

.....
58.227

OSZK

1.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK.

I.

SZERKESZTI

Dr. Gombos F. Albin.

PAULUS DIACONUS

A LONGOBARDOK

□ TÖRTÉNETE □

(HISTORIA LANGOBARDORUM)

* * *

FORDITOTTA, □
ÉLETRAJZZAL □
ÉS MAGYARÁZÓ
JEGYZETEKSEL
ELLÁTTA □ □

DR. GOMBOS F. ALBIN

ÁRA 4 KORONA

Brassó,

Kiadja a „BRASSÓI LAPOK” nyomdája,

füzet

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK.

Országos Széchényi Könyvtár

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK

SZERKESZTI

DR. GOMBOS FERENCZ ALBIN.

I.

PAULUS DIACONUS.

BRASSÓ, 1901.

KIADJA A „BRASSÓI LAPOK” NYOMDÁJA.

PAULUS DIACONUS

A LONGOBARDOK TÖRTÉNETE

(HISTORIA LANGOBARDORUM)

FORDITOTTA, ÉLETRAJZZAL ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKE
ELLÁTTA:

Dr. GOMBOS F. ALBIN.

Országos Széchényi Könyvtár

BRASSÓ, 1901.

KIADJA A „BRASSÓI LAPOK” NYOMDÁJA.

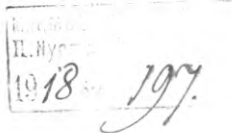
~~H. un.
4962~~

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

58227/1

NAGYSÁGOS

DR MÁRKI SÁNDOR

EGYETEMI TANÁR URNAK

AJÁNlja

HÁLÁS TANÍTVÁNYA.

Országos Széchényi Könyvtár

Előszó.

A *Középkori Krónikások* a magyar történeti irodalomban régen érzett hiányt akar pótolni.

A történeti kútfők nyelvét ugyanis napról-napra kevesebben értik s a kik értenék is, ha különösebb ok nem kényszeríti őket, aligha vesznek maguknak annyi fáradságot, a mennyi okvetlenül szükséges a krónikások megértéséhez. A művelt magyar közönség előtt pedig — a melylyel mintegy veleszületik a történelem szeretete — csaknem egészen ismeretlenek a krónikások, azok az apró források, kútfejecskék, a melyeknek egyesítése adja a népek, a világ történetét.

A *Középkori Krónikások* tehát részint a hazai történetírók munkáját akarja megkönnyébbíteni, részint kedvet ébresztetni, hogy az egyetemes történelemmel ne csak úgy foglalkozzunk, a mint azt másodkézből kapjuk, hanem magunk is vándoroljunk el az események kútforrásaihoz, — szóval hogy eredetiek legyünk és ne csak a hazai, hanem a világtörténelem lapjaira is nyomjuk rá a magyar gondolkodás bélyegét. S erre nemcsak lehetőségünk van, de kötelességünk is, mert a magyar nemcsak a múlt, hanem a jövő történelem nemzete is!

A *Középkori Krónikások* továbbá a történelmet kedvelő közönség ítélő tehetségét akarja fejleszteni, gyarapítani. Föltárja az olvasók előtt a múlt idők szellemét, bemutatja a rég letűnt századok embereit a maguk

valóságában és így alkalmat nyújt bárkinek, hogy maga is ítéletet mondhasson és ellenőrizhesse a történetírót, ha vajjon lelkiismeretesen és tudással teljesítette-e a kötelességét?!

Ilyen magasztos célzt tűztek maguk elé a *Középkori Krónikások* munkatársai.

Uttörők vagyunk, a kiket szép és nemes feladat megvalósítása hozott össze, s a kiknek minden fáradtságuk bőven megjutalmaztatik, ha életre kelni, fejlődni s idővel majd virágozni látják a vállalatot, a melynek ők voltak megindítói. Hiszszük, hogy úgy a történelem nagynevű munkásai, mint a történelmet kedvelő magyar közönség szeretettel fogadnak bennünket és a *Középkori Krónikásoknak* nem az lesz a sorsa: . . . et voluisse sat'est!

Brassó, 1901. július havában.

Dr. Gombos Ferencz Albin,

Országos Szemle
a *Középkori Krónikások* szerkesztője.

I. RÉSZ.

PAULUS DIACONUS
ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA.

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A rómaiak hatása a germán népekre. — A longobárdok erős nemzeti érzülete az idegen eszmékkal szemben. — Paulus Diaconus gondviselészerű alakja. — A longobárdok szellemi termékeinek legrégibb formái. — A hagyományok és mondák épségben maradása. — A 670. év körül keletkezett énekek. — Secundus trienti püspök munkája. —

Origo. — Paulus Diaconus *Historia Langobardorum*-ja.

A kereszténység meggyökerezésével a pogány világnézetten nyugvó irodalmi munkák többé nem elégitették ki a lelkeket, — megváltozott az emberek gondolkozás módja, a régieket is új megvilágításban akarták látni. Tulajdonképen csak a külsőség bántotta a szemet, a miért is az lassankint megváltozik — a keresztény világnézetnek is tért engedve.

A római szellemnek ily irányban való átalakulására nagy befolyással voltak azok a germán államok, vagy államocskák is, a melyek a széthullott római birodalom romjain keletkeztek. A régi római világra csaknem egyszerre hatott a kereszténység ezen fiatal népeknek még meg nem hamisított gondolkozásával.

Mennyire ellentétes dolgok! — Itt a vonagló rómaiság, mellette az emberi szellem legszebb kincseivel az ifjú kereszténység, — amott a gyermek germán törzsek, a melyek bár vallásukat illetőleg kibontakoztak már a természeti erők ellen való örökös harcaikból s azokat jó részben magukba olvasztva az istenség tudatával jelennek meg: mégis egészen más világból valók ők s előre

látható volt, hogy az ellentétek ilyen összeütközésének óriási átalakulás lesz a következménye.

A kereszténység erősbbülése elősegíti a római állam bukását, a kereszténységre viszont a római szellem-világ nyomja rá a maga egyéni bélyegét. A pogány germán népek meghódítják az európai római birodalom nagy részét, a kereszténység pedig meghódítja a germánokat. Ilyen uton jutottak a germánok a rómaisághoz és a kereszténységhez, a melyeknek a hatása alatt csakhamar minden irányban fölötte átváltoztak.

Minket a jelen alkalommal főképen az érdekel, hogy milyen hatással volt a germán népek irodalmára — a mennyiben idevonatkozólag ezt a kifejezést alkalmazhatjuk — a román népekkel való érintkezés.

Ez érintkezés idejéig a germán népeknek csak szó-hagyományaik voltak, vallásos és történelmi jellegű mondáik, a melyek hosszú lánczolatban, de többé-kevésbbé szakadozottan, a régi idők feledhetetlen emlékeihez vezetnek vissza, a természeti erőkkal, a végzettel való harczok sötét korába — sokszor a jövőre is előre vetve árnyékukat. Ezekben tükröződnek vissza az egész nép jeleme, erkölcsi és szokásai. A legtöbb germánnépnél azonban a fentebb említett kettős érintkezés, különösen pedig a keresztény vallás, a nemzeti mondakört megcsonkította, a szóbeli hagyományok hitelét lerontotta s minthogy a pogányságtól elválaszthatatlanok voltak, — üldözte is.

Ebben a tekintetben — úgy szólván — csak a longobardok tesznek kivételt, a kik úgy egyéni sajátságaiknál, mint a körülmények kedvező alakulásainál fogva állandóan fenn tudták tartani féltékenyen őrzött nemzeti jellegüket, tehát a hazai mondakört s a szóhagyományokat is, úgy a kereszténység, mint a rómaiság ellenében. — A maga teljes pompájában láthatjuk itt megnyilatkozni a történeti regék és mondák világát, a melyek

varázsa alól, habár hosszú századok választanak is el tőlük bennünket, mi sem tudtunk szabadulni s képzeletünk tarka képeivel igyekszünk magunk elé festeni azt a kort, a melyben Alboin oly hősi nevet szerez magának, a melyben Theudelinda, mint a tiszta nőiség, — Rosamunda és Romilda, mint az erkölcsi romlottság, — Authari, mint a longobard lovag, — Alahis, mint a férfiatlanság mintaképei szerepelnek.

Ezekről valóban találóan mondhatják, hogy a leggyönyörűbb epikai költészetnek pompásan egymásba szövődő részei igazi epikai hangulattól áthatva.

A longobardságnál az idegen eszmék befolyásával szemben oly szívós, oly zárkózott a nemzeti érzület, hogy tulajdonképen már elvesztik államiségukat, a mikor egy érdemleges történetírójuk akad, a ki épen a kellő időben a most már valóban megsemmisüléssel fenyegetett mondákat összegyűjti s mintegy újra elbeszéli. Ez az ember *Paulus Diaconus* volt, ebben a tekintetben igazi gondviselészerű alak, a kit keresztény pap létere költői lelkülete nem ragad arra a szerencsétlen útra (a mint pedig legtöbbször történt), hogy a pogányvilág mondáit keresztény szellemben alakítsa át, — mert benne a nemzeti kegyelet mindennél nagyobb volt.

A longobardok Itáliába jövetelük előtt épenséggel nem gondoltak azzal, hogy viszontagságos multjukat a betűk őrizetére bízva hagyják az utókorra. Pogányok voltak és maradtak még uj hazájukban is hosszú ideig. Az ariánizmus, mely először hódított tért náluk, csak a külsőségekben uralkodott, voltaképen pedig csak egy bizonyos árnyalatát teremtette meg a vallástalanságnak; lerontotta ugyanis a pogány vallás varázsát, maga pedig nem tudott a szivekben gyökeret verni. Így azután csak dalokban emlékeztek meg az elődök hősi tetteiről és csak a szájról-szájra szálló mondák tartották fenn az

egész nemzetet érdeklő események emlékét és a mirő mindig nagy súlyt fektettek, az előkelők, sőt néha még a középrendűek nemzetségi sorrendjét és rokonsági kapcsolatait is.

Ez a dolog csaknem minden népnél ismétlődik, de az utókorra nézve talán egy nemzetnek a hagyományos világa sem maradt oly épen, olyan üdén ránk, mint a longobardoké. Másutt a tudákos feldolgozók részint kicsinylésből, részint az események összefüggését látóköruk szűk határaiból nem tudván betekinteni, — rendcsinálási kedvből kiforgatták a mondákat természetes alakjukból és letörülték róluk az eredetiség himporát. Itt ez nem történt meg. A kereszténység, a mely mégis csak bilincs volt a természet szabad fia szemében, a longobardoknál nagyon lassan válik otthonossá, sőt teljesen meggyökerezni sohasem tudott.

Ennek a nagy szabadságnak tudható be főképen a longobard hagyományoknak épségben való fennmaradása, meg annak a szigorú elzárkózásnak, a melylyel magukat a rómaiaktól mindenben elkülönözték, a kiket vallásukkal, szokásaikkal, jogaikkal együtt mélyen lenéztek.

Ilyen körülmények között nem akadt tudákos longobard, a ki a szent hagyományokat durva kezekkel összekuszálni merte volna. Mig a longobard nemzet él: avatott kezek hiján pihen a toll.

A későbbi megbízhatatlan nyomok után ítélve a 670. év körül történt ugyan e téren valami kis mozgolódás, a mennyiben a nemzet származását rövid dalokba faglatták volna össze s úgy énekelgették. Ez azonban nagyon kétséges s minden következetességet nélkülöző feltevés, mert azok a dalok bizonyára nem 670-ben keletkeztek, az időtájt legfeljebb csak gyarapodhattak.

Volt azonban a longobardoknak egy kronológiai feljegyzéseken alapuló történetük *Secundustól*, a trienti püspöktől (†612.), a melyről azonban csak annyiban van tudomásunk, a mennyiben Paulus Diaconus fölemlíti.¹

Secundus nem volt longobard, hanem római s mint ilyen idegen szemmel tekintett vissza a longobardság multjára s mint elfogult figyelemre sem méltatja a nemzeti istenséget. Mindazonáltal Secundust már számításba kell vennünk, mert munkája Paulusnak kétségtelenül forrásul szolgált.

Mindezeknél fontosabb azonban az „*Origo gentis Langobardorum*“, a mely Rothari király törvénykönyvéhez csatolva maradt reánk, s tulajdonképen mint „előszó“ szerepel ott. Tartalmazza pedig velős rövidséggel egy-néhány lapon a longobardok eredetéről, vándorlásáról s a régi királyaikról szóló legfontosabb adatokat. A három eddigelé ismert kézirat közül (— a madridi, cavai s a modenai könyvtárakról nevezve —) a modenai a leg-régibb, a mely Grimuald király fölemlítésével végződik s így körülbelül 670-re tehetjük keletkezése idejét; az eseményeket legalább addig vezeti, a mennyiben Grimuald 669-ben halt meg. Ezt Paulus némely adat kihagyásával avagy megváltoztatásával, a legtöbb helyen pedig szóról-szóra átvette, a miért is sokáig abban a hiedelemben voltak, még az újabb időben a jeles Muratori is, hogy ez nem egyéb, mint kivonat Paulus historiájából. Végre Bethmann, a ki több mint 40 éven át Német-, Francia- s Olaszországban, továbbá Hollandiában és Belgiumban fáradhatatlan szorgalommal kutatott minden után, a mi Paulus életére avagy munkáira vonatkozott, — kimutatta, hogy az „*Origo*“ nem Paulus

¹ Paulus, Hist. Lang. III. 29; IV. 40.

„Historia Langobardorum“-jából készült kivonat, hanem ellenkezőleg Paulus használta azt fel, még pedig alapul egész munkájához.

Megdőlt a longobard uralom már, a mikor Paulus az egyetlen számottevő longobard író kezébe vette a tollat. Ő volt a longobardok között az első s talán az utolsó is, a ki hazafiúi szeretetét nem áldozta fel hitének, sem hitét a hazafiságnak, hanem e kettőt össze tudta egyeztetni. A sirnak, a melybe nemzete vala eltemetendő, ő készíté el a feliratát, hogy a késő utókornak egy longobard mondhasa meg: hol nyugszanak a hősök s kik is voltak azok!

Ő maga nem akar elveszni, megmenti a hite, a mely oly erős, hogy nemzete legnagyobb ellenségét is szeretni tudja. Lelke egész valóját tárja elénk munkájában, a melyben annyi természetességgel, annyi közvetlenséggel találkozunk, mint a középkornak talán egyetlen krónikájában sem.

II.

Paulus életére vonatkozó egykorú, közélegykorú és későbbi feljegyzések és azok értéke. — Hildric, Paulus sírfeliratának a szerzője. — A Salernói¹ barát. — Ostiai² Leo. — Petrus Diaconus. — Alfanus salernói érsek. — Volturnói³ János, Szt. Vincentius kolostorának a krónikása. — Újabbkori feldolgozók: Blume, Bethmann, Dahn Félix, Waitz G. és mások.

Paulus Diaconus élettörténete nagyon zavaros, a mennyiben egykorú feljegyzések nem igen maradtak fenn. Ő maga azonban a longobardok történetében röviden foglalkozik családjával is, de ez — hozzá véve a még egyebütt is előforduló többé-kevésbbé homályos megjegyzéseket, valamint a költeményeket, a melyekben tagadhatatlanul sok életrajzi adat van — még nem elégséges anyag arra, hogy az ő életét teljesen kikerekítve adhassuk.

A későbbi időkől maradtak ugyan Paulusra vonatkozó feljegyzések, de ezek nem mindenben állják ki a bírálatot.

Ilyen a Paulus számára készített sírfelirat Paulus egyik tanítványától, Hildrictől, a ki leginkább illetékes lett volna biztos és fontos adatokat hagyni az utókorra. Ezt azonban nem tette. Általában véve bámulatos az a

¹ A külsőség kedvéért — ámbár a névtelen barátnak ez csak tartózkodási helyére, azaz a kolostorára vonatkozik — következetesen nagy kezdőbetűt használok.

², ³ I. az ¹ jegyzetet.

járatlanság — mert csak ennek nevezhetjük a tanítvány tájékozatlanságát — a melylyel már alig egy emberöltő után találkozunk. Másrészt pedig ez a körülmény arra is figyelmeztet bennünket, hogy vagy Paulus volt valami felette titkolódzó ember, a mire való hajlandóságát a kolostorba lépésekor a Salernói barát szerint el is árulta, — vagy a sírfelirat nem Paulus tanítványától származik, hanem jóval későbbi keletű.

S ezen utóbbi feltevésnek van is valami alapja, mert szinte elképzelhetetlen, hogy a Paulussal érintkezők ilyen bizonytalanul ismerték volna az ő életviszonyait.

Paulus életére vonatkozólag legilletékesebbnek tartja magát a salernói krónika szerzője, a kit közönségesen Salernói barát elnevezés alatt ismerünk. Ez 974-ig vezeti a maga krónikáját.¹

Tudákos a szó legteljesebb értelmében és mégis minden rend és kritika nélkül halmozza össze adatait. Paulus Diaconus életrajzára vonatkozólag is — mint látni fogjuk — kézzelfogható koholmányok után indult.

Ámbár a Salernói barát munkájának ide vonatkozó része soha sem örvendett valami nagy hitelnek, mindazonáltal a későbbi írók mégis átvették adatait, így a nálánál nagyobb hírre vergődött Ostiai Leó is, ki a XI. sz. végén s a XII. elején élt.² — Ostiai Leó előkelő családból származott és már 14 éves korában belépett a montecassinói kolostorba, a melynek mintegy 300 évvel azelőtt Paulus Diaconus is tagja volt. Nagy és nehéz időket kellett azon 300 esztendő alatt a kolostornak átélnie. Közben még a szaraczenok is feldúlták és kirabolták. Végre Bresciai Leno újból helyre állítja s a

¹ Mon. Germ. Hist. SS. III. 471. stb.

² Mon. Germ. Hist. VII. 551—844. et Petrus Diaconus.

kolostor ismét a legkiválóbb szellemek gyűlhelyévé lett. Leó a könyvtárnoki állást töltötte be, de kevéssel ezután Ostia bíboros püspökévé neveztetett ki s körülbelül ez időre (1100 ?) tehető legnagyobb munkájának, a montecassinói kolostor történetének a létesülése is. 1115—1117. között halt meg. — Leó munkája nagy gond-
dal és szorgalommal készült s azért sokan teljesen meg is bíz-
nak benne, habár nyilvánvaló, hogy Paulus Diaconus életkörülményeivel már nincsen tisztában. Nagy vigyázattal kell tehát fogadnunk ide vonatkozó adatait.

Ebből egyszersmind azt is megérthetjük, hogy az a viszontagságokban gazdag század, a mely Paulus halála után elrepült, sok helyen már mély homályba borítá a multak eseményeit és ebben a homályban egy olyan ember sem tudott már biztosan tájékozódni, mint a milyen Leó volt, a kiről fel kell tennünk, hogy szántszándékkal nem akarhatott ferdíteni, hanem tények hiányában a különféle mende-mondák alapján irt, mint akár a Salernói barát. Leónak a munkája azonban nagyhatású volt. Belőle merítettek a közelegykorú *Petrus Diaconus* és *Alfanus* salernói érsek is, a kik azonban a többiekkel együtt komolyan nem jöhetnek számításba, a mennyiben, ha Paulusra vonatkozólag mást is mondanak, mint közös forrásuk, az csak a saját nézetük határozott alakban való kifejezése, vagy ugyanazon tényállásnak más szavakkal való ecsetelése. Végül megemlítendő még *Volturnói Jánostól* a Szt. Vincentius kolostor krónikája. Jó részben mesés alapokon épül fel ennek is a Paulusra vonatkozó részesígy — a mennyiben bennünket érdekel — szintén nagy vigyázattal kell használnunk.

Az újabbkori feldolgozók oly behatóan foglalkoztak Paulus Diaconussal, hogy ma már egy valóságos kis irodalom veszi körül a longobardok derék történetírójának személyét. Ebben az írói versengésben — mert

csak ennek lehet nevezni, mint később rá is mutatok — a magyarok nem igen vettek részt, pedig hát nekünk is közünk volna a longobardokhoz, a kik Paulus szerint 42 évig lakták Pannoniát.¹

Legbehatóabban foglalkoztak Paulussal a németek, a hol az elsők között találjuk Bluhmet², Bethmann³, Dahn Félixet⁴ és Waitzt⁵, a ki elődei, különösen pedig a derék Bethmann kutatásait is felhasználva eddigelé a legjobban értelmezve adta Paulus „Historia Langobardorum“-ját. — Több nevet fölöslegesnek tartok említeni, pedig több-kevesebb vonatkozással van még vagy száz.⁶ Hasonló figyelemben részesítették Paulust a francziák és maguk az olaszok is, de az első helyet kétségtelenül a németek foglalják el.

Ezen nagy irodalomnak azonban megvan a maga hátránya is, vagy jobban mondva torzszülötte: a szór-szálhasogatás, a mely — bármint vesszük is a dolgot — az ilyen kisebb fajta kérdések körül keletkező nagyobb

¹ A magyar történetirodalomból említésre méltók: dr. Borovszky Samu dolgozata „A longobardok vándorlásáról“ (Századok, 1885. - 6. 7., 9., 10. sz.); dr. Márki Sándor alkalmoszerű értekezése Paulus életéről és műveiről (Századok, 1897. - 6. sz.), — és végül 1899-ből ugyancsak Márki Sándortól „A longobardok hazánkban“ cz. munka, a mely valamennyi között a legjelentősebb.

² Bluhme, Die gens Langobardorum. I. ihre Herkunft. Bonn, 1868.

„ „ „ „ II. ihre Sprache. Bonn, 1874.

³ Bethmann, d. Geschichtsschreib. d. Langobarden. Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, X.

„ Paulus Diaconus Leben und Schriften. Archiv. X.

„ Pauli Diaconi Historia Langobardorum. Archiv. VII.

⁴ Dahn F., Langobardische Studien. Leipzig, 1876.

⁵ Pauli Historia Langobardorum. Mon. Germ. Hist. SS. Rerum Lang. et Italic. Saec. VI—IX. pp. 12—132.

⁶ Dahn i. h. I. köt. XI—LXVI. ll.-on koráig összeállította az irodalmat.

irodalomnak rendes kísérője. Ez a visszahatás pedig nagyon is kedvező talajra talál Paulus zavaros élettörténetében. A források nem eléggé megbízhatók, a Paulus adatait pedig, minthogy azok legnagyobb részben verseiben vannak szétszórva, nagyon sokféleképpen lehet magyarázni.

Ezen most említett alapokon az írók, ha egy kissé élesebb megkülönböztetéssel akarunk élni, két csoportba sorakoznak: az egyik rész a fenmaradt forrásokra támaszkodik, a másik rész pedig ezeket a forrásokat egészen elveti.

Az utóbbiak kisebb számban vannak, élükön a jeles Dahnnál, a ki a Salernóit, Ostiait s a többieket semmibe sem véve, mindent Paulus verseiből magyaráz ki, a mi pedig szintén túlhajtott aggodalmasság s nem is kisebb hiba, mint a kétes értékű források túlbecsülése, a mennyiben a költemények homályos vonatkozásait sem lehet készpénz gyanánt venni.

Legbiztosabb itt is az arany középut. Adjuk meg a forrásoknak is s a költeményeknek is a magukét.

Kitűzött czéiunkkal azonban ellenkeznék ezen a helyen a különböző felfogásokkal vitába bonyolódni, a miért is ettől csaknem egészen tartózkodva, lehetőleg egyöntetűen iparkodom előadni Paulus Diaconus élettörténetét.

III.

A Warnefrid család eredete Paulus adatai nyomán. — Kronológiai hiányok. — A Paulus korabeli közállapotok. — A három utolsó királynak: Ratchisnak, Aistulfnak és Dezsőnek a története. — A longobard birodalom megdőlése. — A Warnefrid család összeköttetése a friauli hercegi családdal. — Paulus első évei, neveltetése és Ratchis király udvarában való tartózkodása. — Paulus követi Ratchist a montecassinói kolostorba.

Paulus családja nem éppen a legelőkelőbb, de minden esetre a jobb longobard családok közé tartozott. A Warnefrid-nemzetség, vagy longobardosan a Warnefrid-fára¹, habár régi család volt is, a multban nem mutatott fel nagy embereket, tagjai mint egyszerű, szabad harcosok jelennek meg Itália határainál. Halljuk azonban magát a történetírót, a ki a longobardok történetében alkalmat vesz magának, hogy oda családja legrégibb multját is beleszőjje.²

Midőn Alboin Pannoniát oda hagyva longobard harcosaival Venetia határainál megjelent, közöttük volt Paulus dédősapja³ is, Leupchis.⁴ Ez az esemény a történetíró szerint 568-ban történt.⁵

¹ Paulus atyjáról szokták így nevezni visszamenőleg az egész családot.

² Hist. Lang. IV. 37. (39).

³ Nagyatyjának a nagyatyja.

⁴ A kéziratokban többféleképen: Leupchis, Leupichis. Lupichis, Leypichys, Leupigis, Leuchis, Leochis, Liafigis.

⁵ Hist. Lang. II. 7.

Leupchis ekkor férfikora virágjában lehetett, a mi abból is kitűnik, hogy egy pár év múlva rá meghalván, — öt, még egészen kicsiny gyermeket hagy hátra. Az árván maradt Leupchisfiak szomorú sorsra jutottak, mert Paulus szerint avar fogságba kerültek.

Vizsgáljuk meg egy kissé közelebbről ezt a dolgot, mert Paulus ezen adatán nem lehet könnyen átsiklanunk.

568-ban hagyják oda a longobardok Pannoniát, miután előbb örök békét kötnek az avarokkal s ime egy pár év múlva már harczban állanak velük.

Ettől eltekintve azonban hiba van itt a kronológiában is. — Albiont 572-ben ölik meg¹, utána 10 évig interregnum van, Authari 590-ig² uralkodott, azután Agilulf következett, a ki egészen 616-ig tartotta a kormányt.³

Agilulf uralkodása alatt beszéli el Paulus az imént említett nagy avar betörést, még pedig úgy 605—610 között. Az avarok kifosztván Foroiuliumot és környékét, tömérdek fogolylyal indulnak vissza hazájukba. A foglyok között van Leupchis öt gyermeke is, kiket a haláltól épen kiskoruk ment meg, mert az avarok a felnőtteket kimélet nélkül kardélre hányják. — Itt van az ellenmondás! Leupchis a honfoglalás után (568) egy pár évre meghal — öt neveletlen árvát hagyván hátra, a kik az avarok beütéséig (616-ig) egy állapotban maradtak, mert Paulus akkor is mint kis gyermekeket szerepelteti őket.

Minthogy Paulus egyéni jelleme teljesen kifogástalan előttem, ez okból a Leupchis történetét nem tartom a szerző által kieszelt koholmánynak, hanem a családja történetét fentartó szóhagyományok hiányos voltának, a mit ő, ha talán észrevette is, nem akart a betoldások által helyreigazítani s ezáltal mintegy meghamisítani.

Természetesnek tartom, hogy itt az ősök közül egy kimaradt, még pedig a név azonossága következtében.

¹Hist. Lang. II. 28.

²Hist. Lang. III. 35. — ³Hist. Lang. IV. 41.

A longobardoknál ugyanis az volt a szokás, hogy a fiúk rendszeren családjuk valamelyik kiváló tagjáról kapták nevüket. Így történhetett itt is, hogy a honfoglaló Leupchisnek maradt egy ugyanilyen nevű fia és a szóban forgó öt neveletlen árva ennek a gyermekei lehettek, a kik között mint látni fogjuk, ismét van egy Leupchis nevű.¹

Ezek után kövessük tovább Paulus előadását.

A messze Avarországba hurczolt gyermekek hosszú éveken át a rabszolgaság bilincseiben sínylődve érik el a férfikort. — A gyermekek közül négyen, a kiknek a neve nem is maradt fenn, sorsukba továbbra is beletörődnek, az ötödik azonban — névszerint Leupchis megszökött, hogy visszatérjen hazájába. Nyíllal a kezében, puzdrával a hátán, egy kevéske élelemmel a tarisznyájában vágott neki az ismeretlen útnak. A gondviselés nem hagyta el. Útjában egy farkas szegődött hozzá és tisztességes távolban előtte haladva mutatta az irányt, melyet követnie kell. — Midőn azonban mindenéből kifogyott már és az éhségtől gyötörve nyilat a farkasra szegzi, az legott eltűnik, mire ő egyetlen barátját is elveszítve aléltan rogy össze. Elalszik s álmában a gondviselés ismét módot nyújt neki útja tovább folytatására. Nemsokára szlávok lakta vidékre jutott, a honnan aztán szerencsésen visszatalált szülőföldjére . . . . A ház, a melyben született, teljesen el vala hagyatva, szederje és csipke-bokrok verték fel az egészet, sőt a falak között már egy terjedelmes körisfa is díszelgett. Birtokait mások foglalták le, a melyeket nem is nyerhetett már vissza, mert a hosszú távollét következtében jogai elévültek.

¹ Ez más nemzeteknél is divatban volt, különösen pedig nálunk. Így tudjuk, hogy a Miklós név a Toldi családban állandó volt, s néha 2—3 Toldi Miklós szerepel egyszerre; sőt Hunyadi Jánosnak édes testvérét is Jánosnak hívták.

Rokonai s a család barátjai azonban ismét felsegítették, mire ő megházasodott.

Ennek a Leupchisnek a fia volt Arichis, az Arichisé pedig Warnefrid, a ki Theudelindát vette feleségül. Ebből a házasságból született Paulus, a mi történetirónk, továbbá Arichis s egy leány is, a kit Paulus csak a Károlyhoz írt könyörgő versében említ; de a ki talán még sem lehetett neki édes testvére, mert különben itt el nem mulasztotta volna fölemlíteni.¹

S most állapotdjunk meg itt egy kissé és tekintsünk vissza a mondottakra, a melyekből egy pár igen figyelemre méltó következtetést vonhatunk.

Paulus úgy adja elő, hogy Leupchis gyermekeit Foroiulumból rabolták el, a mi arra enged következtetni, hogy a család ezen először alapított longobard herczegségben telepedett le. Már pedig a longobardok történetében felemlíti Paulus, hogy a herczegség élére állított Gisulf csak akkor foglalta el tisztségét, miután a király megengedte neki, hogy az egész nemzetből tetszése szerint válaszsza ki azokat a legelőkelőbb családokat, a melyekkel együtt kíván lakni². — Tehát a Paulus öse is

¹ A Warnefrid-fara származási táblája :

Leupchis † kblül 570.					
II. Leupchis (?)					
1.	2.	3.	4.	Lopichis v. III. Leupchis (Avar fogságba jut 605—610 k.)	
(E 4 fiú neve nem maradt fenn).				Arichis	
				Warnefrid	
				neje: Theudelinda.	
Paulus (kbl. 730—799. ápr. 18).		II. Arichis (776-ban fogság- ba jut).		Egy leány (?)	

² Hist. Lang. II. 9

ezek között volt, a miért is talán nem minden czélzás nélkül jegyzi meg Paulus Leupchisről, hogy az igazi, tiszta longobard volt.¹

A Gisulffal letelepedett longobardok csak részben szorultak Foroiulium megerősített falai közé, sokan — mint puszta nép — olyan tanyai életet folytattak, a milyenre példát a mi alföldünkön találhatunk. — Erre enged következtetni Leupchis szülői házának regényes állapota is, a mely semmi esetre sem lehetett Foroiuliumban, hanem valahol kinn a szabad térségen.

Mindezeket tehát egybe vetve úgy találjuk, hogy a Warnefrid-fara régi nemesi család volt s ha nem is a legelőkelőbb, de mindenesetre a legderekbabb harcosok közül való, mert Gisulf különben nem választja valaki. — A család Foroiulium környékén telepedett le és csak az avarok pusztítása alkalmával menekült az erődített várba, a mely azonban nem tudta őket a romlástól megoltalmazni.

Teljesen meddő vitának tartom a forrásokkal a felett erősködni, hogy a Warnefrid-fara a régi longobard nemességhez tartozott-e, avagy a később kifejlődött hivatalnemességhez? — Ha Paulusnak ebben a tekintetben hitelt adunk — egyéb pozitív adatokra különben sem számíthatunk — úgy egész határozottan a régi nemességhez kell sorolnunk a Warnefrid-farat.

„Nobilitas periit miseris . . . “ panaszkodik maga Paulus is a Károlyhoz írt könyörgő versében. Való dolog, hogy a költemények szavait nem lehet szó szerint venni, de az is bizonyos, hogy a tollforgató Paulus, ki korának egyik elismert költője volt, ha a jelen esetben nem nemesi kiváltságos helyzetüket akarta volna jelezni, hanem egyáltalában csak a jóléttel kapcsolatos magas

¹ Hist. Lang. IV. 27. (39).

polgári állást: akkor megtalálta volna erre a helyes kifejezést és nem ír Nagy Károlyhoz ilyen kétértelműen.

A vers többi részében sem lehet a mondottak ellen alapos ellenvetést tenni. De lássuk előbb a kérdéses helyeket.

9—12. „Hazájában szájalomra méltó felesége remegő ajakkal koldul élelmet az utcákon. Ilyen szégyenletes módon tartja fenn négy gyermekét, a kiket rongyokba takarni is alig tud.“ 17—12 „A mi kevéske háziberendezésünk volt, abból is kifosztottak bennünket, s fájdalom senki sincs, a ki könnyörülne a szerencsétleneken. Testvérem neje ki van zárva atyai örökből s így paraszt módon élve nem igen különbözünk a rabszolgáktól.“

Nagy szegénységet és nyomorúságot mutat itt be a költő, s kétségkívül maga is igyekszik a legsötétebb színekben rajzolni a család állapotát, a melyet a családfő politikai vétsége miatt nem csak fekvő vagyonából fosztottak ki, hanem még a legszükségesebb ingóságait is elvették. — Nem a Warnefrid-fara szegénysége, vagy éppen alacsony sorsa tűnik ki ebből, hanem a frankok zsarnoksága, a kik oly keményen tudták sujtani a terveiket gátló longobardokat.

Paulus atya, Warnefrid, ha nem is volt valami dúsgazdag, de a jobbmódúak közé tartozott, a kinek politikai tekintélye is lehetett, a mit nemcsak Paulus előkelő neveltetése bizonyít, hanem azon körülmény is, hogy Paulus testvére nem mint közönséges ember kerül ki Frankóniába. A hódító királynak, a pápa barátjának ugyanis nem lehetett közönséges longobard rabszolgákra szüksége, ő a köznépet csak vezetőitől akarta megfosztani, nem pedig magát a köznépet rabszolgaságba hurczolni. — Paulus testvére is a hangadók közé tartozhatott!

Most pedig, még mielőtt rátérnék Paulus tulajdonképeni élettörténetére, szükségesnek tartom röviden ko-

rának politikai viszonyait is vázolni, a melyek ismerete nélkül az ő életével összefüggő eseményeket sem láthatjuk kellő megvilágításban. Annál is inkább kíváncsnak tartom ezt, mert Paulus a longobardok történetében saját koráról nem szól és így ezen nagy vonásokban vázolandó kép a mellett, hogy a Paulus életkörülményeit könnyeben megérthetővé teszi, folytatólagosan még Paulus „Historia Langobardorum“-ját is kiegészíti.

* * *

Luitprand után csak három királya volt a longobardoknak: Ratchis (744—749), Aistulf (749—756) és Dezső (756—774).

Pedig senki sem gondolhatta, maguk a longobardok legkevésbé, hogy épen akkor veszítik el önállóságukat, amikor hatalmukat már-már egész Itáliára kiterjesztik. De milyen volt ez a terjeszkedés?! — Egyik herceg itt, a másik ott rabolt; az egyöntetű működés előttük ismeretlen valami volt s a király még örülhetett, ha szövetségeseket szerezhetett tulajdon hercegei közül valamely vállalatához. Ilyen volt a longobard uralom Itáliában kezdettől fogva; a nagyok szűkkeblősége, vagy inkább függetlenségük féltése miatt erős dynastia nem tudott náluk kifejlődni. S hogy annyi időn keresztül mégis boldogultak, az a külső körülményeknek tudható be.

Byzancz csak adót tudott Itáliában követelni, de ennek fejében védelmezés helyett inkább a pápákkal, illetve a Szentszékkal veszekedett. A longobardok, — hogy a legközelebbi időknél maradjunk — vérszemet kapnak s hol az egyik, hol a másik fél rovására tesznek foglalásokat. Ha a longobardok tervszerűen jártak volna el s a Szentszékkal valami úton-módon kiegyeznek, minden nagyobb megerőltetés nélkül megalapíthatják uralmukat Itáliában. Ők azonban nem ismerték fel

az idők jelét, a Szentszék hatalmát, s a helyett, hogy vele kezét fogva jártak volna el, a legmakacsabb ellen-ségei lettek, a mi azután csakhamar más fordulatot adott a dolgoknak.

Luitprandnak, a legnagyobb longobard királynak a halála után, a Szentszék is könnyebben lélegzett fel. Most már több reménnyel kérhettek segítyt Martel Károlytól, a ki egy alkalommal már személyes barátját, Luitprandot is visszatérésre birta Róma falai alól. — Luitprandnak nem maradt egyenes fiútóda, a mi a fejtelenséget még inkább növelte. Hildebrandot, kit előbb kormánytársúl adtak melléje, most hatalmától megfosztották és Ratchist, Foroiulium herczegét ültették a trónra.

A longobardoknak mindenkor kedvencz tervét megvalósítani, az Exarchatust elfoglalni, ő is megpróbálta. A nagy diplomata Zakariás pápa azonban annyira be tudta őt hálózni, hogy Ratchis nemcsak ezen tervével hagyott fel, hanem még a trónról is lemondott és a montecassinói kolostorba vonult, a hol annak idejében Carlmann is a földi korona helyett az égít igyekezett megszerezni.

Azt hihetjük, hogy Ratchis nem önszántából mondott le a koronáról, hanem kényszerből, a mennyiben a longobardság közakarata ellenében a pápa pártjára állott. Kiténik ez abból is, hogy öcscsét, Aistulfot teszik utódjává, a ki a pápával szemben szilárdul megállta helyét, sőt rövid két év alatt az Exarchatust is hatalmába kerítette. Így Itália meghódítása nagy lépéssel haladt előre s egyenlőre királyi székhelylyé Pavia helyett Ravenna lett.

Erre aztán igazán nagy félelem fogta el a Szentszékét, mert bizonyos dolog volt, hogy Ravenna után Rómára kerül a sor. Úgy is történt. — Hiszen a Szentszék eddig sem a byzanciak iránt táplált jóindulatából pártolta az

Exarchatust s a Pentapolist, hanem tisztán politikai előrelátásból, mert ezeket maga előtt védbástyáknak tekintette.

Ezzel az első nagyobb szabású politikai szereplésével mutatta ki a Szentszék a világi hatalomra való érettségét. A mikor ugyanis a longobard király seregeit, a mint azt a Szentszék már előre látta, Róma ellen vezeté: akkor Zakariás utóda, II. István pápa személyesen Frankóniába megy, hogy segílyt kérjen Pipintől a longobardok ellen.

A pápa érvelései győznek, Itáliába frank sereg nyomul, a Páviában ostrom alá fogott Aistulf pedig kénytelen-kelletlen lemond az Exarchatusról s a Pentapolisról, a melyeket azután Pipin a Szentszéknek adományoz.

Ez a tény a longobard uralom megszűntét jelentette. S hogy Pipin már akkor külsőképen is véget nem vetett a longobardok uralmának, annak csak gyors hazatérése volt az oka.

Aistulfnak 756-ban bekövetkezett halála után a kolostort odahagyó Ratchis ellenében már a Szentszék támogatásával jut trónra Dezső, Istria hercege.

Dezső alatt még egyszer és utoljára megindul a harcz Itáliáért s midőn a longobard s a frank királyi család egymással rokoni összeköttetésbe lép, egy pillanatra úgy látszik, hogy a Szentszék kudarcot vall és háttérbe szorul. Csalóka fény volt az egész. — A baráti és rokoni jó viszony Károly és Dezső között a Szentszék folytonos intriguái következtében csakhamar felbomlott, mire a szószegő s állhatatlan longobard király ellenében a pápának ismét sikerült a frankok segítségét kieszközölni.

Nagy Károly győzelemhez szokott sereregének az egymás között is pártoskodó longobardság nem tudta

útját állni. Pávia elesett, Dezső király pedig fogságba került s koronájától örökre megfosztva tölté ezután napjait a frankóniai Corbia kolostorban. Dezső király vitéz fia, Adelchis Konstantinápolyba menekült és míg élt, a hazafias pártnak egyetlen reménye maradt.

Károly 774. ápr. 1-én már Rómában volt. Hadrián pápa és a római nép fényes ünnepségekkel fogadták a győzőt, a ki a pápaság századokon át domináló világi hatalmának voltaképen ekkor vetette meg az alapját.

Csak most, miután már a longobard királyság megdőlt s a Károly súlyos kardja nehezedett a pártoskodó főurakra, — csak most vették észre, hogy mi történt. Ébredtek, de már későn! A beneventumi (Arigises), spoletumi, foroiuliumi, clusiumi¹ hercegeknek az összeküvése és Adelchisnek a hazahívása már nem sokat használt, mert mielőtt még egyesülhettek volna, a pápa útján jól értesült Károlynak egy kisebb serege csirájában elfojtotta a veszélyes mozgalmat (776.).

786-ban Károly ismét személyesen ment Itáliába, hogy a longobard uralomnak az utolsó töredékét, a beneventumi hercezséget is megsemmisítse. S valóban ez is frank hűberré lett, sőt a folyton nyugtalankodó Arichis (Arigises) kénytelen saját fiát is kezesül adni. Benevento

A frankokat élete utolsó perczéig gyűlölő Arichis halála után maga Adelchis vette át a frankellenes mozgalom vezérségét, de 788-ban legderekabb híveivel ő is a csatatéren maradt. Vele „az utolsó longobard“ szállt sírba.

Ezzel véget ért a longobardok világtörténelmi szereplése. — Grimuald, Arichis fia, s a még megmaradt nagyok, többé számba sem vehető kicsinyes alakokká törpültek; teljesen megjuhászkodtak a nagy frank király

¹ Chiusium

előtt s annak a terveit többé semmiben sem gátolták. S bizony nem sok idő múltán germán nemzeti jellegük-ből is olyannyira kivetköztek, hogy még anyanyelvüket is elfeledték.

S most ezen rövidke történelmi áttekintés után tér-jünk vissza Paulus életének a tárgyalásához.

* * *

Mikor és hol született Paulus, nem tudjuk. A for-rások ebben a tekintetben csak hiányosan tájékoztatnak bennünket. A Hildric által készített sírfelirat szerint, ha annak hitelességét elfogadjuk, a Timavus folyó mellékén született.

„Tam digna, postquam nitidos ubi saepe Timabus
Annis habet cursus, genitus tu prole fuisti . . . .“

A Timavus¹ Aquilea és Triest között levő kis fo-lyócska, a mely a hajdani foroiuliumi herczegséghez tartozott. Hildric szerint tehát a foroiuliumi herczegségben született és ezt mi a mondottak alapján el is fogad-hatjuk; ezzel az adatok sincsenek ellentétben, mert a Warnefrid-család egész multja e területhez fűződik és a családnak, különösen pedig magának Paulusnak a foroiuliumi herczegi családdal való benső viszonya szin-tén e mellett bizonyít.

Születését a következő okokból a 730-as évekre te-hetjük. — Midőn Ratchis 744-ben trónra kerül, udvarában germán szokás szerint összegyűjti előkelő híveinek a gyermekeit, hogy azok ott mint apródok nevelkedjenek és majdan mint hozzá hűséges emberek kerüljenek on-nan ki az életbe. Semmi sem természetesebb, minthogy Ratchis szűkebb hazájából, a foroiuliumi herczegségből szedett legtöbb ifjút udvarába, — olyan középrangú

¹ Timavo

családokból is, mint a milyen a Warnefrid-fara is volt. Homályosan Hildric is érinti ezt a sirfeliratban, de az igazságnak nem megfelelően.

„Divino instinctu regalis protinus aula
Ob decus et lumen patriae te sumpsit alendum.”

Nem mindjárt születése után került a királyi udvarba, hanem csakis az ő herczegüknek, Ratchisnek a trónra léptével; tehát azon idők szokása szerint legalább is 15—17 esztendő volt, mert különben a 785. év körül Petrus grammaticus versére írt válaszában hogyan mondhatná magáról:

„Sed omnino ne linguarum dicam esse nescius,
pauca, mihi quae fuerunt tradita puerulo.
dicam; cetera fugerunt iam gravante senio . . .”

Egy 40—45 éves ember, még ha költői túlzással él is, így nem szólhat magáról.

Paulus tanulmányait részben a szülői háznál, részben a királyi udvarban nyerte; hogy Flavianus grammaticus hol volt e két hely közül az ő tanítómestere: azt csak sejtethjük, t. i. Páviában a királyi udvarban. De bármint álljon is a dolog, Paulus kitűnő nevelésben részesült. Anyanyelvén kívül főképen a latinban, de a héberben s a görögben is nagy jártasságot tanúsított. S a mint Petrus grammaticus dicsérőleg megemlíti, a szépművészetekben is otthonos volt.

Kétségtelen, hogy már Ratchis udvarában többet tanult, mint a mennyi az ő korában a legszükségesebb volt. Nevezetesen a grammatica alatt, a melyre őt Flavianus oktatta, nemcsak a latin nyelvet kell értenünk, hanem beszédgyakorlatokat, költészetet s a régi latin írók bizonyos fokú ismeretét is. A régi s az ifjabb keresztény írók munkáinak ismeretét azonban csak később szerezhette meg, mert akkoriban egy hosszú emberéletre volt szükség, hogy valaki oly nagy képzettséggel s

a tudományokban oly széles körű jártassággal rendelkezék, mint a mi Paulusunk.

Ezek után világosan láthatjuk, hogy Paulus mint felserdült ifjú tartózkodott Ratchis király udvarában, a mit kétségbe vonni már csak azért sincs jogunk, mert a longobardok históriájában ő maga említi, hogy a királyi udvarban saját szemeivel látta a Cunimund fejéből készült serleget.

„Hoc ne cui videatur impossibile, veritatem in Christo loquor: ego hoc poculum vidi in quodam die festo Ratchis principem ut illud convivis suis ostentaret manu tenentem.“¹

Paulus az udvarnál jó hírnek örvendett, ha nem is olyan értelemben vesszük azt, mint Hildric, ki határtalan tiszteletétől eltelve a tudós testvért már kora gyermekségétől fogva kitüntetett alaknak festi. Kétségtelen túlzással írja:

„Cum tua post ibidem populis et regibus altis
Tunc placida cunctis vita studiumque maneret:
Omnia sophiae caepisti culmina sacrae
Rege monente pio Ratchis penetrare decenter.
Plurima captasses digne cum dogmata cuius,
Resplendens cunctos superis ut Phoebus ab astris:
Arctoas rutilo decorasti lumine gentes.“

Hildric úgy tünteti fel itt a dolgot, mintha Paulus a királyi udvarban a theológiát magának a királynak a vezetése mellett tanulta volna. Ez helytelen állítás és értelmetlen is, ha csak összefüggésbe nem hozzuk Ratchisnek 749-ben történt kolostorba való vonulásával.

A dolog körülbelül úgy történhetett, hogy a midőn Ratchis Zakariás pápa befolyása és a politikai viszonyok nyomása következtében kolostorba kényszerült vonulni: apródjai közül egyik-másik még oda is követte őt. —

¹ Hist. Lang. II. 28.

Hildric, a ki ezen esemény után több mint egy századdal később élt, nem tudott többé biztosan tájékozódni s így juthatott arra a gondolatra, hogy a jámbor Ratchis bizonyosan már korábban is foglalkozott a theológiával, a mely munkálkodásában senki sem lehetett neki hívebb társa, mint épen Paulus.

Különben pedig Paulusnak Ratchis király udvarában viselt dolgairól semmiféle adataink sincsenek. Anynyit azonban bátran föltételezhetünk, hogy Paulus Ratchissal került a montecassinói kolostorba, a hol talán királyának egyenes kívánságára maga is felöltötte a szerzetesi csuhát. Tovább képzésére sem kereshetett volna ennél alkalmasabb helyet, még Rómában sem, a melynek könyvekben való nagy szegénységét eléggé jellemzi Pál pápának Pipin számára küldött ilyen nemű, de fölötte silány ajándéka.

A 749-ik év forduló pont Paulus életében. A királyi udvarral való összeköttetése is jó időre megszakadt és a midőn oda ismét visszakerül, a Salernói barát és Ostiai Leó szerint már mint királyi titkár szerepel. Tehát nagyot kellett haladnia önképzése terén, mert ez időben már az ilyen állást többnyire tudós személyekkel töltötték be.

IV.

Paulus a montecassinói kolostorban. — Ratchis király távozásával ő is elhagyja a kolostort. — Paulus Arichisnél, később pedig Dezső király udvarában, mint Adelperga nevelője. — Adelpergával visszatér a beneventumi hercezségbe. — Irodalmi munkásságának első nyomai. — Versus de annis a principio. — Az Eutropius-féle Historia Romana. — Egyházi költeményei. — Ismét odahagyja Beneventumot és szülőföldjére megy. — A foroiuliumi zavarok 776-ban. — A Warnefrid-fara pusztulása, Arichis fogságba jutása. — Paulus szerencsétlen tapasztalatai után ismét visszatér a montecassinói kolostorba.

Paulus, mint már említém is, Ratchis király társaságában került a montecassinói szent falak közé. Itt kezdte meg a theologia tanulását Ratchissel együtt s itt is vette fel az egyházi-rend szentségét királyával egyszerre, a kiről tudjuk, hogy a midőn fivérének 756-ban bekövetkezett halála után ismét trónra akar jutni, a szerzetesi engedelmesség értelmében visszaparancsolják a kolostorba.

Ratchis valóban vissza is tér a kolostorba, hogy a világi gondokról most már teljesen lemondva nyugodtan művelje tovább szőlőskertjét, a melyet elég botor volt elhagyni. — Ekkor maradhatott el Ratchis oldala mellől Paulus, mert a királyt nem kísérte ismét vissza a montecassinói kolostorba, a melynek varázsa alól — úgy látszik — még elég könnyedén szabadulva, a politikailag és társadalmilag feldúlt longobard közéletben keresett és talált munkásságának teret.

Paulus a kolostorból való kijövele után a beneventumi herceg udvarába került, de hogy milyen úton-módon — nem tudjuk. Talán személyes ismeretése révén, mert Arichis és családja a foroiuliumi hercegi nemzetséghez tartozott. Itt a beneventumi udvarban Paulus valami bizalmas állást tölthetett be. Annyi bizonyos, hogy közte és Arichis között bensőbb viszony fejlődött ki, a mit — ha idevonatkozó verseit most nem is tekintjük — a longobardok történetéből lépten-nyomon kiérezhetünk, mert minden alkalommal oly részletesen, oly rokonszenvesen tudósít minket a foroiuliumi hercegi családról, hogy figyelmünket önkénytelenül is felkelti.

Ennek a beneventumi Arichisnek az útján ismerkedhetett meg Paulus Dezső királylyal, a kinek aztán csakhamar az udvarába is került, mint leányának, Adelpergának, Arichis jegyesének a nevelője. Később maga Dezső is annyira megszerette a tudós szerzetest, hogy minden fontosabb ügyben kikérte annak tanácsát.

Utóbb a hagyomány még inkább megnövelte Paulus alakját. Így Ostiai Leó Dezső király jegyzőjévé, a Salernói barát belső-titkos tanácsosává, Volturnói János pedig éppen kancellárjává teszi meg.

Nem tudhatjuk, hogy meddig maradt Paulus Dezső király udvarában. Lehet, hogy Adelpergával ő is átment a beneventumi herczegségbe; de az is feltehető, hogy csak akkor szánta rá magát erre az útra, a mikor Nagy Károly haddal közeledett Dezső ellen. Családja azonban továbbra is Páviában maradt, sőt Warnefrid Arichis a katonai pályán oly nagy előmenetelt tett, hogy a frankok később, mint tekintélyes kezeszt, őt is magukkal hurczolták.

Paulus életéből a beneventumi udvarban töltött napjai a legismertebbek. Ekkor kezd komolyabban az

irodalommal foglalkozni, legalább a ránk maradt költemények közül a legrégebb, a melyben a világ hat szakáról beszél,¹ ezen időből való. E költemény 763-ban készült. Irályát tekintve nem kezdő íróra mutat, mert határozottan gördülékenyebb, mint a *Historia Langobardorum*-ba beleszótt költemények bármelyike.

Ezzel a költeménynyel Paulus kétségtelenül szeretett tanítványának, Adelpergának akart kedveskedni, mint azt az akrostichon-versfejek kezdőbetűi is „Adelperga Pia“ mutatják. Továbbá azt is láthatjuk belőle, hogy a beneventumi udvarban írta a költő, mert Dezső király családjával szemben nagy elsőbbségben részesíti a hercegi párt.²

A tanulni vágyó királyleány férjhezmenetele után is állandó összeköttetésben volt Paulussal, a ki az ő kérésére fogott bele egy nagyobb munkába, az Eutropius-féle „*Historia Romana*“ kibővítésébe és folytatásába.

E munka keletkezésének idejét pontosan meghatározni nem lehet, annyi azonban bizonyos, hogy Frankóniába menetele előtt írta. — Az egész különben nem egyéb, mint Eutropius munkájának átdolgozása különös tekintettel az egyház történetére, mert a vallásos lelkületű hercegasszony igazán csak így élvezhette azt. A 6 könyvre terjedő munkában Paulus egészen a hato-

¹ Versus de annis a principio.

² A költemény utolsó sorai így hangzanak: „A midőn én ezeket feljegyzem, Dezső király és Adelchis kegyes és áldásos uralkodása alatt csendes békének örvend Ausonia. A midőn az Isten engedelmeiben bízó derék Arichis kormányozza Beneventum herczegségét a királyi vérből származó kedves Adelpergájával. Ha majd eljön, mint az égő villám, a mindenség bírása, amikor egy nap, sőt még egy óra sem lészen már a halandók számára: akkor boldog lesz az, a kit készen talál land az Úr. — Te igazi bíró! ha majd trónod előtt megjelen Arichis, a jó herceg, az ő drága feleségével: engedd meg nekik, hogy választottaid között örvendhessenek ők is örökkön örökké!“

dik század közepéig vezette a történelem fonalát, — azon ígérettel szakítván meg, hogy később majd egészen napjaikig meg fogja írni.

Ezt a záradékot illetőleg elmésen jegyzi meg Dahn, hogy ebből a 774. előtti évekre kell gondolnunk, mert kedves ajándékképen aligha ígérte volna Paulus Adelpergának, hogy majd hazája bukását és királyi atyjának detronizálását irandja le.

Ezen időre tehető Paulus termékeny egyházi költészete is, a mely legnagyobb sajnálatunkra oly hiányosan és bizonytalanul maradt reánk, hogy egynémelyik költeményének még a valódiságát sem lehet meghatározni. — A Mária-menybemeneteléről írt dicsőhymnusz, valamint a longobardok védőszentjét (Keresztelő Szt. Jánost) dicsőítő ének, a melyet a katk. templomokban még mostanság is énekelnek és még egyéb egyházi énekek keletkezése is ez időre tehető.

Még egy fontos mozzanattal van összefüggésben Paulusnak ezen beneventumi tartózkodása. Nevezetesen Arichis kérésére feliratokat készített volna, a melylyekkel a herczeg salernói fényes építkezéseit díszítette s ugyanekkor Szt. Mercurius földi maradványainak Beneventumba vitele alkalmával hymnusokat is írt, a melyek még napjainkban is ismereteseek.

Hogy mikor hagyta el Paulus újból a beneventumi udvart, azt nem tudjuk biztosan megállapítani; de nagyon valószínű, hogy a 774-ben Frankóniába hurczolt és ott nemsokára el is pusztult Ansa királyné sírfeliratát már nem ott készítette. Ebből azt gyaníthatjuk, hogy ismét visszatért szülőföldjére, a hol, mint jó longobard, a hazafias pártnak buzgó tagja lehetett s mint ilyen ragadta meg királynéjuk halálakor az alkalmat, hogy annak sírkövére szánt versével is izgasson, habár nem kihívó módon. — Dicsőíti benne Adelchist, a Konstantinápolyba

menekült trónörököst, a kiben immáron a longobárdság minden reménye összpontosul vala. — S valóban ezt követőleg törnek ki 776-ban Foroiuliumban a frankok elleni zavargások, a melyek azonban a longobardok leverésével végződnek. Nagy Károly szigorúan büntette az elégyületleneket, a kik között ott találjuk Paulus testvérét, Warnefrid Arichist is. A győzők mindenét lefoglalták s felesége és gyermekei koldusbotra jutottak.

Az elveszett hazával tehát egyszerre ment tönkre az ősi Warnefrid-fara is. Maga Paulus sem emlékszik meg többé róluk, pedig családfája bemutatásánál alkalma lett volna rá. — Paulus pedig annyi viszontagság és csalódás után újból visszatér a montecassinói kolostorba. — Látta népe szabadságának megsemmisülését és előre sejtette, hogy a frankok nemsokára a longobárdság utolsó fészkrét, a beneventumi herczegséget is uralmuk alá hajtják. — Nem épen lehetetlen, hogy a kolostorba vonulásával esetleg a frankokkal netaláni számadását is ki akarta kerülni. Épen ezért nem tartotta tanácsosnak a Beneventumba való visszatérést, mert a frankok miatt ott sem lehetett biztonságban, mivel Arichisék is részesek voltak a foroiuliumi zavarokban.

A 776-iki események épen úgy, mint a 749-iek nagy hatással voltak Paulus további életére. Végre is átlátja, hogy a pártoskodásban élő és magasabb politikai eszmék által össze nem tartható longobardoknak a frankokkal szemben el kell bukniok. S ő, a ki olyan hevesvérű hazafi volt s a frankoknak oly elkeseredett ellensége: ott, a kolostor magányában beismeri törekvése hiábavalóságát. S bár hazájának és népének szeretete soha sem vesz ki belőle, mégis a kolostorban uralkodó eszmék hatása alatt „az egyedül üdvözítő vallás” alázatos szolgálatában egy bizonyos mértékben kozmopolitává lesz. A ki a Szentszéknek barátja (mint Nagy Károly

is), azt olyanúl kell elfogadnia a Szentszék katonájának is.

Igy változik át lassanként Paulus. Egy nagy eszme, t. i. a pápai hatalom szolgálatában megbékül a frankokkal, a kik Krisztusban mégis csak testvérei neki és Krisztus földi helytartójával szemben igazabb barátoknak mutaták magukat, mint az ő nemzete.

Egy részt tehát itt kell keresnünk az okot, a mi miatt Paulus a longobardok történetét csak Ratchisig vitte. Ezután ugyanis már összeütközésbe került volna benne a hazafi a Krisztus szolgálatában álló pápa katonájával. — S habár „A longobardok története“ czimű munkájának több vonása a mellett szól, hogy Paulusnak szándoka volt azt tovább is folytatni: még sem tudok ezzel a gondolattal megbarátkozni, mert az író viszonytagságos életét tekintve úgy találom, hogy nem a halál ragadta ki kezéből a tollat, csak a longobard győzte le benne a montecassinói barátot.

V.

Eltérő nézetek Paulus kolostorba vonulása felett. — „Diaconus“ nevéről. — További élete a kolostorban. — Megismerkedése N. Károlylyal 781-ben. — 782-ben Frankóniába megy. — Kérelme Károlynál testvére ügyében. — Levele Theudemar apáthoz. — Nagy Károly udvarában. — Utazásai. — Munkálkodása. — A Homiliarium. — A metzi püspökök története. — I. Gergely pápa leveleinek a leírása. — Festus Pompeius könyvéből készített kivonata. — Pisai Péter verse és Paulus válasza. — Frankóniában való szereplésének a befejezése. —

A Károly kívánságára készített sírfeliratok.

Paulusnak a montecassinói kolostorban való tartózkodását és ezzel kapcsolatban az egyháziak közé való belépését sokféleképpen fogják fel. Legtöbbször nagyon későre teszik, a mi azonban egyaránt ellenkezik Paulus addigi működésével és egész életével.¹ Ide vonatkozólag az eredeti források is felette eltérnek a valóságtól; látszik, hogy erre a dologra semmi súlyt sem fektettek s csak gondolomra vagy a hibás hagyományok után indultak. — A Salernói barát csak Arichis halála után a 787. augusztusában költözteti a kolostorba, tehát körülbelül 62 éves korában; Ostiai Leó szerint pedig Theudemar apátsága alatt vette fel a szerzetesi öltönyt. Némelyek meg a sírfeliratból azt olvassák ki, hogy csak

¹ Így Dahn Paulus kolostorba lépését 774—76-ra teszi, születését pedig 725-re. Szerinte tehát Paulus 50 éves korában szánta rá magát a szerzetesi életre. — Dahn-nal szemben mégis csak Mabillonnak van igaza, a ki ekkor már papnak hiszi Paulust. — A mi nézetünket már fentebb előadtuk.

N. Károly udvarából való visszatérte után szánta rá magát az egyházi életre.

„Esti iam nimium fluidi cum gloria saeculi
Condignis ditaret ovans te sedule gazis:
Lucis ob aeternae vitam sine fine beatam
Audacter sprevisti huius devotus honores,
Regis et immensi fretus pietate polorum
Vernanti huc domino properasti pectore Christo
Subdita colla dare Benedicti ad septa beati;
Exemplis mox comita tuis ubi contio sacra
Tum iubar ut fulgens caepit radiare coruscis.“

E sorokból azonban a fenn említetteket aligha lehet kihozni. Inkább csak homályos célzás Paulusnak Theudemárhoz írt levelére, a melyben Paulus felhossa, hogy Frankóniában mindennel kecssegtetik, de őt sem vagyon, sem méltóság, sem semmi más vissza nem tarthatja. A többi szó csak olyan kedveskedő dicsérést fejez ki, a legszebbet, a legjobbat akarván mondani a tanítvány az ő nagynevű mesteréről.

Hasonlóképen a *Diaconus* névből sem lehet semmi bizonyosat sem következtetni; ő rendszeresen csak *Paulusnak* írja magát, talán egyszer *Diaconusnak* is a Szt. Benedekről szóló prédikációjában, — ha ugyan ezt a *Diaconus* név-odaírást tőle származónak fogadhatjuk el. — N. Károly nevezi őt *Diaconusnak* a prédikáció-gyűjteményre vonatkozó körlevelében, valamint a montecassinói kolostor nekrológja is.¹ Ezek után a későbbiek a *Paulus* név mellett a *Diaconust* is általánosan használják.² — Ismerősünk, a Salernói barát, „patriarchae aquilejae civitatis diaconus“-nak mondja; Ostiai Leó egyszerűen csak utánozza a Salernóit, de Voltur-

¹ Paulus Diaconus et monachus.

² Hildric a sírfelirathan ~~levitának~~ nevezi, de ez körülbelül azonos a diaconus-sal.

nói János ennyivel már nem érheti be, ő „Archidiaconus“-sá lépteti elő Paulust.

Mindezekkel szemben tehát egészen nyugodtan elfogadhatjuk, hogy 776-ban Paulus a montecassinói kolostorba csak visszatért, nem pedig azért ment oda, hogy szerzetessé legyen.

Paulus a montecassinói kolostorba való visszatérte után még sokáig nem tudta helyreállítani lelke egyensúlyát. A hit szeretetháza jó ideig nem tudta meggyógyítani. Fájt neki hazája veszte, fájt neki családja szétzülése. Legalább ezt engedő sejteni a longobardok történetébe beleszótt, Szt. Benedek egyes csudáiról szóló költeményének következő sorai :

„Poemata parva dedit famulus pro munere supplex ;
Exul, inops, tenuis poemata parva dedit“.

Paulus ez időtől fogva igen zárkozott életet élt, sőt még a kolostor falai között megengedett szabadságot is megvonta magától s utazásai is legfeljebb csak Rómáig terjedtek. Pedig a Historia Langobardorum azt bizonyítja, hogy Itáliának csaknem minden részében járatos volt. Kétségtelen tehát, hogy ebbéli ismereteit még 776 előtt szerezte.

Rendszeresebben csak ez időtájt kezdett írogatni. Rendtársai között is nagy tekintélynek örvendett s mint ilyent a szerzet érdekében az apát gyakorta küldözgeté Rómába a Szentszéknél egyet-mást elintézni. Ezen az úton ismerkedett meg Paulus Nagy Károlylyal és udvarával, — még pedig minden valószínűség szerint Károlylyal magával 781. áprilisban, a mikor is a nagy király a húsvéti ünnepeket Rómában töltötte. — A részleteket nem ismerjük; a helyzet után ítélve azonban mégis úgy látszik, hogy Károly és Paulus között Alcuin volt a közvetítő a ki már előbb Pisai Pétert is Frankóniába csalogatta.

A világtörténelemből tudjuk, hogy Károly mily előszeretettel gyűjtötte a kiváló embereket maga köré. Személyes tulajdonaitól eltekintve ez a törekvése legfőképen oda irányult, hogy birodalma műveltségét magasabb fokra emelje. S ez sikerült is neki, mert célja elérésére páratlan ügyességgel tudta eszközeit megválogatni. — Udvarának fénye, némileg hamiskásan csillogó műveltsége, a király bőkezősége, ellenállhatatlan szívélyessége csábítólag hatottak a legtávolabbi országok tudósaira is. Így Paulus sem tudott ellenállani ennek a bűvös erőnek, a mikor megkapta Károly meghívását.

782-ben Károly társaságában el is indult Frankóniába. Ezen az úton nemcsak személyes vágyai vezérelték a mi Paulusunkat, hanem testvérének s a többi longobard foglyok kiszabadításának a reménye is.

A mikor Paulus testvére érdekében Károlyhoz fordul, már a legcsekélyebb dologban is a nagy király kedvét keresi. Károly ugyanis fölötte szerette mindenben a verses formát, a miért is Paulus kérését költeményben terjeszti eléje.¹

---

¹ „Felsőges királyom, hallgasd meg kegyesen a te szolgád, légy szájalommal könyeim iránt is. Megérdemlem, hogy oly boldogtalan vagyok, milyen aligha van más valaki a földhátán; örökös gyászban, nyomorúságban telnek napjaim. Hét éve már, hogy egy váratlan csapás sokszorozott fájdalmakat okozott nekem és gyöttri szívemet. Testvérem azóta országodban fogoly szorongó szívvel, kifosztva, szűkölködve. Hazájában szájalomra méltó felesége remegő ajkakkal koldúl élelmet az utcákon. Ilyen szégyenletes módon tartja fenn négy gyermekét, a kiket rongyokba takarni is alig tud. Van nekem, egy a házon kívül levő, kiváló jóságú nővérem, a ki gyermekkora óta Krisztusnak van szentelve. Ez hasonló helyzetben folyvást búslakodva már-már szemeit veszté a sírás miatt. A mi kevés házi berendezésünk volt, abból is kifosztottak bennünket és fájdalom senki sincs, a ki könyörülne a szerencsétleneken. Testvérem neje ki van zárva atyai örökből s így paraszt módjára élve, nem igen különbözünk már a rabszolgáktól.“ stb.

Körülbelül egyidejűleg apátjának, Theudemarnak is küld levelet, a melyben sok közvetlenséggel írja le fogadtatását és további helyzetét. E levél, a melynek minden sora Paulus honvágyával van tele, egészen is érdekes figyelmünkre.

„Az én nagyon kedves és szívem mélyéből szeretett Uramnak és Atyámnak, Theudemar apátnak igénytelen és alázatos fia, Paulus. Ámbar testileg roppant nagy távolság választ el engem a ti körötöktől, mégis oly erős szeretet köt össze engem veled, a mely szeretetet sohasem lehet elválasztani — és utánad, valamint előljáróim és testvéreim után csaknem minden pillanathan oly nagy vágyakozással teli szeretet szállja meg keblemet, hogy azt levélben vagy rövidke sorokban kifejezni lehetetlen. A midőn ugyanis visszagondolok azokra az időkre, a melyeket csupán istenes foglalkozások között töltöttem, — továbbá kicsinyke szobám elragadó fekvésére, — a te gyöngéd és hittel párosult szeretetedre, — Krisztus annyi katonájára, s istenes munkálkodásokban izzadó szent seregére, — az egyes testvéreknek különböző erényekben tündöklő példaira, — az égi haza tökéletességéről folytatott beszélgetéseinkre: akkor egészen oda leszek, a keblem mélyéből feltörő sóhajok között könyeimet sem tudom visszatartani. Én itt igazhitű és jó keresztény emberek között élek, a kik jó indulattal vesznek körül mindannyian és a mi Benedek atyánk és a ti érdemeitek következtében egymással vetekeznek irántunk való barátságuknak a kimutatásában; de mégis csak börtönnek látom én ezt a palotát, ha a ti kolostorotokkal összehasonlítom és úgy érzem, hogy a közöttetek élvezett nyugalomhoz képest itt valóságos vihar az életem. Csak gyenge testemmel vagyok én ebben az országban, de szívben és lélekben — s nálam csak ez ér valamit — veletek vagyok. És oh, úgy tetszik nekem, mintha csak most is hallanám oly annyira kellemes énekléseiteket, mintha csak most is közöttetek ülnék az ebédnél s nem is annyira az étel, mint inkább az olvasás üdítene fel bennünket, — mintha csak most is végig szemlélgetném a testvéreket, mint buzgólkodnak a különböző tennivalókban, — majd azt hiszem, hogy most is az öregség által már elgyengülteknek avagy a betegeknek a bajai után tudakozódok, kiki hogyan érzi magát, — majd mintha a szentek küszöbét lépném át, a mely oly kedves előttem, mint a paradicsom.

Hidd el Atyám s Uram. — hidd el te jámbor s tiszteletreméltó csapat, egyedül csak a szájalom érzete, a köteles szeretet parancsa, egyedül a lélek meggyógyíthatása tartanak itt engem még egy ideig — s a mi mindennél nagyobb a mi királyunk békés hatalma. Egyébiránt pedig a mihelyt visszanyerem egészségemet és az ég Ura a mi kegyes fejedelmünk által megszünteti az én bánatom éjjelét s foglyaimat felszabadítja a nyomor igájából: úgy azonnal — a mint csak a legkegyelmesebb fejedelemtől megnyerhetem a várva-várt szabadságot — minden késedelem nélkül nem tartva vissza semmitől, sietek vissza a ti körötökbe. Higyjétek el, hogy sem gazdagság, sem földbirtok, sem az aranyban való álskátkodás, sem senki vonzalma nem választhatnak el engem a ti társaságotoktól.

Kérlek tehát téged szeretetre méltó atyám, valamint titeket is többi kedves atyám és testvéreim, kegyeskedjétek szüntelenül könyörögni a mindnyájunk szent atyjához és tanító-mesterünkhöz, Benedekhez, hő érdemei által eszközölje ki Krisztustól, hogy én minél hamarább visszatérjek közétek.

Remélem is Istenünktől, — ki nem tűri, hogy valaki tisztelességes kívánságaiban csalatkozzék — hogy az én remegő szívemnek a vágya szerint a kívánt sikerrel mielőbb visszahelyez közétek. Fölöslegesnek tartom ugyan megírni, hogy Urunkért és az ő hadsergiért könyörögjétek, hiszen ugy is tudom, hogy állandóan ebben buzgólkodtok; kérjétek a Krisztust N . . . apát úrért is, a kinek a különös bőkezűségéből élek én itt a fejedelem bőkezűsége után. Ti, a kiket szeretlek, annyian vagytok ott, kedves testvéreim, hogyha külön-külön akarnék veletek foglalkozni, ez az egész levélpapír még csak a nevetek pusztá leírására sem volna elégséges. Azért is üdvözöllek és tisztelek mindnyájotokat együttesen és egyszermind kérlek is benneteket, hogy ne feledkezzetek meg rólam. Téged pedig jó Uram és tiszteletreméltó apátom, vagy bárki vagy, óh szerzetes főnök, kérlek, írd nekem úgy a magad, mint a testvérek hogylétéről, avagy milyen termést hozott az idei esztendő; közöld továbbá velem azoknak a testvéreknek a névjegyzékét is, akik a földi lét bilincseit lerázva Krisztushoz költözének. Halom ugyanis, hogy nagyon sokan meghaltak közülletek; névszerint pedig N. N. szerzetes, a ki, ha valóban úgy van, szívemnek nem csekély részét vitte magával. Isten veled szent Atyám, kegyeskedjél néha a te fiadra is gondolni.

Már januárból a tizedik nap folyt, a mikor én a gyönyörű Mosel partjáról elküldettem. Mézajakú atya s jó testvéreim, Ég veletek most!”

Gyönyörű színpompában mutatja itt be Paulus az ő tiszta érzelemvilágát, a mi, ha nem is nagy költőre, — mert ő nem is volt az — de minden esetre költői lelkületű egyénre vall. Még azt is kivehetjük a levélből, hogy a frankokkal szemben is fölötte megváltozott a véleménye; mert a midőn oly annyira fél a további ottmaradástól, akkor némileg már előre mentegeti magát, a miért ott fog maradni. — Levele keltezésének ideje és helye ismeretlen, mert a bezáró három sornyi vers csak későbbi toldalék. Mivel azonban ez a levél az első, a melyet Frankóniából apátjának küldött, azért bizton feltehetjük, hogy kevéssel odaérkezése után írhatta.

Károly nagyon megszerette Paulust s Paulus is őt, a minek legnyilvánvalóbb bizonyítéka az, hogy négy évig maradt a tudománykedvelő király udvarában. — Károlynak éppen ilyen emberekre volt szüksége, mint Paulus. Általános műveltségű, idegen nyelvekben jártas, kitűnő író, a kinek munkásságát többféle irányban is érvényesíthette. A kölcsönös tisztelet csakhamar benső barátsággá erősbült, a melynek emlékét egymáshoz írt verseik őrzik.

Paulusra igen nagy hatással volt frankóniai tartózkodása. Itt próbálgatta ki szárnyait a történetírás terén, itt alakult ki prózai írálya. Sokat tanított, sokat tanult!

Ismereteinek gyarapodásához hozzájárultak nagy-szabású utazásai is. A királyi udvar ugyanis, a melyhez Paulus is tartozott, gyakran változtatta helyét. Így tudjuk, hogy az udvarral huzamosabb ideig tartózkodott: Kirsey-, Düren-, Heristal-, Attigny-, Metz-¹ Diedenhofen-²

¹ V. ö. Hist. Lang. VI. 16. — ² Hist. Lang. I. 5.

Corbei- s Poitiersben.¹ Sőt néha pusztán tudvágyból is nagy kirándulásokat tett; ilyen volt pl. a *totoni*, a hol megmérte az ember árnyékának a hosszát, — vagy a poitiersi, a hol Aper apát kérelmére Fortunatus, a költő-püspök számára sírfeliratot készített.²

Károlynak a maga köré gyűjtött tudósaival szemben egyik legkedvesebb szórakozása az volt, hogy külön-külön mindegyiknek találós kérdéseket adott fel, a melyek megfejtését természetesen verses alakban kellett benyújtani. Ilyen alkalommal aztán gyakran megtörtént, hogy a megszorultak Paulushoz fordultak segélyért, kinek éles elméjűsége mindnyájuk előtt ismeretes vala.

E mellett azonban — kinek-kinek tehetsége szerint — bőven kijutott a komoly munkából is.

Károlyt papjainak a tudatlansága fölötté bántotta s azért azoknak oly fokú kiképzésére törekedett, hogy legalább a szentírást tisztán és világosan megérthessék. Ez előreláthatólag igen lassú munkának ígérkezett, a miért is egyenlőre úgy akart a bajon segíteni, hogy Paulussal a papok számára egyházi beszédeket készíttetett, az evangélium nehezebb részeit megmagyaráztatta, a különböző egyházi atyák leveleinek a szebbjeit kiválogattatta és végül elrendelte, hogy azontúl a püspökök prédikálni tudjanak. — Elképzelhetjük az alsó papság szomorú helyzetét, a mikor a püspökök ilyen rendeletre szorultak.

Paulusnak sikerült kitartó munkálkodás után két kötetre terjedő s az év minden egyes ünnepére szóló *Homiliariumot* összeállítani, a mely nemcsak a barbár szóktól volt ment, hanem a szentírásnak elferdített és

¹ E kérdést Lebeuf, Mabillon, Martene, Bethmann, Tosti és Dahn külön tanulmány tárgyává tették, de azért a végeredményben egymástól fölötté különböznek.

² Hist. Lang. II. 13.

hibásan értelmezett helyeit is tisztázta. E munka olyan sok időt vett igénybe, hogy annak a végső símitást már csak a montecassinói kolostor csendjében adhatta meg, — a mint azt Károlynak hozzá intézett levele is bizonyítja.

A *Homiliarium* nagyon zavaros alakban maradt reánk. Többen, állítólag már Alcuin is átdolgozta, a miért is fölötte sok benne a betoldás.

Körülbelül a Homiliariummal egyidőben írta meg Paulus Angilramm metzi püspök kérésére a metzi püspökök történetét. E munka a római pápák történetének mintájára készült, a milyennek mása Gallia Transalpinában még nem volt s a melyet még később is oly sokan utánoztak. Történetírói tehetségét is ebben mutatta ki először, midőn az egésznek a keretébe Károlynak a nagyjait, sőt maguknak a Karolingeknek a történetét is hazafiúi érzelmének megsértése nélkül oly tapintatosan bele tudta szőni. — Alig fejthetjük meg valaha, hogy mi indította Paulust e nevezetes közbeszúrássra. Talán Nagy Károly egyenes kívánságára cselekedte, vagy csak történetírói érzékét követte, — fölismerve az új idők szellemét s azt a világtörténelmi fontosságú feladatot, a melyet a Karolingek eddigelé már oly szépen megoldottak. — Paulus előéletét ismerve szinte feltűnő az a meleg hang, a melylyel Károlyról és családjáról minden alkalommal beszél. Kétségtelenül a hála hangja ez, mit a nagy király jósága fakasztott a költőben. De a felől ismét bizonytalanságban hagy bennünket Paulus, hogy családja érdekében tett kérései hogyan és mikor teljesedtek. Ebben a tekintetben csak homályos célzásokra támaszkodhatunk, a melyek után indulva azt hihetjük, hogy Warnefrid Arichis időközben meghalt, vagy pedig kiszabadulása után állandóan Frankóniában telepedett le.

A metzi püspökök történetének az elkészítése után Adalard corbeyi apát buzdítására I. Gergely pápa leveleinek az összeírásához is hozzá fogott, de gyengélkedése következtében félbenhagyta, s később sem fejezte be. — A *Festus Pompeius* könyveiből készített kivonatot pedig csak felemlítem, mert azt joggal egy más Paulusnak tulajdonítják.

A görög nyelv tanításával is foglalkozott, a mi nem kis dicsőségére szolgált, mivel még Rotrudis királykisasszony is a tanítványai közé tartozott.

A sok kitüntetés, hír, dicsőség, a nagy király barátsága . . . mindez nem tudta honvágyát elnyomni, hazafelé készülődött. Ekkor Károly, hogy szándékától eltérítse, Pisai Péterrel magasztaló verset íratott neki, a melyre Paulus hasonló modorban felel, de azért elhatározását nem másítja meg.¹

---

¹ Versus Petri grammatici. Magasztaljuk Krisztust, egyetlen fiát az Atyának, kit az írás a világ teremtetőjének mond, ki amannak a végén eljött, hogy kegyelmesen megváltsa a bűnös lelkeket. Ki a világ kezdete előtt az Atya lényegéből született s hogy megváltassa azokat, a kiket teremtett, a mi testünket vette fel és számtalan csudával bizonyítja vala be isteni küldetését; széttiporván a sárkány hatalmát, győzedelmeskedett a pokol felett, halálával pedig megtisztítja a föld kerekességét a gyűlölségtől s a sokáig fogva tartottakat bevezette a paradicsom örömeibe. A ki téged Paulus, a költők legkiválóbbját, sokféle nyelv birtokában a mi szép országunkba küldött, hogy a meddő talajt jóféle magvakkal termékenyítsd meg. A görögben Homérnek látszol, Philonak a héberben, Tertullusnak a művészetekben, a költészetben pedig Flaccusnak tűnsz fel, Tibullusnak az ékes szólásban. Magaviseletereddel te magad keltetted azt a hiedelmet bennünk, hogy a mi szeretetünk földébe átültetve erős gyökeret vertél és szived már többé nem vonz a régi rejtek felé. A midőn, te nyelvtudós, éjjelnappal nem szünsz meg a sóvárgónak elméjét latin ismeretekkel s aközben görög tanulmányokkal megtermékenyíteni: ez a te magasztos tanításod biztosabbakká tesz bennünket maradásodról, a melyről kétségünk volt, a mennyiben téged a mi horgonyunk kötele

Pisai Péter költeményében Rotrudist, mint a byzanci császár menyasszonyát említi, a miből még az időre is némi következtetést vonhatunk. Nagy Károly ugyanis az esküvő ügyében 785-ben két egyházi férfiút küldött Byzancba, később pedig, midőn nagyobb akadályok merültek fel, 787-ben az eljegyzést felbontatta. E költemények tehát minden esetre 787. előtt irattak, talán éppen 785-ben, ha Pisai „clerici nostri“ kitételét helyesen vonatkoztatjuk a 785-ki byzanci követségre.

Paulus a királyi udvarban való tartózkodása alatt Károly kérésére több sírfeliratot is készített. Ezek közül legjobban tetszetek: a Hildegard királynéjé, a Károly és Hildegard két leányáé, a Pipin két leányáé — Rotheidé és Adelheidé.

---

ide fűzött és nem bocsát el. Hiszszük, hogy a görög oktatás után, melyben sokakat részesítesz, a héber ismereteket, a melyekben az a törvénytudós Gamaliel tűnt ki, már tudósok előtt fogod tárgyalni. Nagy hálát mondunk neked, te tiszteletreméltó férfiú, a ki tanítani óhajtod a görög útra indulókat. Mit előbb nem reméltünk: feltámadott a dicsőség. Nem titok előtted, hogy a mi leányunk Krisztus parancsára Mihálytól kísérve ügyesen indul a megmérhetetlen tengeren átkelni, hogy kezébe vegye az uralom kormánypálcáját. Azért vezeted be tehát a mi papjainkat a görög nyelvismeretekbe, hogy az ő kíséretében maradva, vele menjenek és tüntessék ki a görög beszédben való jártasságukat. — Versus Pauli. Tudtam, hogy a levélben kinek a sorait vettem. Nagytól származtak ugyanis azok, a melyeket a kicsiny intézett hozzám; erős kezek szorongatnak engem, nem valami gyöngye gyermekéi. Azt mondod, hogy nagy költő, hírneves dalmok vagyok, s hogy nyelvtudásban valamennyi nemzet között kitünöm és a tudatlanokat áldásos tanokkal töltöm meg. Úgy látom, hogy mindez csak az én szerencsétlenségemre van felhozva, mindez csak gúnyból van az én fejemre olvasva; oh jaj, dicséretetek között űznek velem csúfot és nevetség tárgya vagyok. Hasonlónak mondasz Homérhez, Flaccushoz, Vergilhez, hasonlónak Tertullushoz, avagy a memphisi Philohoz és még veled is összehasonlitanak, veronai Tibullus. — Vesszek el, ha bárkit is ezek közül, kik úttörők voltak, utánozni akarnék, inkább ama járatlan úton haladókat becsmélésnek teszem ki. Görögül

Csak e főbb vonások megvilágítására szorítkoztam Paulus frankóniai tartózkodásának a bemutatásánál, mert a részletek olyan zavarosan, annyira elferdítve maradtak ránk, hogy azoknak a tárgyalásba való beleszövése csak a tiszta áttekintés rovására történhetett volna meg. Így pl. Siegfrieddel, a dán királyfival is összehozza a monda, a kinek a megtérítését Paulusra bízta volna Nagy Károly.

---

nem tudok, a hébert nem ismerem; három-négy verset tanultam az iskolában és ezekkel kell most síkra szállanom. Sem az aranynak, sem az ezüstnek, sem egyéb kincseknek bőségében nem vagyok s pénzes erszényeim sincsenek s hacsak írással nem tartom fenn életemet, nincs semmim, mit nyújthassak. Ám adjanak a gazdagok neked értékes ajándékokat, mások indiai drágaköveket, gyöngyöket: az én ajándékom őszinte jóakarát. Egyedül a te szereteted kapcsa tart itt, nektár ez, mely mindennél többet ér, a mely legjobban hevít. Nem tudomány által törekszünk hiú dicsőségre. — Nem titok előttem, sőt örülök, Felség, hogy a tengeren túlra megy és trónra jut a te szép leányod, hogy a birodalom hatalma leányod által Ázsiára is kiterjesztessék. Ha papjaid abban az országban nem fognak többre haladni a görög nyelvben, mint a mennyit tőlem tanultak: úgy mint valami néma szobrokat fogják őket kinevetni. Hogy azonban azt ne mondjam, hogy semmit sem értek a nyelvekhez, azt a keveset, a mire még gyermekkoromban tanítottak, elmondom; a többi a korral elröppent: A jég között elveszett gyerekekről. Midőn a trák fiú a befagyott Hebruson játszadozott, a jég alatta leszakadt. S midőn a rohanó ár törzsét magával ragadta, gyenge fejét a síkos jégtábla levágta. S midőn a fiától megfosztott anya a megaltált főt urnába helyezte így szólt: „Ezt a lángoknak szültem, a többi a víznek.“

VI.

A beneventumi herczegség utolsó napjai. — 786-ban Károly a herczegség ügyében Itáliába megy, a mely alkalommal Paulus is visszatér a montecassinói kolostorba. — A 787-ben elhunyt Arichis herczeg számára sírfeliratot készít. — További összeköttetése Nagy Károlylyal. — A források hamis kiszínezése. — Legfőbb munkája: A longobardok története. — Hirneve sok tanítványt vonz a kolostorba. — Halála. — Sírfelirata. — Emlékezete.

Az éveken át visszafojtott honvágy végre is legyőzte Paulusban a Károly személye iránti nagy szeretetet s a legelső kedvező alkalmat megragadva visszatért hazájába. Ennek a visszatérésnek azonban a király beleegyezésével kellett megtörténnie, mert különben érthetetlen volna a közöttük továbbra is fenmaradó benső barátság. — Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy távozását politikai okok is sietteték.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a longobard királyság megdőlése után a hazafiak utolsó reménye a beneventumi herczegségben összpontosult, mint a régi nagyság töredékében. Itt akartak a longobardságnak érvényt szerezni, itt akarták a frankokkal szemben nemzetiségüket megoltalmazni, a melyet a győzők a foroiuliumi zavarok elnyomása után komolyan veszélyeztettek. Így a beneventumi herczegség a nemzeti párt menekültjeinek gyűlhelyévé lett, a hol eleintén titokban, később pedig nyilvánosan szőtték merész terveiket, de voltaképen régi szokás szerint semmit sem tettek. Minden reményüket

Byzancba vetették, pedig az Nagy Károlylyal szemben való tehetetlenségét már régen kimutatta. — Ez a politikai rövidlátás okozta vesztüket.

A Szentszék után a beneventumi dolgokról pontosan értesült Károly s épen ezért szánta rá magát 786-ban az Itáliába menetelre, hogy a nyugtalankodó Arichis herceget mindenkorra tehetetlenné tegye. S ez sikerült is neki.

A beneventumi események Paulust is felzavarták nyugalmaiból. Pedig azt hitték már róla, hogy elfeledte régi szereplését s megadással tűri hazája pusztulását. De csalódtak benne. A mikor ugyanis a frankok a longobard hatalom utolsó maradványát is el akarják tiporni, oly erővel támad fel hazafiúi érzése, hogy Károly maga is beleegyezik visszatérésébe. — Ez a legvalószínűbb magyarázata Paulus homályos hazatérésének.

A külvilág mozgalmaiba azonban nem avatkozott többé az öreg költő; elvonult a montecassinói kolostor magányos cellájába s míg a fiatalabbak, a tüzesebb vérűek Adelchissel, az „utolsó longobarddal“ az élükön hősi halált halva hullanak el a csatatéren: addig ő reszkető kezekkel jegyzi fel nemzete történetét, a melynek teljes pusztulását élte utolsó éveiben még neki is meg kellett érnie.

787. augusztus 25-én meghalt Arichis herceg is. Korábban, a mikor még Pávia a longobard király székhelye volt, sok jó napot töltött vele Paulus . . . Azóta minden megváltozott. Páviában a gyűlölt idegen dőzsöl, s a longobard nemzet csillaga sem fénylik már az égen azon éjtől fogva, hogy a csatatéren Adelchis teteme fölött győzelmes frank lovasok száguldottak át. — Mindezeket az érzelmeket annyi költői hévvel, oly melegen tárja elénk Paulus az Arichis számára készített sírfel-

iratban, hogy magunk is megilletődve gondolunk vissza a longobardok nagy nemzeti szerencsétlenségére.

Ez a sírfelirat Paulus legszebb költeménye s méltán tarthatjuk az agg költő és történetíró hattyúdalának.

Eltemették Arichist s vele a longobardság minden reményét, mert fia Grimuald, már szolgai módon hódolt Nagy Károlynak. Paulus pedig azután még inkább elzárkózva a külvilágtól zavartalanul dolgoztatott tovább a montecassinói kolostor magányában.

Nagy Károly sohasem tudta elfeledni tudós barátját; soraival gyakran felkeresé s leveleiben szeretetének legválogatottabb megnyilatkozásaival halmozza el. Paulus is viszonzta a király érzelmeit, a miről ez időből származó költeményei igaz tanúságot tesznek. Midőn pedig egy alkalommal Károly a kolostortól Szt. Benedek eredeti rend-szabályzatának a másolatát kérte, Paulus magyarázatokkal ellátva maga küldötte azt meg neki.

A későbbi években sehogyan sem tudták megérteni azt a benső viszonyt, a mely Nagy Károly és Dezső király igaz híve, Paulus között fennállott s azért néha a legképtelenebb dolgokat összehordva igyekeztek a homályba bevilágítani. Nem lesz talán érdektelen, ha egyet azon kor írói közül a maga nyelvén szólaltatunk meg. Így a Salernói barát:

„Dezső király idejében Paulus Diaconus fölötté kitűnt nagy tudományossága által; Foroiulium városából származott előkelő szülőktől. Tisztelte és szerette őt úgy a király, mint mindenki, elannyira, hogy a király minden titkos dolgában tanácsára hallgatott. Ebben az időben vette el Pipin fia, Károly, Dezső leányát; még egy másik leánya is volt Dezsőnek, névszerint Adelperga, a kit Arichishez, a beneventumi herceghez adott feleségül. — A midőn a longobardok vak gyűlölködésüktől vezetve egymásra támadtanak: a longobard nagyok közül néhányan titokban követséget küldöttek a frankok királyához, Károlyhoz, hogy jöjjön be hadsereg élén s vegye hatalmába Itáliát. Biz-

tosították róla, hogy Dezső királyt bilincsekbe verve szolgáltatják a kezei közé kincseivel együtt. Károly ezek hallattára frank, alemann, burgund és szászokból álló hatalmas serege élén Itáliába nyomult. A midőn Károly megérkezett Itáliába, Dezsőt hívei elárulták és megkötözve Károly kezei közé szolgáltatták. Némelyek állítása szerint Károly a szemevilágától is megfosztatta Dezsőt és ekkor Itália urának ismerték el Károlyt. Csak egyedül a beneventumi herceg, Arichis nézte le a követséget, mert ő is hatalmas embernek érezte magát. Mikor Károlynak ez tudomására jutott, így kiáltott fel: „Hacsak királyi pálczámmal Arichis keblébe nem szúrhatok, nem akarok tovább élni!“

Paulus, mint Dezső király híve hétizben is rátört Károly életére; de ez, a mikor tudomására jutott a dolog, iránta táplált nagy szeretete miatt mindannyiszor megbocsátott neki. Midőn azonban harmadszor is merényletet követett el élete ellen, elfogatta és nyilvános gyűlésen a következő szavakat intézte hozzá: „Ugyan mondd meg nekem Paulus Diaconus, miért törtél harmadszor is az életemre?“ — Mire Paulus bátran így felelt: „Bár hatalmadban vagyok, de azért kimondom az igazságot, mert hazug szó még sohase hagyta el ajkamat, — én a megboldogult Dezső királynak hű embere vagyok, a mely alattvalói hűség most is él bennem.“ A nyilvános gyűlésben a nagyok előtt ezeket mondván, Károly fölötte megboszszazkodott és legott megparancsolá, hogy vágják le a kezét. Alig mondá ki azonban e szavakat, maga is megbánta; nagy szeretete meggyőzte a kegyes királyt és így folytatá: „Oh jaj, ha levágatom a kezét, hol fogok ismét ilyen kiváló történetírókat találni?“ — Erre a király környezetében lévő nagyok, a kik gyűlölték Paulust Dezső királyhoz való ragaszkodása miatt, felclék: „Oh király, ha te ezt a Diaconust életben hagyod, úgy birodalmad minden biztonságot nélkülölzend.“ — Mire a király válaszolá: „Mondjátok hát meg nekem, mit tartotok ti a legtanácsosabbnak?“ — Azok pedig haragtól eltelve mondják: „Szúrasd ki a szemeit, hogy ezentúl se levelet, se lázító felhívást ne írhasson Hatalmasságod és Felséged ellen.“ Látván pedig a király az ő embereinek keményszívűségét és kegyetlenségét, szerfölött felindult és hogy Paulust a szerencsétlenségtől megóvjá, így folytatta tovább: „Hol fogunk mi ismét ily kiváló költőt és történetírókat találni?“ — Erre nagyjai engedelmeskedni akarván parancsának azt tanácsolják, hogy küldje egy szigetre számkivetésbe, hogy ott lassan kinlódva pusztúljon el.

S úgy is történt: bilincsekbe verve egy szigetre vitték számkivetésbe és ott élt nyomorban és szükségben.¹ Mivel pedig Paulus az igazságot, tehát Krisztust követte, az az igazság nagy hatalmával csudálatos módon meg is szabadította őt. Egy ember, a kinek ő többször szolgálatot tett, elszállította a szigetről és Beneventumba vitte. A midőn élt Arichis herceg tudomására hozták, szerfölött megörvendett, mert már régóta vágyott látni szép alakját és hallani ajkának édes szavait. Majd nagyjai és lovagjai közül sokakat fogadására küldött. S a mint most a pompás kíséret élén Beneventumba érkezett, a fejedelem örömkönyveket hullatva borult a nyakába és megcsókolta. Midőn pedig Adelperga hercegasszonyhoz, az ő régi urának leányához bevezették, előtte alázatosan meghajolva mondá: „Kegyes atyádat elveszítettem ugyan, de az Úr megtartotta számomra gyermekeit és megengedte érnem, hogy még a te magzataidat is szemtől-szemben láthatom.” — Erre a jámbor fejedelemasszony fájdalmasan könyezett.

Arichis pedig, a jámbor uralkodó, szolgálát rendelt mellette s ruházattal, étellel, itallal bőven ellátta, szállást pedig várában adott neki, a hol gyakran társalogtak egymással a szabad tudományokról . . .“

Ennyire megbízhatatlan, sőt határozottan koholt adatoknak még csak a megbírálásába sem bocsátkozhatunk. Pedig jobban is ismerhette volna a valóságot a Salernói barát, ha azt meri írni magáról, hogy ő még látta Paulus sírfeliratát.

* * *

Rómában is szívesen látott vendég volt Paulus, a hova azonban nem annyira jószántából, mint inkább kötelességből járogatott be. Ugyanis Nagy Gergely életének a megírásával bízták meg, a mely munkát az adatok megszerzése miatt Rómában kellett elkészítenie.² Paulusnak ez a munkája a metzi püspökök történetével összehasonlítva semmi haladást sem mutat. Újat nem

¹ Ostiai Leó szerint a Diomedes (ma: Isola di tremiti) szigetre száműzték.

² Hist. Lang. III. 24.

mond, mindenben Beda historiáját és Toursi Gergelyt követi. Sok jel arra mutat, hogy ez olyan kötelességszerű munka volt, a melytől hamarosan szabadulni óhajtott, hogy a még hátra levő idejét legkedvesebb munkájának, a longobardok történetének szentelhesse.

Nagyon valószínű, hogy e kedvencz eszméjével már korábban is foglalkozott Paulus; de most mindent újra kezdett, — nagy tapasztalatai alapján és higgadt megfontolással akarta művét elkészíteni. Ezt bizonyítja már az első könyv is, a hol olyan részletek fordulnak elő, a melyek frankóniai tartózkodásával függnék össze.¹

Ezt a fontos munkáját történeti tudásunk nagy kárára befejezetlenül hagyta ránk; s még hozzá épen az a rész hiányzik, amelyben legilletékesebb lehetett volna a történetíró, t. i. a saját korának a története. — Határozottan nem tudjuk ugyan, hogy mely okok kényszerítették Paulust munkájának a megszakítására, de lélektanilag — mint fentebb már kifejtettem — multjának és szerzetesi kötelemeinek az összeütközésében kell a dolog magyarázatát keresnünk. Ezt a feltevésünket ő maga is megerősíteni látszik „A longobardok történeté“-nek V. 58. f.-ben: „Cuius² nos aliquod miraculum, quod posteriori tempore gestum est, in loco proprio ponemus.“ — Valószínű, hogy Paulus ezzel csak leplezni akarta valódi szándékát; az „in loco proprio ponemus“ ugyanis semmi egyebet nem jelenthet, mint Sabinus csodáinak olyan alakban való megéneklését, mint a hogyan azt már Szt. Benedeknél is megtette. Az a körülmény azonban, hogy munkáját nem látta el előszóval, talán mégis a mellett bizonyíthat, hogy Ratchis király történetét is megakarta írni. — Szóval ebben a dologban bizonyosat alig mondhatunk.

¹ Hist. Lang. I. 5. — ² Sc. beati martyris Savini.

Paulus nagy tudásának a híre sok jeles ifjút vonzott a montecassinói kolostorba, a kik együtt akartak vele élni, hogy annál többet tanulhassanak tőle. Ezek között volt *Hildric* is, ki később nagynevű mestere sirjára a következő feirást készítette:

„Levita Paulus! Midőn téged, nagyhirű férfiú, a tündöklő hirnév és a fénylő csillagok örökre az áldást osztók társaságába foglalnak: akkor ugyan ki tudná a te dicső tetteidet ékes szavakkal kifejezni?! De hogy az itt elsiető olvasó is megtudja, hogy ezen hantok alatt a te szent hamvaid nyugosznak, igazságos dolognak tartottam, kedvesem, hogy érdemed kiválóságait hozzád méltó versben összefoglalva megénekeljem. A régi és a híres bard nép egyik előkelő nemzetségéből származtál, a mely nép — hatalmát és fegyveres erejét illetőleg — akkoriban az egész világon kiváló vala. Hogy az előkelő törzsből kisarjadztál ott a Timabus csillogó vize mellett, isteni sugallatból a királyi udvar vett gondjai alá, hogy a haza díszére és dicsőségére felneveljen. Midőn itt az összes népek és a királyi nagyoknak kedves öröme élve és tanulmányozva buzgóságod változatlan maradott: Ratchis király kegyes intésére a szent tudományok minden ágába behatolni kezdél. A melynek midőn legfőbb tételeit kellő módon elsajátítottad, mindenkre ragyogva, mint Phoebus a magas egekből: akkor az északi népeket csillogó fénynyel vontad be. Habár a mulandó világ dicsősége ünnepezve téged, serény férfiú, megérdemlett kincsekkel akart elhalmozni: te az örök világosság végnélküli boldogságáért bátran megvetetted ennek az életnek tisztességeit és bizva észak nagy királyának vallásosságában, Krisztusban megifjodott szívvel siettél ide vissza, hogy alázatos fejedet Szt. Benedek jármába hajtsd; s nemsokára tündöklő példáiddal úgy ragyog ez a kiválóan szent gyülekezet, mint a csillogó fény, Mert benned mindig vallásosság honolt, nyájas szeretet, a béke édes pártolása, állhatatos türelem, vonzó egyszerűség, egyetértés és minden jó erény. Most az ég fénylő birodalmának vagy lakója s örökké csillagkoronát viselsz.

Kérlek te szent, fogadd kegyesen ezt a megtisztelő verset, a melyet én, a te Hildriced könyezve írtam. Ki hogy örök nyugodalmat nyerjen, kérlek szeretetreméltó atyám, eszközözd ki szent könyörgéseid által.“

A montecassinói kolostor hírnevét részben Paulusnak is köszönhető. Különben is Szt. Benedek kolostorai között az anyaház szerepét vitte, Itáliának legkeresettebb iskolája s a tudományosságnak a góczpontja volt, a hol Adelhard, Luitger, Willibrord mellett trónjaikról lelépő királyokkal is találkozunk. — A hagyomány szerint 786-ben Paulus társaságában maga Nagy Károly is meglátogatta a kolostort, ahol még napjainkban is mutogatják azt a vörös márványlapot, a melyen a hatalmas frank király Szt. Benedek sírja előtt térdre borult.

A montecassinói kolostor egyetlen emléke sem őrizte meg számunkra Paulus nyughelyét, a közel egykorú s a későbbi feljegyzések pedig még halála évét sem tudják bizonyosan. — Bethmann 799-re, Dahn 795-re teszi. A körülményekhez képest Bethmann adata a legelfogadhatóbb; bizonyítgatásokba bocsátkozni azonban teljesen meddő munka volna.

A Salernói barát szerint, a kit a szálló-mondák le-téteményesének tekinthetünk, Paulus hamvai a montecassinói kolostorban nyugszanak. S most, 1100 esztendő múltán, itt kereste fel őt az utókor kegyelete¹, hogy méltó tisztelettel adózzék azon férfiúnak, a ki korának zűrzavaros állapotai között — lelke mélyén a legnagyobb harczokkal küzdve — csaknem egyszerre szolgálta pusztuló hazáját, a tudományt s longobard vérei természetes ellenségét, — a Szentszéket.

Utolsó napjait csendes magányban töltötte. Mindenki szerette, mindenki tisztelte a nagy múltú férfit, a ki a

¹ A Paulus tiszteletére rendezett diszünnepegy 1839. szept. 3—5 folyt le Olaszország Udine tartományának Cividale del Friuli (Foro-Julium) nevű városában. — A tudományos világ értelmi előkelőinek ezen összejövételén Magyarország is méltóképen képviseltette magát.

Salernói barát szerint külsőleg is derék¹ s kellemes megjelenésű volt, ékesszólásáról pedig messze földön híres. Legfőbb örömét, boldogságát a tanításban s az írásban találta. Úgy működésében, mint egész életében egyetlenegy nemtelen vonás sincsen s ha későbbi életírói hibásan fogták is fel élettörténetét, azért vele szemben vádlólag sohasem lépnek fel és legtöbbször épen túlságos szeretetők gátolja őket a tisztán látásban.

Jellemének alapvonásai közé tartoznak: a hűség és a szerénység. Mindkettőnek számos és szép példáját adta. Nemzete iránt érzett mély szeretete pedig oly vonzóvá tették személyiségét, hogy a legkedvesebb visszamemlékezéssel gondol az íróra mindenki, a ki „A longobardok történeté”-ből olvasgatott.

Nemzetének nyelvét, szokásait, természetét az anyatejjel szívta magába, történetét pedig szülődajkája ajkáról elhangzott dalokból tanulta meg, a melyeket újból megcsendülni vélünk, a mikor Theudelinda, Authari, Alboin, meg a többiek regényes történetét olvassuk.

Vallásos felfogása — korát tekintve — páratlanul tiszta s ment minden kicsinyes szűkkeblűségtől. Az aquileai egyházi villongásokat pl. oly elfogulatlanul adja, hogy sokan ebből kiindulva schismaticus érzületűnek tüntetik fel, a mi azonban hibás felfogás, mert őt nemcsak a papság tisztelte és szerette mindenütt, a hol megfordult, hanem maga Pelagius pápa is gyengéd figyelemmel viseltetett iránta.

Ennyit Paulus személyiségéről, a ki nemcsak az ünneplő Ausoniáé, hanem az egész Közép-Európáé is, — s különösen a mienk, mert ő maga is úgy írja, hogy ez a föld az, a mely az ő ősnagyapját szülte.

¹ Paulus maga is elbeszéli, hogy egy alkalommal Diedenhofenben délben megmérte a maga árnyékát. Ez adat után — 5' 11" 11" — kiszámították, hogy 1'80 m. magas volt. Tehát igazat mond a Salernói barát.

VII.

Paulus fenmaradt munkái meghatározásának a nehézségei. — A kétségtelen bizonyosságú és a kétes munkák felsorolása. — A „Historia Langobardorum“ jellemzése, hibái, előnyei, anyagi becsé.

A mi Paulus irodalmi munkásságát illeti, főbb vonásokban ismerjük már: költeményeket és történeti műveket írt. Munkái azonban nem maradtak ránk sértetlenül, — egy része elveszett s a fenmaradtak közül is egyik-másikhoz kétség fér, ha csakugyan Paulusé-e?

A bizonytalanság csaknem kizárólag a költeményeire vonatkozik. Nem egy költemény névtelenül maradt reánk olyan kollekciókban, a melyek Paulus ismert költeményeit is tartalmazzák. Ezek valódi eredetét pusztán a stilusból megállapítani nem lehet, mert Paulus inkább költői lelkületű, mint költő lévén, az ő megkülönböztethető „én“-je költeményeiben sehol sem jut érvényre s így azok kortársai gyenge terményeitől számbavehetőleg mit sem különböznek.

Vannak továbbá olyan költemények is, a melyek Paulus neve alatt maradtak ugyan fenn, de valódiságukat még sem lehet elfogadni, mert nyomós okok a mellett bizonyítanak, hogy későbbi, vagy közelegykorú hamisítások. A középkorban különben is igen gyakran megcselekedték, hogy kiválóbb emberek neve alatt ilyen irodalmi hamisításokat követtek el s nem is annyira rossz akaratból, mint inkább csak azért, hogy az illető költe-

ménynek vagy egyéb munkának annál nagyobb tekintélyt kölcsönözzenek.

Ezen akadályokkal a régebbi írók nem vetettek számot, azaz mindent elfogadtak; az újabb feldolgozók között azonban e kérdés felett igen heves harcz indult meg mélyreható kritikával, de mégis a nélkül, hogy közös megállapodásra jutottak volna. A leghatározottabb álláspontot Bethmann és Dahn foglalják el, noha ők sem egyeznek meg mindenben egymással.

Ezek szerint teljes bizonyossággal Paulus munkáinak fogadhatjuk el a következőket:

1. Historia Romana.
2. Gesta episcoporum Mettensium.
3. Homiliarius.
4. Vita Sancti Gregorii Magni.
5. ~~Historia Langobardorum.~~
6. Epitaphium Hildegardis reginae.
7. „ Hildegardis filiae reginae Hildegardis.
8. „ Adelheidis filiae reginae Hildegardis.
9. „ Rothaidis filiae Pippini regis.
10. „ Adelheidis filiae Pippini regis.
11. „ Venantii Fortunati.
12. „ Arichis ducis beneventani.
13. Epistola ad Adelpergam.
14. „ „ Theudemarum.
15. „ „ Carolum regem („Propagatori . . .“).
16. Versus de annis a principio.
17. „ „ miraculis Sancti Benedicti.
18. „ ad regem Carolum („Verba tui famuli . . .“).
19. „ „ „ „ („Cinthus occiduas . . .“).
20. „ „ „ „ („Sensi cuius . . .“).
21. „ „ „ „ („Sic ego suscepi . . .“).
22. „ ad Petrum Pisanum („Candide lumbi fido . . .“).
23. „ ad Petrum Pisanum („Iam puto nervosis . . .“).
24. Hymnus de Sancto Benedicto.

A következőkhöz már némi kétség fér :

1. Versus de S. Scholastica („Sponsa Dei decora Dei . . .“).
2. „ „ episcopis Mettensibus.
3. „ „ ad regem Carolum („Summo apici . . .“).
4. „ „ „ „ („Ūtere felix munere Csristo . . .“)
5. Epistola ad Adalhardum („Carissimo fratri . . .“).

Még kevésbbé kielégítő hitelességűek :

1. A prédikációk gyűjteményében négy prédikáció.
2. Hymnus de S. Johanne.

Minden nagyobb valószínűséget nélkülözők :

2. Hymnus de assumptione B. Mariae.
2. „ „ intranslatione S. Mercurii.
3. „ „ passione S. Mercurii.
4. Versus in palatio Arichis.
5. „ „ ecclesia SS. Petri et Pauli Salerni.
6. „ „ de lectiunculis annalis computi.
7. „ „ ad Arichis.
8. „ „ ad Carolum (787. után. Leó, I. 25.).
9. Epitaphium Ansaë reginae.
10. Expositio in regulam S. Benedicti.
11. Versus in laudem lacus Larii („Ordinar unde . . .“).

A vitába belekeveredtek még a következők, a melyek valódisága mellett semmiféle érvet sem lehet felhozni :

1. Vita et obitus S. Scholasticæ.
2. Ars Donati quam Paulus d. exponit.
3. Epitaphium Sophiæ neptis,
4. „ „ Chlodarii pueri regis.
5. „ „ Constantis.
6. Versus de episcopis sine sacerdotibus.
7. „ „ malis sacerdotibus.
8. „ „ Aquileja.
9. Glossæ Pauli Diaconi.

Íme, milyen nagy a bizonytalanság Paulus munkáinak a felismerésében. Ránk nézve azonban a legfontosabb az, hogy a *Historia Langobardorum* a két-

ségtelenül paulusi munkák között foglal helyet; a többinek különben sem sok hasznát veszi az utókor, akár valódiak, akár nem.

Paulus a *Historia Langobardorum*ban már igazi történetírónak mutatkozik. Irálya a klasszikusok szorgalmas olvasójára vall és sok gyakorlatra enged következtetni.¹ Általában előadása világos, nyelvezete könnyű és kellemes s kisebb hibáitól eltekintve, még szépnek is mondható a maga idejében, a mikor szélteben-hosszában a czikornyásságokkal tele tömött, dagályos irány divatozott. Legfőbb bizonyítéka ennek az, hogy úgy Károly király, mint Adalhard montecassinói apát az ő tollát vették igénybe, a midőn a régebbi könyvek kijavításáról, a helytelenül alkotott kifejezések és más hibák eltávolításáról volt szó. Ez irányban kifejtett munkásságát ő maga is érinti az Adalhardhoz intézett levelében. Még a későbbi időben sem feledték el Paulus nyelvészkedését s épen ennek tudható be, hogy több grammatikai munkát is az ő nevével hoztak kapcsolatba.

Mindazonáltal „A longobardok történeté”-ben a nyelvezetet illetőleg van némi kifogásolni valónk, habár ezt sem szabad egészen a Paulus rovására írunk. Nevezetesen nem egy helyen a Paulus korában divatozó durva, népies nyelv üti meg fülünket s e mellett elég gyakran a grammatikai szabályokat is mellőzve látjuk. — Mindezekért azonban első sorban is a leírókat, a másolókat érheti a vád, s magát a történetírót annál kevésbé,

¹ A szövegben szórványosan előforduló longobard szók inkább emelik, mint csökkentik az előadás érdekességét. — Ilyenek: arga (VI. 24), bandus (I. 20), bart (I. 9), fara (II. 9), feld (I. 20), lama (I. 15), land (I. 19), lang (I. 9), marpahis (II. 9; VI. 6), osa (VI. 22), scala (I. 27), scilpor (II. 28), sculdahis (VI. 24), tubrugi (IV. 22).

mivel azok a részek, a melyeket idegen írók könyveiből vett át, sokszor jobb latinságot mutatnak, mint az eredeti szerzőknél. Más oldalról pedig több jel arra utal, hogy maga Paulus nem nézhette át művét s így nem is adhatta meg annak azt a végső símitást, a melyre pedig minden munkának oly nagy szüksége van.

Elbeszélő képessége helylyel-közzel oly gyönyörűen nyilvánul, oly annyira vonzó, hogy semmi kívánni valót sem hagy fenn. A hatást vadászó kifejezéseknek, a tudakosságnak, a mesterkéeltségnek sehol semmi nyoma; s e mellett előadása annyira tárgyilagos, hogy az író magát sehol sem látjuk s a midőn nemzetségéről tudósít is bennünket, azt úgy teszi, hogy hiúságának legkisebb jelét sem árulja el.

A mi azonban az anyag feldolgozását illeti, ebben már némi kívánnivalót hagy hátra.

A *Historia langobardorum* több helye nem egyéb kompilálásnál, a melyeket régibb munkákból szedegedett össze. Általános szokás volt ez a Paulus korában, a melytől ő sem tudott egészen megszabadulni, habár azt megkísérlé, s úgy-ahogyan összeilleszteni, sőt gyengédén kritizálni is megpróbálja forrásait. Néhol aztán kizárólag a nemzeti hagyományokra támaszkodva igazi történetírói magaslatra emelkedik, — s ezek munkájának legbecsesebb részei.

Munkáját hat könyvre, a könyveket pedig fejezetekre osztotta fel. Elbeszélését a Scandináviából való kiköltözködésen kezdi s Luitprand király halálával végzi. — Előadása folyamán szorosan a tárgynál igyekszik maradni, de azért olykor, mintha célját tévesztené, messze elbarangol. Midőn a korától távolabb eső dolgokat beszéli el, minden rendelkezésére álló forrást alaposan kihasznál. Így a longobardoknak *Origo* néven ismert rövid históriáját csaknem változtatlanul átveszi,

csupán az előtte nagyon is mesésnek látszó részletekre tesz kicsinylő megjegyzéseket — Fölötte szereti a csudás vonásokkal telt keresztény legendákat¹, a melyeket aztán annyi melegséggel, oly közvetlenül tár elénk, hogy szent meggyőződésében még csak eszünkbe sem jut kételkedni. A pogány vallásos-regékkel szemben azonban meglehetősen hidegen viseikedik. Csudálkozik pl. azon, hogy pogány isten miként adhat győzelmet; a pogány jóslásokat pedig egyenesen az ördöggel való czimboráskodásnak tartja.² — Olykor-olykor a legképtelenebb meséknek egész lánczolatával³, páros viadalokkal,⁴ természeti csudákkal⁵ találkozunk, a melyeket minden változtatás nélkül jegyzett fel, a mi különben is az ő egyik legnagyobb érdeme.

Helyenként azonban a mondák alkotta hosszú fonal nagyon elvékonyodott s ilyenkor a hézagok kipótlását már feldolgozott, idegen tárgyú munkákból eszközölte, a mi aztán darabosságot, szaggatottságot idéz elő, sőt néhol egészen megbontja az előadás egységét.⁶ Különösen észrevehetjük ezt a VI—VII.-ik századokat tárgyaló részekben, a melyekben csaknem egyetemes történetet ad, mint egy folytatásaképen a VI-ik század közepén megszűnő római históriának.

Itt már a forrásul használt munkáknak hosszú sorozatát ki lehet mutatni. Kezénél voltak: Plinii historia

¹ Különösen szép részletek: I. 4, 26; II. 13, 27; III. 1—2, 24; V. 6, 33; VI. 5. stb.

² I. 8; III. 30.

³ I. 6, 15; II. 8, 12; III. 23, 24, 30, 34; IV. 4, 16, 37, 47; VI. 5, 6.

⁴ I. 12, 15; IV. 47.

⁵ II. 4, 5; III. 23, 24; IV. 2, 10, 14, 15, 32; V. 15, 31; VI. 5, 9.

⁶ Ilyen darabosság észlelhető különösen: I. 4, 25, 26; II. 2, 4, 10, 11, 13, 15—24; III. 5—7, 10—15, 20, 21, 24—26, 34; IV. 29, 33, 37, 49—50; V. 11—15, 30, 31; VI. 2, 4, 9—16, 31—34.

naturalis, Servii Commentarius in Vergilium, a melyet Donatus neve alatt említ fel dicsérőleg¹, — továbbá Isidori chronicon et Etymologiae, Gregorii I. Magni dialogi et epistolae, Gesta pontificum Romanorum ad Gregorium II. usque deducta, Marci carmen in laudem S. Benedicti,² Eugippi vita Severini, Catalogus provinciarum Italiae,³ Autperti vita Paldonis et Tasonis⁴, Jordanis liber de rebus Geticis⁵, Gregorii Turonensis Historia ecclesiastica Francorum, Bedae liber de sex aetatibus mundi et Historia ecclesiastica Anglorum, Codex Digestorum⁶, Edictus Rotharis cum additionibus Grimoaldi⁷, Epitaphium Droctonis,⁸ a mely Ravennában volt.⁹ Ezeken kívül az V. sz. festusait és évkönyveit is,¹⁰ sőt valószínűleg a beneventumi és a spoletumi herczeg katalogusait is használta.¹¹

Forrásai nevét azonban legtöbbször elhallgatja s előadása közben névleg csak a következőket említi: Pliniust, Vergiliust, Cassiodorust, Rothar törvénykönyvét, Nagy Gergely munkáit, Fortunatust, régi történeti évkönyveket, Sextus Aurelius Victort, Donatust, Toursi Gergelyt, Secundust.¹²

¹ II. 23.

² I. 26.

³ II. 20.

⁴ VI. 40.

⁵ II. 17.

⁶ I. 25.

⁷ I. 21; V. 33.

⁸ III. 19.

⁹ Waitz G. u. — Mon. Germ. Hist. SS. Rerum Lang. p. 26.

¹⁰ I. 25; II. 14.

¹¹ I. 27; II. 8; III. 32; VI. 5.

¹² I. 2, 6, 15, 21, 25, 26; II. 13, 14, 18, 23; III. 1, 19; IV. 40.

E források s a nemzeti hagyomány mellett nagy tért szentel még munkájában mindannak, a mi érdekeset útazásai közben látott vagy elbeszélni hallott.¹ Különösen nem mulasztja el a templomok és egyéb nevezetes épületek felemlítését.² — Mindazonáltal vannak, a kik keveslik a Paulus által látott dolgok leírását s e tekintetben is felületességet vetnek a szemére.

Nagyon gyenge lábon áll Paulus a kronológiával, a mi egyenesen annak a következménye, hogy az idegen írók műveiből átvett részleteket s a mondákat minden csiszolás nélkül rakta egymás mellé.³ Így gyakran meg-esik, hogy két, időrendben egymástól távol eső csatát vagy más eseményt úgy foglal össze, mintha azok egyszerre történtek volna. Helyenként pedig épen nem tájékozódhatik az ember, mert olyan különböző időből való, jelentéktelen s egymással semmiféle összefüggésben nem lévő dolgokat hoz össze, a melyek között kiigazodni lehetetlen. — Ezekben a fölösleges részekben azonban néha valóságos néphumor nyilatkozik meg, de a mely rendesen drámai következményekkel van összefüggésben.

Az így összehordott események között a kronológiai összeköttetést: *ezután, ekkortájt, ebben az időben, nemsokára* s más ilyenféle meghatározásokkal eszközli⁴, a melyek természetesen még csak megközelítőleg sem tájékoztatják az olvasót.

¹ I. 12, 6, 13; II. 8, 9; III. 32; V. 19; VI. 5. stb.

² IV. 48; V. 34, 36; VI. 1, 17, 58. stb.

³ Toursi Gergely és Beda munkáiból változtatlanul vesz át egész fejezeteket.

⁴ Ilyenek: *post haec, inter haec, interea, circa haec tempora, his temporibus, hac tempestate, eo tempore, hoc tempore, per idem tempus, eodem tempore, post aliquod tempus, tunc, his diebus, hoc anno, sequenti anno, hac aetate etc.*

Kisebb hibái közé tartozik a helynevek túlhajtott értelmezése, mert gyakran — habár kétségtelenül a népies észjárást követi — történetet sajtol ki belőlük¹. Továbbá egyik-másik helyen korának csiszolatlan modora is megnyilatkozik², de e tekintetben azon idők más jeles írói sem képeznek kivételt.

A *Historia Langobardorum*-ban legközvetlenebbül az író erős igazságérzete és meleg hazaszeretete hat reánk. Részrehajlóvá sohasem lesz s így merőben alaptalan vád az, mintha ő a nemzete dicsőségével ellentétben álló dolgokat mellőzte volna. — Tárgyilagossága a legkeményebb próbát akkor állja ki, a midőn a Szent-szék s a longobardság, e két halálos ellenség érintkezéséről szól. Ilyenkor szinte érezzük az író benső lelki harczát, — mert ő egyszerre volt longobard s a Szentszék alattvalója.

Mindezekből pedig azt a következtetést vonhatjuk, hogy a *Historia Langobardorum* hiányai mellett is nagybecsű kincs az utókorra nézve. Sőt némi tekintetben hibái sem hibák, mert éppen ezek mentették meg számunkra azokat az örökszép mondákat, a melyek minden időben annyi anyagot szolgáltatnak a költők fantáziájának.

Alig hogy elhunyt Paulus, munkája már is a legzélesebb körben elterjedett. Sokan kivonatolták, mások folytatták, némelyek pedig, mint Franciaországban Regino, Dániában Saxo, Itáliában „A nápolyi püspökök történeté“-nek ismeretlen szerzője — történeti műveiknek a megírásánál alapul Paulus munkáját használták.

A kéziratmásolatok Európa csaknem minden országában oly nagy számmal forogtak közkézen, hogy még

¹ I. 1, 5, 15; II. 14—22, 24.

² II. 28; IV. 37; V. 37, 40.

napjainkban is száznál jóval többet ismerünk, pedig időközben mennyi elpusztult s még hányról nincs tudomásunk!¹

Nincs történelmi mű a troppai Márton krónikáján kívül, a melyet a középkor folyamán annyiszor lemásoltak volna, mint Paulus *Historia Langobardorum*-ját.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹ A kéziratok ismertetését l. Waitznál i. h. pp. 28—45. — E tekintetben ránk nézve érdekes Borovszky Samu következő közleménye: „A budapesti Nemzeti Muzeum könyvtára őrzi (cod. M. SS. Lat. 22.) Paulus Diaconus historiájának egy kéziratát. Ezelőtt báró Prandau tulajdona volt, kitől Jankovich Miklóshoz került s 1832-óta a Múzeumé . . . A negyedrétű codex 80 számozatlan bőr levélre terjed s a XII. századból való. Úgy látszik ennek szövege szerint rendezte sajtó alá 1515-ben Augsburgban Peutinger Konrád a maga kiadását. A codex margóin valóban XVI. századi kézi jegyzetek láthatók. Különben nem nagyon variál; eltérő alakok: Scadanavia, Hildeoc, Godeoc, Glaffo, Vaccho filius Truchilonis, Rugilant, Felt, Ruodolfus, Odoacar stb.“ (Századok, 1885. - 6. 7.).

II. RÉSZ.

A LONGOBARDOK TÖRTÉNETE.

(FORDÍTÁS.)

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ KÖNYV.

1. Germánia a népek szülőhazája. — 2. Scandinávia a winnilek, azaz a longobardok őshazája. — 3. A winnilek első vezéri, Ibor és Aio, Gambara fiai voltak. — 4. A hét alvó férfiú. — 5. A scritobinok népe. — 6. Az oceán örvénylései. — 7. A winnilek Scoringába vándorolnak. — 8. A Wotanról és Frearól szóló mese. — 9. Hogyan kapták a winnilek a longobard nevet. — 10. A longobardok legyőzik a vandalokat. — 11. A Mauringába költözködő longobardoknak útját állják az assipitek. — 12. Egy longobard és egy assipit férfiú párosviadala. — 13. A longobardok Mauringában letelepednek. — 14. Ibor és Aio halála után a longobardok Agelmundot királylyá választják. — 15. Egy asszony hét gyermeket szül egyszerre, ezek egyike Lamissio volt, ki az amazont párosviadalban legyőzi. — 16. A bolgárok éjnek idején a longobardok táborára ütnek s Agelmund királyt megölik, leányát rabságba hurczolják. — 17. Lamissio királylyá lesz és legyőzi a bolgárokat. — 18. Lamissio halála után Lethu, Hildeoc, majd Gudeoc jut trónra. — 19. Odoacar legyőzi Feletheust, a rúgiak királyát, mire a longobardok megszállják Rugilandot. — 20. Gudeoc halála után Claffo, ez után pedig Tato uralkodott. — 21. Wacho és Waltari királyok családja. — 22. Audoín a longobardokat Pannóniába vezeti. — 23. Háború a gepidák és a longobardok között, a melyben Alboín megöli a gepida királyfit. — 24. Alboín Turisind gepida királyhoz megy fegyverzetet kérni. — 25. Justinianus uralkodása. — 26. Szent Benedek. — 27. Alboín legyőzi Cunimund gepida királyt s leányát, Rosamundát feleségül veszi.*

1. — Az északi vidék minél távolabb fekszik a nap hevétől és zord a fagyos hótól, annál egészségesebb az emberi testre és kedvezőbb a népek sokasodására; s

* A kódexekben az egyes könyvek élén található tartalomjegyzékek nem Paulustól erednek ugyan, hanem jóval későbbiek, mindazonáltal a könnyebb áttekinthettség kedvéért én is követem — szabádon — a régiek eljárását.

viszont a délvidéki országok, a melyek közelebb esnek a nap égető tűzéhez, a betegségeknek állandóan bővében vannak s kevésbbé alkalmasak a halandók fentartására. Épen ezért, hogy az északi vidékeken oly roppant néptömegek keletkeztek, azt az egész területet a Tana-isig* s nyugatra is — ámbár az egyes részeknek külön nevük is van — méltán nevezik összefoglaló néven Germániának;† már a rómaiak is két tartományt hívtak a Rhenuson túl** Alsó- és Felső-Germániának, a midőn azon vidéket megszállották. Ebből a népes Germániából az összefogdosottakat gyakran megszámlálhatatlan csoportokban hurczolták ki, hogy a délvidéki népeknek pénzért eladják. A lakóság tetemes része ki is vándorolt, mivel nagyobb volt a szaporodás, mint a mennyit az anyaföld táplálhatott. Kevesen Ázsia némely vidékeit, leginkább azonban a közelebb fekvő európai országokat keresték fel. Bizonyítják ezt az egész Illyriában és Galliában feldúlt városok, de főképen a szerencsétlen Itália, mely csaknem mindazon népek pusztító erejét érezte. Germániából vándoroltak ki a gótok, úgyszintén a vandálok, a rugiak, a herulok, a turcilingek és még más vad s műveletlen népek. Germán népektől veszi eredetét a winnil vagy más néven a longobard†† nemzet is, mely később dicsőségesen uralkodott Itália felett; Scan-

* Don

† Paulus a „Germania“ elnevezést a „germinare“ (nemzeni) szóból származtatja. A mi Czuczor Gergelyünk pedig azt mondja, hogy „Germania = fegyveres férfi“. — Valószínűleg pedig kelta gúnynév s annyit jelent, mint „kérkedő“.

** Rajna

†† Tulajdonképen „langobard“; az „a“-nak „o“-ra való átváltoztatása csak a XII. sz.-ban jött divatba, a mint az a mi irodalmunkban is elterjedt.

dinávia* nevű szigetről költözködtek ki s kivándorlásukra nézve különböző okokat hoznak fel.

2. — A dolgok természetéről írt könyvében Plinius Secundus is megemlékezik ezen szigetről.† Ez a sziget különben, a mint nekünk olyanok mondták el, a kik azt felkeresték, — nem is annyira a tengerben fekszik, mint inkább csak a tenger körülözönlő dagálya lepi el a lankás partokat.** Midőn pedig ezen sziget népe annyira megsokasodott, hogy együtt már el nem férhettek, akkor — a mint beszélik — három csoportba osztották fel magukat s azután sorshúzással†† döntötték el, hogy melyik résznek kell hazáját elhagynia és új otthont keresnie.

3. — Az a rész, melyet a végzet szülőföldjének elhagyására s ismeretlen tájak keresésére kijelölt, két vezért választott magának, u. m. Ibort és Aiot, a kik ikertestvérek valának és virágzó ifjúkoruk daczára is valamennyinél alkalmasabbak arra, hogy új lakóhelyet keressenek, a hol letelepülvén megállapodhassanak. Ezután búcsútvéve övéiktől s hazájuktól — útnak indultak. E vezérek anyját Gambarának hívták; olyan asz-

* Scandinavia, azaz Scandinávia elnevezés alatt a régiek nemcsak a mai Scandináviát értették, hanem még Jütlandot s az Északi tenger német partvidékét is a szigetekkel együtt — Origoban „Scandan“, a mely némileg Jütland legészakibb fokára, a Skagen fokra emlékeztet s így nem épen alaptalanul keresik itt a longobardok ősi fészket. A winnil név is összeegyeztethető a Liim Fjord által képezett sziget nevével, Wendsyssel-lel, a melyet a középkorban is Wandilsysla-nak hívtak. — L. bővebben Borovszky i. m. Századok, 1885. évf.

† Plinius, Hist. Nat. IV. 13.

** Ez a leírás teljesen ráillik Jütlandra.

†† A germán népeknél ez nagy szokásban volt. V. ö. Tacitus, Germania 10.

szony volt ez, a ki hozzátartozói felett kitűnt mind éles értelme, mind pedig előrelátó tanácsai által és a kinek okosságában válságos körülmények között nem csekély mértékben bíztak.

4. — Nem tartom fölösleges dolognak egy kissé félbeszakítani elbeszélésem menetét, de — mivel épen a tollam is Germániával foglalkozik még — különben sem tehetném, hogy annak egyik csudás dolgáról, a mely ott közbeszéd tárgya, a többek között röviden meg ne emlékezzem. Germánia legtávolabbi szélén, északnyugat felé épen az ocean partján, magas szikla tövében egy barlang látható, a melyben két férfi — senki sem tudja mióta — mély álomba merülve fekszik; nemcsak a testük sértetlen, hanem a ruhájuk is és ép e miatt, hogy annyi év után változatlanul fenmaradtak az enyészet legkisebb jele nélkül, ezen tanulatlan és barbár népek-nél tiszteletben részesülnek.* Ezeket a mennyire ruházatuk után megítélhetni, rómaiaknak tartják. Történt, hogy valaki ezek egyikét kíváncsiságból le akarja vetköztetni s ime — a mint mondják — karjai elszáradtak, mire oly rettegés fogott el mindenkit bűnhődése láttára, hogy senki sem merte többé érinteni őket. Ti még meg-láthatjátok, hogy az isteni gondviselés mi czélból tartja fenn őket oly hosszú időn keresztül. Mivel pedig ezeket határozottan keresztényeknek tartják: meglehet, hogy valamikor még beszédeik† által azoknak a népeknek üdvére válhatnak.

5. — Ezen helylyel szomszédosok a scritobinok, a hogy azt a népet nevezik. Ezek még nyáron sem szűköl-ködnek hó nélkül és a vadállatoktól nagyon kevésbé különböznek, mert a mezei állatok nyers húsával táp-

* V. ö. Gregorius Turonensis, VII. libri miraculorum. I. 95.

† T. i. prédikációik által.

lálkoznak és azoknak kidolgozatlan bőrével ruházkodnak. Nevüket a barbár nyelv szószármaztatása szerint az „ugrani“ szótól nyerték.* Ők ugyanis ívalakúlag meghajlított fán ugrálva üzik a vadakat. Előfordul náluk a szarvashoz igen hasonló állat,† a melynek lenyúzott bármilyen durva szőrméjű bőréből készült, testhezálló, különben térdig érő, *tunica*-szerű** ruhát láttam. Így öltözködnek a scritobinok, a kiket az imént említettem. Ezeken a helyeken a nyári napfordultakor néhány napig éjjel is igen élénk világosság van és a napok sokkal hosszabbak mint bárhol másutt; s viszont a téli napfordultakor, ámbár nappal világos van, maga a nap mégsem látható és a nappalok igen rövidek, az éjjelek pedig hosszabbak mint bárhol. Ugyanis minél inkább távolodunk a naptól, annál közelebb látszik a nap is a földhöz és az árnyék hosszabbodik. Így Itáliában — a mint már a régiek is feljegyezték — körülbelül Karácsony napján a hatodik órában†† kilencz láb hosszúnak találták az emberi test árnyékának hosszát. Én magam pedig, a midőn Gallia-Belgica Totonis*** nevű helységében††† tartózkodtam, a saját árnyékomat méregetve úgy

* Hi a saliendo iuxta linguam barbaram ethimologiam ducunt.

† Bethmann azt hiszi, hogy Paulus itt az iramszarvast érti.

** Gyapjúból vagy vászonból készült római öltönydarab. Az ujjja legfeljebb könyökig ért, vagy egyáltalában nem volt. — A szerbeknél s az oláhoknál használt hosszú ing sokban hasonlít a tunicához.

†† Délben.

*** Vagy Theotonis villa. Ma: Diedenhofen (Thionville) a Mosel balpartján Metz és Luxemburg között (Elsasban).

††† Ego autem in Gallia Belgica in loco qui Totonis villa dicitur constitutus . . .

találtam, hogy az tizenkilencz és fél láb hosszú.* S ellenkezőleg, a milyen arányban közeledünk dél felé a naphoz: ugyanolyan mértékben fogy az árnyék, úgyannyira, hogy nyári napfordultakor — midőn a nap az égbolt közepén van — Aegyptomban, Hierosolymában † és a szomszédságokban levő helyeken semmi árnyék sincs. Arábiában pedig ugyanezen időszakban a nap délből északon látszik, az árnyék pedig éppen megfordítva délfelé vetődik.

6. — Nyugatfelé nem nagyon messzi azon tengerparttól, a melyről beszéltem, a hol már a végnélküli ocean tárul elő, megmérhetetlen örvénylő mélység van, a melyet mi — a használt kifejezéssel élve — a tenger köldökének nevezünk. Úgy mondják, hogy ez napjában kétszer nyeli magába a tenger hullámaint s azután ismét kihányja. A mit bizonyít az, hogy azon partokra a hullámok roppant nagy gyorsasággal zúdulnak és verődnek vissza. Virgilius, a költő, egy ilyenféle forgatagot Charybdisnek nevez el, a mely — miként költeményében elbeszéli — a Siciliai-szorosban van. Így éneklⁱ meg:

„Jobbról Scylla tanyáz, balról a szörnyű Charybdis.
Háromszor nyeli ez mély örvényébe a tenger
Roppant hullámaint, s ugyanannyiszor ontja ki rendre,
S csillagokat verdes tátongó torka vizével.“**

Úgy mondják, hogy ez az imént említett örvény a hajókat gyakran oly mohó sietséggel és szerfeletti gyorsasággal ragadja magához, hogy azok a levegőn átsurranó nyílhoz hasonlítanak és némelykor irtózatosságon vesz-

* Erre vonatkozólag 1751-ben Iosephus de Rinaldus olasz gróf mathematicai számításokat tett s úgy találta, hogy Paulus 5' 11" = 11". azaz 5¹/₂ párisi láb magas volt. — L. bővebben a 62. lapot.

† Jeruzsálem.

** Virgil., Aen. III. 420—423, Barna fordításában.

nek el a megmérhetetlen mélységben. Gyakran, a midőn már-már elmerülnek vala, a hirtelen előtörő hullámtömegek újra visszadobják s onnan azután ismét épen olyan feltartóztathatatlan gyorsasággal távolodnak, mint a milyennel azelőtt közeledtek. Állítják, hogy hasonló örvény van Gallicia* nevű tartomány és Brittania† sziget között; a mit megerősít az a körülmény, hogy Sequanica** és Aquitania†† partjait naponta két ízben oly hirtelen lepi el a felzajló áradat, hogy alig menekül, ki véletlenül a part közelében van. Ezeken a vidékeken még azt is megláthatod, mint térnek vissza a folyók a legrohanóbb sebességgel forrásaik felé és hogy sok ezer lábnyi távolságra miként változnak a folyóvíz édes hullámai kesernyéssé. Evodia*** szigete Sequania partjaitól csaknem harmincz mérföldnyire van. Itt — a mint maguk a benszülöttek erősítik — hallható a Charybdisbe ömlő vizek locsogása. Egy igen előkelő galltól hallottam elbeszélni, hogy néhány hajót előbb a szélvész forgatott meg, azután pedig ez a Charybdis nyelte el. A hajókon levők egyetlenegy ember kivételével mindnyájan elvesztek s amint ez az egy már alig lihegve lebegett a hullámok hátán, a rohanó víz árja magával ragadja és az iszonyú örvénynek épen a szélére kerül. A midőn most maga előtt látja a végnélkül tátongó űrt††† szédítő mélységével és a félelemtől halálra válva várja romlását: hirtelen, a mit még csak gondolni sem mert, ki-

* Spanyolország északnyugati részében.

† Británia.

** Szajna.

†† Galliának a Garonnetól a Pirenéi hegységig terjedő része (ma: Landes és Gascogne).

*** Ma: Alderney sziget (I. d'Aurigny a La Manche csatornában). Közelében van a The Casketks nevű veszélyes szirt.

††† Sine fine patens chaos.

dobódott és egy sziklára került. Úgy történt, hogy a víztömegek, a mennyit az örvénynek el kell nyelnie, már épen lerohantak és így a torok szélei csupaszon maradtak. S a mint ő ott annyi szorongás és rettegés közepe épen nem valami biztos helyen üldöggél és a legkevésbé sem álltatja magát, hogy a halált elkerülte: hát egyszer csak azt látja, hogy az örvény mélyéből hegymagasságú víztömegek tódulnak ki, magukkal hozván a hajókat is, a melyeket az imént elnyeltek. A mint pedig ezek közül egy az ő közelébe jutott, teljes erejét megfeszítve belekapaszkodik s minden további akadály nélkül, mintegy repülve érkezik a partok közelébe. Így került el a rettenetes halált és így lehetett aztán a saját veszedelmes esetének elbeszélője. A mi tengerünk is, t. i. az Adriai tenger, ámbár nem olyan nagy arányban, de mégis hasonló módon lepi el Venetia* és Histria† partjait. Valószínű, hogy ennek is vannak olyan kisebb-féle rejtett torkai, a melyek a visszahúzódó vizet lenyelik, újra kihányják s így a partokat ismételve elborítják. S most ezek előre bocsátása után térjünk vissza elbeszélésem megkezdett sorára.

7. — A Scandináviából** Ibor és Aio vezetése alatt kivándorolt winnilek Scoringa†† nevű országba érkezvén, néhány éven át ott tartózkodtak. Ez időben pedig a velük szomszédos tartományokat, Ambri és

* A mai Velenceze környéke.

† Istria.

** V. ö. az I. Könyv 1. fjvel.

†† A népek vándorlásukban lehetőleg valamely nagyobb folyót követték; így a longobardok is, a kik az Elbe mentén vonultak délkelet felé. E tájon kell tehát keresnünk Scoringát is, mely alatt talán a Lüneburgifenyér egy részét kell értenünk. Ezen elnevezés régi alakját „Sciringa“-nak gondolják s a Bleckede közelében fekvő Schieringen major nevével hozzák kapcsolatba. — Borovszky i. m. után.

Assi vandal vezérek szorongatták. Ezek sok győzelmükben elbizakodottan hírnököket küldenek a winnilekhez, hogy vagy fizessenek adót a vandaloknak, vagy pedig legyenek elkészülve a háborúskodásra. Ekkor Ibor és Aio, miután anyjukkal, Gambarával, meghányták-verték a dolgot, kijelentették, hogy sokkal üdvösebb dolog a szabadságot fegyverrel megoltalmazni, mint adófizetéssel bemocskolni. Megizenik hát a követek által a vandaloknak, hogy ők szivesebben harcolnak, mint szolgálnak. Azon időben ugyanis a winnilek mindnyájan virágzó ifjúkorban valának, habár fölötte csekély számban, mert hiszen ők a különben sem nagy sziget lakóságának csak egyharmadát tették.*

8. — A régiek erre a dologra vonatkozólag a következő, egy kissé nevetséges mesét tudják. A vandalog Wotan elé járulván, a winnilek feletti győzelemért esedeztek. Az pedig felelé, hogy ő a győzelmet azoknak fogja adni, a kiket hajnalhasadtakor először fog megpillantani. Úgy mondják, hogy erre Gambara Freához†, Wotan feleségéhez folyamodott és a winnilek számára kérte tőle a győzelmet; Frea pedig azt a tanácsot adta neki, hogy a winnilek asszonyai szétbontott hajfürteiket szakáll módjára kössék fel arczuk körül és kora reggel férjeikkel együtt legyenek és mint azok, sorakozzanak azon a helyen, a hol okvetlenül meg kell őket látnia Wotannak, a mikor szokása szerint keletfelé fordulva ablakából kitekint. S minden úgy történt. A midőn ugyanis Wotan hajnalhasadtakor megpillantotta őket, kérdezé: „Kik azok a hosszú szakállúak?” — Ekkor Frea közbe szólt, hogy

* V. ö. Tacitus Germ. 40. „Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis et periclitando tuti sunt.“

† A péntek „Freitag“ neve innen származtatható.

ajándékozta hát a győzelmet azoknak, a kiknek épen most adott nevet. Így aztán Wotan a winnileknek engedte át a győzelmet. Mindez azonban nevetséges és figyelemre sem méltó, mert a győzelem osztogatása nincs az emberek hatalmában, inkább az égből jó az.

9. — Annyi azonban bizonyos, hogy ezen csata óta hívják őket hosszú, nyíratlan szakálluk után „langobardoknak“, mert azelőtt a „winnilek“ nevet viselték. Az ő nyelvükön ugyanis „lang“ hosszút, „bart“ pedig szakállt jelent. „Wotan“ pedig, a kit egy betű megváltoztatásával „Gotannak“ mondtak, ugyanaz, a kit a rómaiaknál „Mercurius“* néven hívnak s a kit Germániának minden népe Isten gyanánt imád; még azt is beszélik róla, hogy nem is a mostani időkben, hanem réges-régen — és nem is Germániában, hanem Görögországban létezett.

10. — A mikor tehát a vandalokkal összetűzésre került a sor, a winnilek, azaz a longobardok — mivel ettől függött a dicső szabadság — oly vitézül küzdöttek, hogy a győzelem az övéké lett. Később ezen Scoringa tartományban iszonyú éhínséget kellett szenvedniök, a mi fölötté elcsüggesztőleg hatott reájuk.

11. — Innen kiköltözködének tehát s a mint Mauringán† akartak átvonulni, az assipitek útjukat állják, mindenképen megtagadva nekik a határaikon való átmenetelt. A longobardok már messziről észreveszik az ellenség hatalmas csapatait, de seregük kicsinysége következtében nem mernek velük harczba szállani, hanem azon tanakodnak, hogy mitévők legyenek. Végére is a szük-

* V. ö. Tacitus Germ. 9. „Deorum maxime Mercurium colunt cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent.“ — A latin dies Mercuri hajdanta a németeknél Wodanstag volt. *Wednesday*

† Némelyek Magdeburg, mások ismét Padernborn vidékére teszik.

ség ismételten jó tanácscsal szolgált. Úgy tetteték magukat, mintha a táborukban „*cynocephalok*,” azaz kutya-fejű emberek volnának. És telekürtölték vele az ellenséges tábor, hogy ezek valami makacsul küzdenek, embervérrel élnek s ha ellenséget nem csíphetnek, úgy tulajdon vérüket iszszák. Hogy pedig ezen állításaiknak hitelt is szerezzenek, sátraikat kiszélesítik s a táborban szanaszét tüzeket gyújtanak. Ilyeneket hallván és látván az ellenség, felizgatott hiszékenységeben nem merte megkísérteni a csatát, a melylyel pedig már fenyegették amazokat.

12. — Volt azonban közöttük egy rendkívüli bátor férfiú, akiről azt hitték, hogy nagy ereje által biztosan végrehajt mindent, a mit csak óhajtanak. Ezt állítják ki, hogy mindnyájuk helyett harcoljon. A longobardoknak is megízenik, hogy szintén állítsanak ki övéik közül egyet, a kit épen akarnak, hogy az párosviadalra keljen az ő emberükkel — természetesen azon feltétellel, hogyha az ő harcosuk lesz a győztes, akkor a longobardok menjenek vissza azon az úton, a melyen jöttek; s viszont ha ezt amaz legyőzi, akkor aztán ők sem ellenzik tovább, hogy a longobardok országukon átvonuljanak. Midőn a longobardok a felett tanakodnak, hogy a hatalmas harcos ellenében leginkább kit állíthatnának ki: ime önként ajánlkozik egy szolgasorsban levő ember és igéri, hogy ő megküzd a kihívó ellenféllel; de csak úgy, ha győzelme esetére mind őt, mind pedig utódait felszabadítják a rabszolgaság járma alól. De hagyján!* — Örömet megígérték, hogy kérését teljesíteni fogják. Harczra kelt tehát ellenfelével s heves viaskodás után győzött is. Így megszerezte a longobardoknak az átvonulás lehe-

* Quid plura? — Így értendő: De minek is szaporítsam tovább a szót!?

tőségét, magának s övéinek pedig — a mint óhajtotta volt — a szabadságot.

13. — Midőn végre Mauringába megérkezének, igen sok rabszolgát felszabadítottak, hogy megnöveljék a harcosok számát. Hogy pedig mindenki törvényesen szabad származásúnak tekintse őket*: ősi szokás szerint nyíllal történt a felavatás, — s közben semmitmondó szavakat mormoltak, hogy az egész dolognak erőt kölcsönözzenek. Ezután a longobardok odahagyva Mauringát, Golandában† szálltak meg, a hol hosszabb ideig tartózkodtak. Ezután — mint mondják — néhány éven keresztül Anthábot¹ és Banthaibot², majd Vurgundaibot³ lakták, a mely nevekről nem tudhatjuk biztosan, hogy falvakat, vagy valamely vidékeket jelölnek-e.

14. — Időközben elhaltak Ibor és Aio vezérek is, a kik a longobardokat Scandináviából kivezették és idáig uralkodtak felettük. Ezentúl a longobardok nem akartak már vezérek alatt élni, hanem más nemzetek mintájára királyt választottak maguknak. Először Agelmund, Aio fia, uralkodott felettük, a ki családfáját a Gungingek nemzetségéből vezette le, a mely náluk igen nagy nemesi hírben állott. Ez, a mint a hagyomány tartja, harminczhárom éven át volt a longobardok királya.

15. — Ezen időben valami erkölcstelen nőszemély hét gyermeket szült egyszerre és a vadságában minden állatot felülmúló anya egy halastóba dobta őket, hogy ott elpusztuljanak. Ha valaki előtt ez a dolog hihetetlennek látszik, úgy az olvassa át a régiek történetének egyik-

* Azaz olyanoknak, mintha valóban szabad szülöktől származtak volna.

† E név alatt Nordhausen vagy Magdeburg vidékét vélik rejleni.

^{1 2 3} Ezen elnevezések alatt az Elbének további (délkeleti) vidékeit kell értenünk, tehát már Csehországot is.

másik szakaszát* s azt fogja találni, hogy volt egy aszszony, a ki nem hét, hanem kilencz gyermeket szült egyszerre. Az bizonyos, hogy ez leginkább az aegyptomiaknál fordul elő.* Történt azonban, hogy Ageimund király sétálása közben a nevezett halastóhoz került, a hol megállítván lovát csudálkozva szemlélgeté a szerencsétlen gyermekeket és a mint kezében tartott dárdáját előttük ide-oda forgatta, azok közül az egyik kezével erősen megragadá a királyi dárdát. A király kegyességtől megindultan és a történetek felett mélyen elgondolkodva nagy jövőt jósol a gyermeknek. Legott kivéteti a tóból, dajkának adatja át és szigorúan megparancsolja, hogy a legnagyobb gonddal ápolják. Mivel pedig halastóból szabadította ki, a melyet longobard nyelven „lama”-nak hívnak, Lamissio nevet adott neki. A mikoron pedig ez a gyermek felserdült, olyan derék ifjú vált belőle, hogy harcziaság tekintetében mindenkit felülmúlt és Agelmund halála után ő vette át az ország kormányát is. Azt mondják, hogy a midőn a longobardok ezen királyukkal való tovább vonúltukban egy folyóhoz érkezének, a melyen az átkelést az amazonok megakadályozták: akkor a vízben úszva kelt harczra az egyik amazonnal és azt levágta, a mi által magának hírnevet szerzett, a longobardok számára pedig az átkelést erőszakolta ki. A két tábor ugyanis megelőzőleg abban állapodott meg: ha az amazon legyőzi Lamissiot, akkor a longobardok vonuljanak vissza a folyótól, ha pedig Lamissio győz

* Plinius, Hist. Nat VII. 3.

† II. Endre idejében a spanyol származású Michán (Simon) feleségének is hét fia született egyszerre, a kiket az anya szintén el akart veszíteni, de az apa titokban valamennyit fölnevelé. E hét fiú hét híres családot alapított. — Azonban a tört. krit. kimutatta, hogy ez csak később keletkezett mese. Az ide vonatkozó irodalmat összeállította Márki Sándor a Pallas Lexikona XII. k. 624. 1.

— a mint az meg is történt — akkor a longobardok szabad átkelést nyerjenek a bővizű folyón. Tiszta dolog azonban, hogy az egész elbeszélés nagyon kevés valószínűségre támaszkodik. Hiszen mindenki, a ki a régi történetekben járatos, világosan láthatja, hogy az amazonok népe sokkal előbb elpusztult, mint a hogy ezek megtörténhettek volna; ha csak véletlenül az a dolog nem fordulhatott itt elő, hogy az időtájt egy hasonló nőnemzetség szakadt oda, — mivel azok a helyek, a hol ezek az események lefolytak, a történetírók előtt nem voltak eléggé ismeretesek s aligha irta le közülrök egy is azokat. — Különben én magam is hallottam egysektől, hogy Germánia legtávolabbi részein ezeknek az asszonyoknak a törzse még manapság is létezik

16. — A longobardok tehát átkelvén a folyón, a melyről épen most beszéltem, a túloldali országba jutottak, a hol azután hosszabb ideig tartózkodtak. Itt semmiféle szerencsétlenség sem érte őket és a hosszú nyugalom alatt teljes gondtalanságban éldegéltek; ezen tétlenségük azonban, a mely különben is minden rossznak szülőanyja, nem csekély veszedelembé sodorta őket. Egy alkalommal ugyanis, midőn a legnagyobb gondtalanság közepette mély álomba merülének, éjnek idején rajtuk ütöttek a bolgárok, közülök sokakat levágtak, még többet halálra sebeztek és a táborban oly féktelen dühöngést vittek volt véghez, hogy magát Agelmund királyt is megölték s egyetlen leányát fogságba hurczolták.

17. — Ezen viszontagságok után a longobardok erejükben megújulva, Lamissiot, — a kiről fentebb már beszéltem — királyukká választották. Ez a virágzó korban levő tüzes s a hadviselés terén is kitűnő ifjú fegyvereit legott a bolgárok ellen fordítá, égvén attól a vágytól, hogy Agelmundnak, az ő nevelő-atyjának a halálát

megboszúlja rajtok. A longobardok azonban mindjárt az első összecsapás alkalmával hátat fordítottak az ellenségnek s visszafutottak a saját táborukba. A mint észrevette ezt Lamissio fejedelem, hatalmas hangját megereesztve kezd vala kiabálni az egész seregre, hogy emlékezzenek csak vissza a gyalázatra, a melyet szenvedtek volt és idézzék szemeik elé azt a lealacsonyító dolgot, a mikor királyukat az ellenség levágja s annak szájalomra méltó leányát — kit most feleségéül óhajtanak — rabságba hurczolja. Majd buzdítja őket, hogy önmagukat és hozzátartozóikat fegyverrel védjék meg. Sokkal jobb ugyanis — folytatja tovább — háborúban kockára tenni az életet, mint hitvány rabszolga módjára magukat az ellenség gúnyjának kitenni. Ezeket és ezekhez hasonlókat kiabálván nekik, azok bátorságát részint a fenyegetésekkel, részint a biztatásokkal a döntő küzdelemre megedzi. **S** hacsak egy rabszolgát látott is küzdeni, azonnal szabaddá tette s még meg is jutalmazta. Végre a biztatgatás által és a fejedelem példáján is neki tüzesedve — ki a harcban legelől viaskodott — az ellenségre rontanak és kemény küzdelemben nagy pusztítással szétszórják ellenfeleiket. A végén tehát kiragadták a győzők kezéből a győzelmet és így boszút állottak királyuk halála, valamint önmaguk meggyaláztatása miatt. Ugyanekkor bő hadizsákmányt ejtettek s ez időtől fogva már a harctéren is sokkal bátrabban forgolódnak.

18. — Ezek után Lamissio meghalt, ki mint második uralkodott,* mint harmadik Lethu kerül a kormányra. Miután ez mintegy negyven évig uralkodott, a királyságban utódjául fiát, Hildeocot hagyta, ki a sorrendben a negyedik volt. A midőn ez is meghalt, mint ötödik, Gudeoc nyerte el a trónt.

* T. i. ő volt a longobardok második királya.

19. — Ezen időben Odoacar,* a ki már néhány év óta uralkodott Itáliában és Feletheus — más néven Feva — a rúgiak királya között nagy ellenségeskedésük következtében kitört a háború. Feletheus ekkoron a Danubius† tulsó partvidékén** szállott volt meg, a mely hely és Noricum között épen határvonal a Danubius. Ennek a Noricumnak a területén volt akkor Szt. Severin kolostora.†† Ő a teljes önmegtartóztatás szeplőtelen tisztaságával ékeskedett és sokféle erénygyakorlatairól messze földön híres volt. Ezen a vidéken tartózkodott egész életében s hamvai most mégis Nápolyban pihennek.*** Ez a férfiú Feletheust — a kiről az imént beszéltem — és nejét, a kit Gisának hívtak, meggyőző szavaival gyakran figyelmeztette, hogy tartózkodjanak minden jogtalan cselekedettől. S a midőn nem hallgatnak a jámbor intelmekre, akkor megjósolta nekik azt, a mi később utól is érte őket. Odoacar ugyanis a neki engedelmeskedő népeket egyesítvén, úgymint a turcilingeket, a herulokat s a rúgiak egy részét, a kik fölött már régtől fogva uralkodott, továbbá Itália népeit is, — Rugilandba ment, ott csatába bocsátkozott a rúgiakkal, a kiket a döntő ütközetben teljesen tönkre tett s még Feletheus királyukat is kivégeztette. Ezután végig pusztította az egész országot és Itáliába való visszatértekor tömérdek hadifoglyot hurczolt el magával. A longobardok erre odahagyván addigi lakóhelyüket, Rugilandba††† köl-

* Odovakar, a ki 476-ban Romulus Augustulust lemondásra kényszeríti, de 493-ban már kénytelen Theodoriknak, a keleti gótok királyának átengedni a tért.

† Duna.

** Az északon, azaz a balparton.

†† A Kahlenberg tövében vélik a kolostor helyét. — Waitz u.

*** † 482.

††† A Bécs és Linz közötti terület értendő.

tözének át, a melyet latin nyelven *Rugorum-patria*-nak mondanak s minthogy a földje termékeny volt, jó ideig ott maradtak.

20. — Eközben meghalt Gudeoc is, a kit fia, Claffo követett. Claffo is meghalván, ennek fia, Tato, mint hetedik király vette át a kormányt. A longobardok most odahagyták Rugilandot s nyílt rónaságon ütötték fel tanyájukat, a melyet barbár nyelven „*feld*“-nek neveznek¹. Ezen a helyen három évig tanyáztak már, midőn háború tört ki Tato és Rodulf herul király között, pedig megelőzőleg szövetségben voltak egymással. A 506–512.* viszály oka a következő volt. Rodulf királynak a testvére a békeszövetség megújítása ügyében Tato-nál járt. Midőn követségének végeztével hazafelé indult, történetesen a királykisasszony — kit Rumetrudának hívtak — lakása előtt haladt el; ez megpillantván a sok embert és az előkelő követséget, megkérdezé, hogy ugyan ki lehet az, a kinek ilyen fényes kísérete van? Felelék pedig neki, hogy Rodulf királynak az édes testvére, a ki követségének végeztével hazatérőben van. A leány azonnal intézkedett, hogy menjen valaki s hívja meg őt egy pohár borra. Az pedig, a mint felkérték, ment gyanútlan szívvel. A leány, mivel ez igen kicsinyke ember volt, fenhéjázó göggel tekintett le reá és gúnyos szavakkal illette. Amaz a szégyenérzettől s a boszúságtól egyaránt áthatva olyanféle szavakkal válaszolt neki, a melyek a leányt nagy zavarba hozták. S most Rumetruda asszonyias dühtől égve szíve fájdalmát nem volt képes elfojtani és azon jártatta eszt, hogy az elméjében meg-

¹ Talán a Morva-mezeje (Marchfeld) gondolandó. — L. bővebben Márkinál i. h.

* Az eseményekből következtetve egynémely helyen elfogadhatóan megállapítható a kronológia is.

fogamzott gaz merényletet keresztül vigye. Elnézést színllel tehát, arcza kiderül s édes szavakkal békítgeti, majd pedig üléssel kínálja meg; de olyan helyen ülteté le, hogy a terem ablaka éppen a háta mögé esett. Ezt az ablakot azután mintegy a vendég tiszteletére drága takaróval fedette el, voltaképen pedig azért, hogy annak sejtelve se legyen valami gyanús dologról. S ekkor a kegyetlen szörnyeteg megparancsolja szolgálinak, hogy a mikor majd ő — mintegy a pohárnokhoz beszélve — azt kiáltja „Tölts“*: akkor ezt hátúlról dárdáikkal döfjék keresztül. S úgy is történt. Alig hogy megadta a jelt a kegyetlen asszony, legott végre hajtják az embertelen parancsot s ez sebektől át-, meg átverve a földre rogy és kiszenved. A mikor Rodulf királynak hírül vitték a történeteket, keservesen feljajdult testvére oly szörnyű halálán és fájdalmát nem tudván leküzdeni, égett a vágytól, hogy testvére meggyilkoltatása miatt boszút álljon. A Tatoval már megkötött békeszerződést tehát megsemmisítette s egyszersmind megüzente neki a háborút. De hagyján! Mindkettőnek a csatarendjei a nyílt rónaságon találkoztak össze. Ekkor Rodulf csatára vezényelte övéit, de ő maga, győzelmében egyáltalában nem kételkedvén, visszamaradt a táborban koczkázni. A herulok ugyanis ez időtájt a hadakozásban fölötté edzetek valának és sokaknak legyőzése által híresek is. Ezek csak lágyékaikat† fedve be, meztelenül kelnek csatára, talán hogy könnyebben harcolhassanak, vagy hogy az ellenségtől kapható sebeket semmibe venni látszassanak. Erejükben tehát feltétlenül bízott a király s mialatt ő

* Præcipiens . . pueris, ut, cum ipsa quasi ad pincernam loquens „Misce,“ dixisset . . . ect. — A rómaiak életéből vette e kifejezést Paulus, de a barbárok aligha római módra ittak, azért a „Keverj“-nél találóbban visszaadja az igazi értelmet a „Tölts“.

† Operientes solummodo corporis verecunda.

maga gondtalanul ül vala a koczkajáték mellett, megparancsolá egyik emberének, hogy mászszék fel egy épen ott emelkedő fára, mivel így gyorsabban értesítheti őt övéinek a győzelméről, — de egyszersmind meg is fenyegette, hogy leütteti a fejét, ha a herulok csatarendjének futását jelenti. Midőn pedig ez a herulok sorfalait bomladozni látta s hogy a longobardok ugyancsak nyomják őket, a királynak azon gyakori kérdésére, hogy hogyan harcolnak a herulok, következetesen azt felelé: derekasan harcolnak. S mivel nem mert beszélni, azért a veszedelmet, a melyet látott, nem árulta el előbb, csak mikor már az egész sereg hátat fordított. Akkor, jöllehet már későn, ilyen szavakban tört ki: „Jaj neked te szerencsétlen herul nép, az egek ura haraggal nehezdedt rád.“ Ezen szavak által nyugtalaníttatva kérdé a király: „Talán futnak heruljaim?“ Amaz pedig felelé rá: „Nem én, de te magad mondtad ezt, királyom.“ S ekkor, a mint ilyen alkalommal történni szokott, a király s a többiek is fejüket vesztették; s miközben, hogy valamihez kezdjenek, ide-oda kapkodnak, váratlanul rájuk rontanak a longobardok és lekaszabolják őket. Levágják magát a királyt is, ámbár vitézül védekezett. A herulok serege pedig ezalatt egészen szétszóródott, s az ég haragja annyira rájuk zúdult, hogy a szemeik előtt zöldes színben hullámozó lenföldeket átúszható víznek nézik. De a mikor karjaikat mintegy az úzásra kiterjesztik, akkor az ellenség vasa által kegyetlenül halálra válnak.* A longobardok pedig a győzelem kivívása után a táborban ejtett roppant zsákmányt egymás között felosztják. Tato a Rodulf zászlóját veszi magához, a melyet *band*-nak neveznek, továbbá børsisakját, a melyet a háborúban szokott volt viselni. Ezen időtől

* V. ö. Procopius II. 14., 15., 20.

kezdve a herulok hatalma annyira hanyatlott, hogy önmaguknak egyetlen királyuk sem volt többé. Most már a longobardok is hatalmasabbak lettek, hadseregüket pedig a különböző népekből úgy megnövelték, hogy ezentul maguk kezdenek hadjáratokat kívánni, csakhogy derékségük híre mindenfelé elterjedjen.

21 — Tato azonban nem sokáig élvezhette a kivívott diadalt, mert Waccho — testvérének, Zuchilónak a fia — reá támadott és megölte. Waccho ellen, pedig Tato fia, Hildechis lázadt fel, de a győzelmes Wacchótól leveretvén a gepidákhoz kényszerült menekülni, a hol mint száműzött tartózkodott egészen élete végéig. Ez a dolog adott alkalmat a gepidáknak a longobardokkal való ellenségeskedésre. Ugyanezen időben támadta meg Waccho a suavokat* és uralma alá vetette őket. Ha pedig valaki azt hiszi, hogy ez a dolog hazugság és nem való, úgy az olvassa el az előszavát azon szabályrendeletnek, a melyet Rothari király a longobardok törvényeiből szerkesztett össze, és csaknem minden kódexben úgy találja azt leírva, ahogy én itt ezen történetecskében előadtam. Waccho-nak három felesége volt; az első Ranicunda, a turing király leánya volt, ezután Austrigusát, a gepidák királyának a leányát vette nőül, a ki két leánynyal ajándékozta meg: az egyiket Wisegardának hívták s ezt férjhez adta Theudepert frank királyhoz, — a másiknak Walderada volt a neve és Cusupalddal, a frankok másik királyával házasította össze, ki később ráunván, emberei közül valami Garipald nevűhöz adta feleségül.† Waccho harmadik neje Salinga volt, a herulok királyának a leánya. Ettől egy fia született, kinek „Waltari“ nevet adott.

* Svábokat.

† V. ö. Gregorius Turon. Hist. Francorum, IV. 9.

Ez Waccho halála után, mint nyolczadik* uralkodott a 540 k. longobardokon. Ezek mindnyájan Lithingek valának. Náluk ugyanis így hívtak egy előkelő származású osztályt.

22. — Waltari hét évi uralkodás után jobb létre szenderült. Utánna Audoin, mint kilenczedik vette át az uralmat, a ki nem sokkal ezután a longobardokat Pannóniába vezette.† 545 k.

23. — A gepidák és a longobardok között a már oly rég felvetett czivódás végre egészen megérlelődik és mindkét részről felkészülődnek a háborúra. Összecsap- 551.
tak. S miközben a csatasorok mindkét részről derekasan küzdenek és egyik sem enged a másiknak, a véletlenség úgy hozza magával, hogy a harcz hevében Alboin, Audoin fia és Turismod, Turisind fia, egymásra akadnak. Alboin kardjával átdöfi amazt s a lováról lehanyatlót megöli. A mint észreveszik a gepidák, hogy királyuk fia, a ki a csatában a legfőbb intéző volt, elesett, bátorságukat veszítik s hamarosan futásnak erednek. A longobardok nyomukban vannak és dühösen szabdalják őket. S miután

* Itt elhibázta Paulus a számítást, a mennyiben Tatot a hetedik királynak, Waltarit a nyolczadiknak mondja, a kettő között uralkodó Wacchot pedig kifelejtí a sorozatból.

† Bevándorlásuknak Paulus által jelzett ideje azonban a későbbi adatokkal nem egyeztethető össze. Ezen időpontul körülbelül az 546-ik év fogadható el (előbb semmi esetre sem), Pannóniát pedig, mint a II. k. 7. fejezetében maga Paulus írja, 568-ban hagyták oda, miután azt már negyvenkét évig lakták. De 546—568 között csak 22 s nem 42 év van. Pedig 546 előtt semmi esetre sem történhetett a bejövetelük, mert Procopius szerint Vitigis 539-ben még segítségül hívja Wacchot, a ki után Waltari még hét évig uralkodik s csak ezután következik Audoin. Ide vonatkozólag v. ö. Márki Sándor, A longobardok hazánkban. Kolozsvár, 1891.; Hunfalvy, Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 126. l.; Borovszky i. m.; Procopius, De bello G. III. 3.

legnagyobb részüket leölték, visszamennek, hogy az elesettek fegyverzetét lehúzzák. Midőn pedig a longobardok a kivívott győzelem után visszatérnek vala saját tartományukba, akkor azt tanácsolják Audoin királynak, hogy fogadja asztaltársává Alboint, mert az ő vitézi tette által szerezték meg a csatatéren a győzelmet s a ki a veszélyben társa volt atyjának, legyen az asztalnál is az. Audoin pedig felelé nekik, hogy ő ezt a nemzet hagyományos szokásának megsértése nélkül nem teheti meg. „Hát nem tudjátok ti azt — úgymond — mi a szokás nálunk, hogy a királynak a fia nem étkezhetik atyjával együtt mindaddig, a míg valamely idegen nemzet királyától fegyverzetet nem kap?”

24. — A mint ezt Alboin meghallotta atyjától, csupán negyven ifjút véve magához, Turisindhez, a gepidák királyához ment, a kivel csak az imént háborúskodtak és nyíltan kijelentette neki, hogy jövetelének mi célja van. Ez barátságosan fogadta őt, asztalához hívta és jobbjánál adott neki helyet, a hol hajdanában fia, Turismod szokott volt ülni. Miközben az ebédhez készülődve különböző hírekről beszélgettek, Turisind hosszasan elmerengve nézte fia ülőhelyét s annak halála lelkében ismét felújult, a midőn helyén azt látja ülni, a ki őt megölte. Mélyen felsőhajtott és nem lévén képes tovább türtőztetni magát, fájdalmában ily szavakra fakadt: „Kedves előttem — úgymond — az a hely, de annak az embernek a látása, a ki most ott ül, nagyon nehezemre esik.” Ekkor a királynak a másik fia, a ki szintén jelen volt, atyjának a beszéde által feltűzelve a longobardokat sértő módon kezdé ingerelni. Azt mondogatta nekik, hogy ők, mivel lábikráikon alól fehér szalagokkal kötik be lábszáraikat, olyan lovakhoz hasonlóak, a melyeknek csak a lábszárig fehérek a lábaik. „Kesejlábú lovakhoz vagytok

hasznók!“* — riad rájuk. Erre a longobardok egyike ilyképen válaszolt: „Menj csak ki — úgymond — az Asfeld mezőre, ott kétségen kívül megtapasztalhatod, hogy milyen hatalmasan tudnak kirugni, a kiket te lovagnak nevezesz. Ott fekszenek a rét közepén szerte-szét a a te testvéred csontjai is, mint valami hitvány marháé.“ Ezek hallatára a gepidák sem tudták tovább türtőztetni magukat, iszonyú haragra gerjednek s legott készülődnek megboszulni ezen nyilvános gyalázatot; másfelől a longobardok is készek az összezsapásra. Minden kéz a kard markolatán pihen. Ekkor azonban az asztal mellől előugrik a király, közéjük veti magát s hamarosan elnyomja övéi haragját és harczy vágyát, halálos büntetéssel fenyegetvén legelőbb is azt, a ki a torzsalkodást megnyitotta; mert, mint mondá, nem kedves Isten előtt az a győzelem, mikor valaki saját házában öli meg vendégbarátját. Így azután a viszály szépen elsímult és megszakítás nélkül víg kedélyhangulatban folyt tovább a vendégeskedés. Turisind ezután kiválasztá fiának, Turismodnak a fegyvereit, átadja azokat Alboinnak és békeségesen, sértetlenül bocsátja őt vissza atyja birodalmába. Visszatérve Alboin atyjához, annak végre asztaltársává lett. S miközben atyjával a királyi gyönyöröket vígan élvezé, sorra elmondogatja, hogy mi minden történt vele a gepidáknál Turisind palotájában. A jelenlevők pedig csodálkoznak vala és dicsérik Alboin merészségét, de viszont Turisind páratlan becsületességét sem magasztalják kevésbé.

25. Ezen időben Justiniánus császár igen nagy szerencsével uralkodott a római birodalomban. Dicsőséges hadjáratokat viselt és a kormányzási ügyekben is

527—565.

* „Fetilae sunt equae, quas similitatis.“ — A nehezebben értelmezhető helyek közé tartozik. Cantu „bűzös kanczák“ kifejezéssel adja vissza, a mi azonban nem helyes.

csudálatra méltó ember volt. Belisár patricius által derekasan meggyőzte a perzsákat s ugyancsak Belisár által teljesen megsemmisítette a vandal nemzetet is, sőt királyukat, Gelimert is foglyúl ejtő. Ekkor aztán — már kilenczvenhat esztendő elteltével — ismét visszacsatolta a római birodalomhoz az egész Afrikát. Szintén Belisár kardjával győzedelmeskedett Itáliában a gótok felett is és királyukat Witichist elfogatta. János exconsul bámulatos vitézsége által pedig az időközben Afrikába rontó maurokat is Amtalan nevű királyukkal együtt a porig alázta. Hasonló módon és jogos háborúban győzött le más népeket is. Ezen győzelmeiért valóban megérdemelte az Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Wandalicus, Africanus mellékneveket. A római törvényeket, a melyek már fölőtte megszáporodtak és nem volt bennük összhangzás, bámulatos tömörséggel kijavította. Nevezetesen az összes császári törvényeket, a melyek már sok-sok kötetre terjedtek, tizenkét könyvbe szorította össze és elrendelte, hogy ezeket *Codex Justinianus* néven nevezzék. Továbbá a főbb állami hivatalnokok és bírák törvényeit, a melyek mintegy kétezer könyvre szaporodtak már fel, most ötven könyvön alól szállította le és ezeknek *Codex digestorum sive pandectarum* nevet adott. Az *institutiok* négy könyvét is, melyekben rövideden az összes törvények szövege befoglaltatik, újra szerkesztette. Az új törvényeket pedig s azokat, a melyeket ő maga hozott, egy kötetben adta ki és azt *Novella*-nak nevezte. Ugyanez az uralkodó az Úr Krisztusnak, ki az Atya-Isten bölcsessége, — templomot emelt, a melyet görögösen *Agia Sophia*, azaz szent bölcsességnek nevezett el. Ezen remekmű annyira túlszárnyalt minden más építményt, hogy az egész földkerekségen nem található hozzá fogható. Ez az uralkodó igazhitű volt, tetteiben őszinte, ítéleteiben

igazságos, ezért sikerült neki minden. Ezen időben nagy hírre vergődött Róma városában a világi és az istenes dolgokban kitűnő tudományú Cassiodorus. Egyéb kiváló iratai között nagyszerűen értelmezte a psalmusok homályos helyeit. Eleintén consul, később senator volt, végére pedig szerzetessé lett. Ugyanekkor határozta meg Rómában Dionysius apát bámulatos éleselméjűséggel a húsvét-számítás rendszerét. Konstantinápolyban a caesariái Prisciánus is ekkor kutatta fel a nyelvtudomány — hogy úgy mondjam — mélyebb tételeit. És ugyanezen időben Arator, a nem kevésbbé csudált költő, a római templom subdiaconusa, hexameterekben beszélte el az apostolok cselekedeteit.

26. — Ezen időben élt Szent Benedek atyja is előbb Sublácus* nevű helyen, a mely Róma városától negyven mérföldnyire† van, később pedig Cassinum várában,** a melyet Arx-nak neveznek és egy hosszú életen keresztül jótettekben és apostoli erényekben tündöklött. Életét, már a mennyire ismeretes, Szent Gergely pápa szép nyelvezettel írta meg az ő dialogusaiban. Én magam is ezen nagy atya tiszteletére, csekély tehetségemhez mérten, egyik-másik csodatételét elégikus versben megénekelttem.†† Ugyanezen atya némely csodatettét magában

* Ma: Subiaco, a Tevere (Tiber) Aniene nevű mellékfolyójának a balpartján.

† Paulusnál mindig római mérföldet (milliarium) kell értenünk, a mely ezer lépés, azaz ötezer lábnyi hosszúságot jelöl; a földrajzi mérföldnek (7·5859 km.) egyötöd (1·742 km.) része.

** A Paulus életében oly nagy szerepet játszó Monte Cassino-i kolostor még manapság is fennáll; a Liri folyó Rapido nevű mellékvízének a balpartján fekvő Cassino város mellett Caserta tartományban fekszik.

†† Itt hatvanöt pár distichon következik. A szövegben előforduló verseket egyáltalában elhagytam, mivel semmi történeti jelentőségük nincs s az életrajzban különben is elég bőven foglalkoztam velük, sőt egyiket-másikat egész terjedelmében közöltem is.

foglaló hymnust is készítettem Archilochus-féle jambusokban.* Legyen szabad itt még röviden fölemlítenem azt, a mit Szent Gergely pápa ezen szent atyának az életrajzában egyáltalában nem írt le. A midőn ugyanis ő égi szózat után Sublácusból ezen helyre, a hol most nyugszik, mintegy ötven mérföldnyire elvándorolt, a három holló, a melyeket etetgetni szokott volt, körülötte röp-ködve követte őt mindenütt. Útazása közben minden keresztútnál ifjak képében két angyal jelent meg előtte és megmutatták neki, hogy merrefelé haladjon tovább. Azon a helyen pedig akkor Istennek valamelyik szolgája tartózkodott, a kihez most így szólott az istenség: „Hagyd el ezt a helyet, mert egy másik barát jó!” — Miután megérkezett ide, t. i. Cassinum várába, állandóan szigorú böjtöléssel sanyargatta magát. A nagyböjt idején meg éppen teljesen visszavonult és elzárkozott a világ zajától. Ezeket Marcus költő verséből szedtem ki, a ki egykor ezen atyához jövé, az ő dicsőítésére néhány költeményt készített, a melyeket azonban én ezen munkáskámban, mivel a szerfölötti terjengősségtől óvakodom, semmiképen sem vehettem fel. Annyi azonban bizonyos, hogy ezt a kiváló atyát az ég azért szólította fel, hogy jöjjön ezen termékeny helyre, a mely egy áldott völgy ölén terül el, hogy ott — a mint az az Isten segédelmével meg is történt — több szerzetesnek egy közös' társaságban való egyesülése létesüljön. S most, miután ezeket a dolgokat, a melyeket különben is elmelőzhetetleneknek tartottam, előadtam, újból felveszem történeti elbeszélésem elejtett fonalát.

27. Audoinnak, a longobardok királyának, a kiről már fentebb beszéltem, Rodelinda volt a felesége; ez szülte neki Alboint, egy hādértő és egyáltalában minden

* Tizenhat négysoros strófa

tekintetben kitűnő férfiút. Audoin halála után Alboin, mint tizenkettedik király, övéinek osztatlan tetszése közepette lépett a trónra. Ennek, a midőn már mint hatalmas ember mindenfelé nagy hírnévre vergődött, Chlotár frank király saját leányát, Chlotsuindát adta nőül,* a ki Alboin csak egy Alpsuinda nevű leánynyal ajándékozta meg. Ezenközben meghalt Turisind gepida király, kit az uralkodásban fia, Cunimund követett. Ez égett a vágytól, hogy a gepidákon ejtett régi sérelmeket megtorolja. Ezért, inkább a háborút választva mint a békét, fölmondta a longobardoknak a szövetséget. Viszont Alboin az avarokkal lépett örökszövetségre,† a kiket eleintén hunoknak és csak később, egyik királyuk után neveztek el avaroknak. Így indult meg a gepidák által fölidézett háborúba. Midőn pedig azok a különböző tájakról feléje sietének, akkor az avarok, a mint már Alboinnal eleve megállapították, országukra rontanak. Hírnök jő most Cunimundhoz és szomorúan jelenti, hogy az avarok áttörtek a határon. Ez, ámbár mélyen megrendült a hír hallatára, hogy kétfelől is keményen szorongatják, mégis lelkesíti övéit, hogy először csak ütközzenek meg a longobardokkal s ha ezeket sikerül legyőzni, akkor majd a hunok seregét üzik ki az országból. Kezdetét vette tehát az ütközet. Mindkét részről teljes erővel küzdöttek. A végén azonban a longobardok nyerték el a győzelmet és oly kérlelhetetlen haraggal dühöngtek a gepidák ellen, hogy azokat teljesen megsemmisítették s egy-két hírmondó is alig akadt a roppant tömegeből. Ezen

566.

567.

* Gregorius Turonensis, Hist. Franc. IV. 3.

† Ekkor Baján volt az avarok khánja, a kivel Alboin Hunfalvy véleménye szerint (i. h. 133.) Sigisbert frank király útján ismerkedhetett meg, a ki Alboinnak első felesége után sógora volt. Nevezetesen Bajánnak éppen abban az időben (565.) volt háborúja Sigisberttel, a mint azt Paulus is elbeszéli a II. k. 10. fjben.

ütközeten ölte meg Alboin Cunimundot s levágott fejéből ivóserleget készíttetett magának. Az ilyenfajta poharat náluk *scala*-nak mondják, latinul *patera*-nak hívják. Ezután Cunimundnak Rosamunda nevű leányát nagy csapat különböző nemű és korú fogollyal együtt magával hurczolta; ezt a leányt Ch!otsuinda halála után saját vesztére — mint később kitűnt — feleségül vette. Ez alkalommal a longobardok annyi zsákmányt ejtettek, hogy mindannyian dúsgazdagokká lettek. A gepida nemzet azonban annyira tönkre ment, hogy attól az időtől fogva többé egyetlenegy királyuk sem volt.* Azok pedig, a kik a csatából megmenekedtek, részint a longobardoknak vetették alá magukat, részint pedig mai napig is, -- országukat a hunok tartván megszállva — kemény rabigában sínylődnek. Alboin pedig széles körben oly híressé tette nevét, hogy az ő férfias viselkedését, dicsőségét, szerencséjét és vitézségét a háborúban egészen napjainkig nemcsak a bajoroknál és a szászoknál, hanem más ugyanazon nyelvű nemzeteknél is dalokban dicsőítik. Máig is sokan beszélik, hogy ő alatta valami különösen jó fegyvereket készítettek.

---

* Erről a longobard-gepida háborúról bőven tudósít bennünket Procopius. Ha az ő adatait a Pauluséval összevetjük, akkor egészen más megvilágításban látjuk a dolgot. Valóságos diplomatai tárgyalások előzték meg a háborút, a melyben a byzanci politikát ezen bárbar népekkel szemben a maga egész valójában látjuk megnyilatkozni. — Justinianus nem tudja, hogy mitévő legyen: a longobardokat segítse-e meg, avagy a gepidákat? Bármelyik túlerőssége veszélyes a birodalomra. Igazán ráillik Justinianus ezen törekvésére a közmondás, hogy a kecske is jólakjók, a káposzta is megmaradjon; azaz a longobardok megfenyítsék ugyan a hűtlenségre hajló gepidákat, de azért azok ellenében valami nagy hatalomra ne jussanak.

MÁSODIK KÖNYV.

1. A longobardok megsegítik Narses a gótok ellenében. — 2. Buccellinus és Amingus frank vezéreket Narses győzi le, Leuthart pedig a halál ragadja el. — 3. Narses az ellene fellázadó Sinduald herul királyt kivégezteti. — 4. A nagy dögvész, a mely Narses idejében Itáliát pusztítja. — 5. Narses a rómaiak a császárnál bevádolják, mire Narses a longobardokat felszólítja Itália elfoglalására. — 6. Alboin a szászoktól segílyt kér. — 7. Alboin odahagyja Pannóniát és a longobardokkal Itáliába megy. — 8. Alboin Itália határszélén fölmegy a Király-hegyre s megszemléli a vidéket. — 9. Alboin Venetia területére ér és Foroiulium kormányzását unokaöcsésére, Gisulfra bízta. — 10. Az ezen időben uralkodó frank királyok. Benedek pápa. Pál aquilejai patriarcha. — 11. Narses halála. — 12. Félix tarvisiumi püspök. Alboin a Plabe folyónál. — 13. Félix és a bölcс Fortunátus. — 14. Alboin Venetia tartományt elfoglalja. Venetia neve és határai. — 15. Itália második tartománya Liguria. A két Rhaetia. — 16. Az ötödik tartomány a Cotti-Alpok s a hatodik Tuscia. — 17. A hetedik tartomány Campánia, Lucánia és Bruttium a nyolczadik. — 18. kilenczedik tartomány az Appennini-Alpok, a tizedik Emilia. — 19. A tizenegyedik tartomány Flaminia, a tizenkettedik Picenum. — 20. A tizenharmadik tartomány Valeria és Nursia, a tizenegyedik Samnium. — 21. A tizenötödik tartomány Apulia, Calabria és Sallentum. — 22. A tizenhatodik tartomány Sicilia, a tizenhetedik Corsica, a tizen-nyolczadik Sardinia. — 23. Itália egy részét Gallia-Cisalpinának nevezik. A gallok Itáliába jövele. — 24. Itáliát Ausoniának és Latiumnak is hívják. Nevének eredete. — 25. Alboin Mediolánumot s a többi liguriai várost megszállja. Honoratus érsek. Pál patriarcha halála. — 26. Ticinum városa három éven át állja az ostromot. A longobardok Tusciába törnek. A különböző népségek, a melyeket a longobardok Itáliába magukkal hoztak. — 27. Alboin elfoglalja Ticinumot. — 28. Alboin három évi uralkodása után felesége tanácsára megöli Helmechis. — 29. Helmechis nem tud hozzájutni az uralkodáshoz, mire

Rosamundával Ravennába menekül, a hol mindketten halálukat lelik. — 30. Longinus Alpuindát a longobardok kincseivel együtt elküldi a császárnak. Peredeo Konstantinápolyban megöl két patriciust. — 31. Cleph király uralkodása és halála. — 32. A longobardokat tíz éven át vezérek kormányozzák, a kik Itáliát hatalmuk alá hajtják.

1. — Mindenfelé a longobardok győzelmeit beszéltek már, a mikor Narses császári levéltáros, a ki akkor Itália kormányzója vala, Totilas gót király ellen háborúra készülvén, követeket küld Alboinhoz* — mivel már

550. korábban is szövetségben volt a longobardokkal — hogy a gótok elleni háborúban nyújtson neki segítséget. Alboin erre válogatott sereget indított útnak, hogy támogassák a rómaiakat a gótok ellenében. Az Adriai tenger öblén keltek át Itáliába s mint a rómaiak szövetségesei kezdték meg a háborút a gótokkal. — Miután pedig ezeket Totilas királyukkal együtt egy szálíg lekaszabolták, nagy ajándékokkal megjutalmazva, győztesen tértek vissza hazájukba.† A meddig Pannóniát birtokolták a longobardok, a római államot mindig segítették ellenségeivel szemben.

554. **2.** — Ezen időben Narses Buccellinus** vezérrel is háborúskodott, a kit az Itáliába tört Theudepert frank király Galliába való hazatértekor egy másik hadvezérrel, Amingussal hátrahagyott, hogy hódítsák meg Itáliát. Ez a Buccellinus rabolva és pusztítva vonult át csaknem az egész Itálián és királyának, Theudepertnek, az itáliai

* Procopius szerint (IV. 26.33.) ez a dolog még Audoin alatt történt.

† Procopius azonban (IV. 33.) egy kissé má' színben tünteti fel a dolgot. Nevezetesen azt mondja, hogy iéktelenségükben még a templomba menekülő nőket sem kimélték, s a békés polgárok házait is fölggyújtották, a miért Narsesnek végre is el kellett őket bocsátani seregéből.

** Alemanniából.

zsákmányból roppant nagy mennyiséget küldött haza; mikor azonban Campániában téli táborba készült szállani, akkor Narses Tannetum* nevű helység mellett véres csatában meggyőzte s életét is kioltotta. Amingus pedig, midőn a Narses ellen fellázadó Widin gót grófnak segílyt vinni igyekezett, Narses mindkettőjüket leverte. Widint Konstantinápolyba vitték, Amingus pedig, a ki neki segílyt nyújtott, Narses kardja által veszett el. A harmadik frank vezér, a kit Leuthárnak hívtak s Buccellinus édes testvére volt, midőn zsákmánynyal gazdagon megrakodva hazájába visszatérni igyekezett, Verona és Tridentum között, a Benacus† tó mellett, természetes halállal múlt ki.

3. — Háborúja volt Narsesnek Sindualddal, a brentek** királyával is, a ki a herulok törzséből maradott fenn, a kiket hajdanában még Odoacar hozott magával Itáliába jöve telekor. Ez eleintén hűségesen ragaszkodott Narseshez, a ki ezért sok jótéteményben részesítette; most azonban gögösen fellázadt és uralkodni kívánt, de Narses a háborúban legyőzé és foglyúl ejté, azután pedig egy sudar fára felakasztatta. Ugyanezen időben Narses patricius harcedzett és bátor alvezérével, Dagisteussal, az egész Itáliát megszállja vala. Ez a Narses eleintén csak levéltáros volt, de később nagy szolgálatai jutalmául elnyerte a patriciusi méltóságot is. Igen jámbor ember volt, igazhitű, a szegényekkel szemben adakozó, eléggé törekedő a templomok helyreállításában, a vallásos virrasztásokban pedig annyira buzgólkodó, hogy inkább Istennek felajánlott

565.

* Ezt a helyet biztosan meghatározni nem lehet. Valahol a Volturno (Casilinum flumen) mentén történhetett a csata.

† A Garda-tónál Ceneda városa mellett.

** A Nori-Alpokban laktak.

alázatos könyörgései által, mintsem hadi fegyverekkel nyerte el a győzelmet.

570. 4. — Ez időtájt különösen Liguria tartományban borzasztó ragályos dögvész ütött ki. Egyszerre csak a házakon, ajtókon, edényeken s a ruhákon sajátságos folatok tűntek elő, a melyek, ha valaki le akarta tisztítani, annál erősebben látszottak. Egy év leforgása után pedig az emberek lágyékain és más érzékenyebb helyeken dió, sőt datolya nagyságú mirigydaganatok keletkeztek; erre csakhamar elviselhetetlen forróláz következett, a mely aztán három napnyi időközön belől kioltotta az ember életét. A ki azonban kibirta ezt a három napot, annak még reménye lehetett az életben maradáshoz. Mindenütt csak a szomorúság, mindenütt csak a sírángozás. Mint-hogy a közhiedelem úgy tartotta, hogy a vést futással elkerülhetik, azért a lakosok házaikat odahagyták s egyedül csak a kutyák örködtek otthon. A mezőkön is a nyájak minden őrizet nélkül magukra maradtak. Tapasztalhatta ekkor az ember, hogy a ma még zsúfolt népeségű falvakban és városokban más napon már — összes lakójuk kiköltözködvén — síri csend ütötte fel tanyáját. A gyermekek úgy menekülnek, hogy még szülők holttestét is temetetlenül hagyják és a szülők megfélelmezve legbensőbb érzelmeikről, sorsukra bízzák forró láztól gyötört magzataikat. Ha pedig kivételesen valaki a régi kegyeleltől áthatva maga akarta legkedvesebbjét eltemetni, úgy ő maga maradt temetetlenül; mert miközben e szolgálatot teljesíté, maga is elveszett s a midőn az elhaltnak a végtisztességet megadja vala, az ő holttesténél az ilyen végtisztességadás már elmaradt. Úgy látszott, mintha a világ visszaesett volna őskori nyugalmaiba: a mezőkön egyetlenegy hang, egyetlenegy pásztorfüty sem volt hallható, a ragadozó állatok többé már nem leselkedtek a barmokra, a majorságban

sem esett kár. A vetések az aratási időn túlhaladva érintetlenül várták az aratókat; a szőlőtők leveleiket lehűl-
latva gazdag fürteikkel szedetlenül állottak, pedig már
közelgett a tél. Az éj s a nap minden órájában harczo-
sok trombitája csendült a fülekbe, sőt sokaknak úgy tet-
szett, mintha az valamely hadsereg moraja lenne. Pedig
a legkisebb nyoma sem volt járó-kelőknek, nem is
akadt olyan, a ki gyilkolt volna, csak az elpusztultak
tetemei rontották meg az emberi szemek látási erejét. A
mezők az emberek temetőivé alakultak át s az emberi
lakok a ragadozó állatok menhelyeivé lettek. Ez a vész
Itálián belől az alemannok és a bajorok határáig ter-
jedett s egyedül csak római területeken dühöngött.
Eközben Justinianus császár is elköltözött az élők so- 567.
rából és utána a fiatalabbik Justinus Konstantinápolyban
átvette az állam kormányát. Ezen időben Narses patri-
cius, a kinek a figyelme mindenre kiterjedt, Altina* vá-
ros püspökét, Vitalist, a ki sok évvel azelőtt a frankok-
hoz Agontum† városába menekült, — elfogatta és
Siciliába számkivetette.

5. — Narses az egész gót nemzetet — a mint fen-
tebb elbeszéltem** — részint elpusztította, részint leigázta;
hasznlóképen győzedelmeskedett ő mások fölött is, a
kikről már szintén megemlékeztem. Eközben pedig sok
aranyat, ezüstöt és egyéb értékes dolgokból roppant
kincs-halmazt gyűjtött össze s ámbár a rómaiakat ellen-
ségekkel szemben fáradhatatlanul védelmezte, mégis
azoknak engesztelhetetlen gyűlöletét kellett hordania.
Ezek őt Justinianus császárnak és feleségének, Sophiá-

* Hajdan virágzó város a venétek földjén. Ma: Altino, falu Venezzai tartományban.

† Innichen, Tirolban a Dráva forrásvidékénél.

** II. 2—3.

nak*, a következő szavakkal árulták be, mondván: „A rómaikra nézve valóban üdvösebb volt a gótoknak szolgálni, mint a görögöknek, mert a fölöttünk uralkodó eunuch Narses rabságban tart bennünket s ezt a mi legkegyelmesebb urunk nem tudja. Vagy szabadíts hát ki bennünket kezei közül, vagy pedig úgy Róma városát, mint minmagunkat bizonyosan a pogány népek uralma alá adjuk.“ Midőn ez a Narses fülébe jutott, röviden a következőket felelé rá: „Ha én rosszul bántam a rómaiakkal, az az én dolgom.“ Mire a császár oly nagy haragra gerjedt Narses ellen, hogy Longinus praefektust azonnal Itáliába indította, hogy foglalja el Narses helyét. Narses pedig, midőn ezen dolgok tudomására jutottak, fölötte megfélemedék, de leginkább Sophia császárnétól tartott, annyira, hogy nem is mert Konstantinápolyba visszamenni. A többek között a császárné Narsesnek, a ki eunuch volt — a mint beszélik — azt izente, hogy a leányok szobájában vele fogja kiosztatni a fonni való gyapjú-adagokat. Erre Narses — hir szerint — azt válaszolá, hogy majd kezd ő neki olyan fonalat, a melyet a császárné egész életén át nem tud bevégezni. Így gyűlölettel és félelemmel eltelve, visszavonult Campániának Neapolis† nevű városába, a honnan kevéssel azután követeket küldött a longobardokhoz, azt izenvén nekik, hogy hagyják oda Pannónia szegényes földeit, jöjjenek s inkább a mindenféle kincsekben bővelkedő Itáliát vegyék birtokukba. Egyuttal különféle gyümölcsöket és más egyebekből is — a mik Itáliában teremnek — mutatványokat küldött, hogy ez által is édesgesse őket a jövetelre. A longobardok a kedvező

* Ez időben (565 óta) II. Justinus uralkodott s az ő neje volt Sophia.

† Nápoly.

hírt, a mire ők maguk is vágytak, nagy örömmel fogadták, s már is lelki szemeik elé festették a boldog jövőndőt.* Legott Itáliában éjjelenként ijesztő jelek mutatkoztak; így tüzes csatasorok tűnnek vala fel az égen, mintegy előre jelezve azt a sok vért, a melyet később kiontottak.

6. — Alboin pedig, mikoron longobardjaival Itáliába készülődött, régi barátjaitól, a szászoktól segítséget kért, hogy a nagy terjedelmű Itáliát minél többed magával foglalja el. Kivánsága szerint a szászoktól több mint hússzezer férfi jött feleségestül és gyermekestül, hogy velük Itáliába menjenek. Chlothár és Sigisbert frank királyok pedig, mihelyt ez értésükre jutott, azokra a helyekre, a meiyeket a szászok elhagytak, azonnal sváboakat és más népeket telepítettek le.†

7. — Ekkor Alboin saját hazáját, t. i. Pannóniát, barátainak, a hunoknak** engedte át, de azon kikötéssel, hogy a longobardok, ha bármikor is kénytelenek volnának visszatérni, földjeiket ismét visszakövetelhessék.†† Erre a longobardok odahagyták Pannóniát s feleségeikkel, gyermekeikkel és összegyűjtött kincseikkel Itália felé sietnek, hogy azt birtokukba vegyék. Pannóniában negyvenkét évig laktak.¹ Innen április havában költözködtek ki, az első

* Paulus itt egészen a hagyomány után indult, mert erről a dologról a történelem mit sem tud. Olyan monda ez különben, a miben sok igaz lehet.

†V. ö. Gregorius Turon. Hist. Franc. IV. 34, 37, 43; V. 15.

** Kézai Simon mester szerint a longobardoknak hazánk területén az igazi hunokkal is volt érintkezésük. Ez azonban nem egyéb, mint Kézai nagy kronológiai tévedése. Az ő longobard Macrinusa tisztán a mondák országába tartozik. (Kézai Krónikája. II. 3.).

†† A góthai krónika még azt is tudja, hogy ez a szerződés csak kétszáz esztendőn belől volt kötelező. — L. még a Századokban (1882, 12.) Salamon czit.

¹ V. ö. a 95. lapon mondottakkal.

568. indictioban a szent húsvéti ünnepek után való napon, a mely ünnep abban az esztendőben a számítás szerint épen április elsejére esett, amikor ugyanis az Úr megtestesülése után már ötszázhatvannyolcz év forgott le.
569. **9.** — A mikoron pedig Albion egész seregével és egy nagy tömeg mindenféle keveréknépséggel Itália határaihoz érkezék, fölment egy épen ott emelkedő hegyre és a mennyit csak beláthatott Itáliából, azt figyelmesen megszemlélte. Ezért ezt a hegyet azon időtől fogva — a mint mondják — Királyhegynek nevezik.* Azt is beszélik, hogy ezen a hegyen vad bölények élnek; a mi különben nem nagy csuda, mert ez a hely Pannóniával határos, a mely pedig azon állatoknak bővében van. Aztán meg nekem is mondotta volt egy szavahihető öreg, hogy ő látta egy, ezen a hegyen elejtett bölénynek a bőrét, a melyen tizenöt ember — így mondá — egymás mellett elfeküdhetett.
569. **9.** — Ennek utánna Alboin csaknem minden akadály nélkül érkezett Itália első tartományának, Venetiának a határai közé, illetőleg a fővárosnak, vagy inkább csak Foroiulium† erődített helynek a területére. És most azon tanakodott, hogy kire bízhatná leginkább ezen először elfoglalt tartományt. Itália egészében délkeleti irányban terül el. Kétfelől a Tyrrhéni és az Adriai tenger hullámai mossák, nyugatról és északról pedig úgy körül zárja az Alpok lánczolata, hogy csak hegyszorosokon és magas hegyhátakon lehet közlekedni; a keleti részén azonban, a hol Pannóniával szomszédos, nyílt lapály és egészen hozzáférhető. Alboin pedig — a mint már említettem is — azon gondolkodott, hogy kit tegyen

* Monte Maggiore vagy Monte del Re.

† Foroiulium vagy Forum Julii. Ma: Cividale del Friuli, Udine tartományban.

ezen terület hercegévé s végre abban állapotodott meg, hogy Foroiulium városának és az egész tartománynak az élére unokaöccsét, Gisulfot állítja, a ki mindenre igen alkalmas volt és, egyszersmind az ő főlovászmestere is, kit a maguk nyelvén „marpahis“-nak neveztek. Gisulf azonban kijelentette, hogy ő csak úgy vállalja magára a város és a népség fölött a kormányzatot, ha átengedi neki a longobardok közül azokat a törzseket, azaz nemzetségeket, a melyeket ő maga tetszés szerint kiválaszt. S ez meg is történt. A király beleegyezett és ő a longobardok közül a legelőkelőbb nemzetségeket, a melyeket őhajtott volt, vette maga mellé, hogy ott vele letelepedjenek. És csak ezután vette át kormányzói méltóságát. Kért a királytól fajlovakból álló méneseket is és az uralkodó jóakarattal hallgatta meg ezt az óhaját is*.

10. — Ezekben a napokban, a mikor a longobardok Itáliába vonultak, a frankoknak négy részre osztott birodalmában, minthogy Chlothár király elhalt, annak a fiai uralkodtak. Közülök az elsőnek, Aripertnek, Parisii† volt a székhelye; a második, Gunthramnus, Aureliánus** városából, — a harmadik, Hilperic, Sessionaeból†† — a hol atyja, Chlothár is tartózkodott — a negyedik, Sigisbert, Metis*** városából kormányozott. Ez időben a római egyházat egy igen szent életű férfiú, Benedek††† pápa kormányozta. Aquileja városának és népének az élén Szent Pál patriarcha állott. Ez a longobardok vadságától ret-

561.

* Foroiulium vidéke régebben híres volt lótenyésztéséről.

† Páris.

** Orléans.

†† Soissons.

*** Metz.

††† Benedek vagy Bonosus pápa 573—578 között uralkodott. 568 ban II. János volt a pápa.

565.**

tegve Aquilejából Grádus* szigetére menekült és egy-
 uttal egyházának összes kincseit is magával vitte. Ezen
 évben a tél kezdetével a lapályokon oly nagy hó esett,
 a milyen csak az Alpok legmagasabb vidékein szokott
 előfordulni; a rá következő nyáron pedig oly nagy ter-
 mékenység volt, a milyenre még — úgy állították —
 senki sem emlékezett. Ugyanezen időben a hunok, vagyis
 az avarok, Chlothár király halálának hírére annak egyik
 fiára, Sigisbertre rontottak. Ez Thüringiában találkozott
 velük össze és az Albis† folyónál derekasan megverte
 őket, mire azok békét kérenek, a mit ő meg is adott.***
 Ez a Sigisbert a Hispániából származó Brunicheldist††
 vette nőül, a ki őt Childepert nevű fiúval ajándékozta
 meg. Az avarok és Sigisbert között később ismét ütkö-
 zetre került a sor, még pedig ugyanazon a helyen, a hol
 előbb; most azonban amazok nyerték el a győzelmet s
 a frankok seregét teljesen szétszórták.¹

II. Narses pedig Campániából visszaköltözött Ró-
 mába s ott nemsokkal ezután kilépett az élők sorából.
 Testét ólom koporsóba helyezték s azután minden va-
 gyonával együtt Konstantinápolyba szállították.

12. — A midőn pedig Alboin a Plabe² folyóhoz ér-
 kezett, Félix, a tarvisiumi³ egyház püspöke, eléje sietett.
 A király, mivel fölötte adakozó természetű volt, kérésére

* Grado, sziget az Isonzo torkolata előtt Gradiska osztrák
 kerületben.

** Waitz 562-re teszi a háborút s a békekötést, de vele szem-
 ben biztosabb a Hunfalvy következtetése (i. h. 133. l.), a mely szerint
 562-ben történt mindkét dolog.

† Elbe.

*** V. ö. I. 27.

†† Helyesen: Brunechildis.

¹ Ezen ütközet helyét nem tudjuk meghatározni.

² Piave.

³ Treviso.

egyháza összes kincseit átengedte neki és a kívánt dolgokat önönmaga által kiállított okirattal erősítette meg.

13. — Mivel erről a Félixről említést tettem, szabadságot veszek magamnak, hogy egyet-mást a bölcs és tiszteletre méltó Fortunátusról is elbeszéljek, a ki azt állította, hogy ő Félixnek társa volt. Ez a Fortunátus, a kiről most szólunk, valami Duplabilis nevű helyen született, a mely hely nincs messzire Cenitense* várától, sem Tarvisium városától. Azonban Ravennában nevelkedett s tanult és úgy a nyelvészetben, mint a szónoklattanban s a verstanban fölötte kitűnt. Itt igen heves szembetegsége keletkezett s mivel társa, Félix is hasonlóképen szenvedett szemeivel, mindketten elmentek Paulus és Johannes apostolok templomába, a mely ugyanazon városban volt. Ebben Szent Martinus hitvalló tiszteletére is emeltek oltárt, a melynek szomszédságában egy ablakkal ellátott fülke volt s ott egy függőlámpa terjesztett világosságot. Ennek olajából Fortunátus és Félix megkenték beteg szemeiket és legott megszűnt minden fájdalmuk s annyira óhajtott egészségüket ismét visszanyerték. Erre Fortunátus oly mély tiszteletre gerjedt Szent Martinus iránt, hogy odahagyta hazáját és kevéssel a longobardok Itáliába jövele előtt visszatért Turo-nesbe† ezen szent férfiú sírjához. Ő maga írja le — a mint költeményében elbeszéli — hogy odamenetele alkal-mával útjában találta a Tiliamentum**s a Reunia†† folyókat, Osopumot***, továbbá a Juli-Alpokat, Aguntum††† várát, a Dráva és a Byrrus¹ folyókat, Brionest,² Augusta³ váro-

* Ceneda.

† Tours.

** Tagliamento.

†† Ragogna.

*** Ossopo.

††† Innichen.

¹ Rienz. — ² Brenner. — ³ Augsburg.

sát, a mely mellett a Virido* és a Lecha† folynak el. Miután pedig, a mint önmaga óhajtotta, megérkezett Turonesbe, innen Pictavisba** ment át s ott letelepedett, a hol azután megírta több szentnek az életét részint kötött, részint kötetlen beszédben. Később ugyanezen városban pappá, majd pedig püspökké lett s ott is nyugszik az őt megillető tisztelettel eltemetve. Megírta szent Martinusnak az életét is négy könyvben heróikus versméretben és még sok más verset is szerzett, így különösen hymnusokat egyes ünnepekre, továbbá költői levélkéket némely barátaihoz — mindezeket pedig kellemetes és választékos nyelvezettel, úgy, hogy bármely költővel szemben is megállja helyét. Midőn egy alkalommal imádkozás céljából felkerestem sírját, azon hely apátjának, Apernek a kérésére sírkövére vésendő emlékverset készítettem††. Kevés szóval ezeket mondtam el erről a derék férfiúról, hogy az ő élete polgártársai előtt ne legyen egészen ismeretlen. S most térjünk vissza történeti elbeszélésem megkezdett sorára.

14. — Alboin pedig meghódította Vincentiát***, Veronát és Venetia többi városát is Patáviium†††, Mons-Silicis¹ és Mantua kivételével. Venetia ugyanis nemcsak azon egy-két szigetből állott, a melyeket manapság nevezünk Venetiának, mert akkoron határa Pannonia szélétől egészen az Addua² folyóig terjedt. Ezt bizonyítják az évkönyvek is, a melyek Pergamust³ venetiai városnak mondják. A történeti

* Wertach.

† Lech.

** Poitiers.

†† Hat pár distichon.

*** Vicenza.

††† Padua.

¹ Paduától délre, most: Monselice.

² Adda.

³ Bergamo.

könyvekben a Benácus* taváról ezt olvassuk: „Venetiában van a Benácus tó, melyből a Mincius† folyó veszi eredetét.“ *Enetek*, melyhez a latinok még egy betűt hozzátesznek, görögül annyit jelent, mint dicséretre méltók. Venetiával összefügg Histria** is és ketten együttvéve alkotnak egy tartományt. Histria a Histrus folyótól vette nevét, a melyet a római történetírók nagyobbnak jeleznek, mint a milyen mostanság. Venetia fővárosa hajdanta Aquileja volt, most pedig Forum Julii, a melyet azért hívnak így, mivel Julius Caesar a kereskedelem érdekében itt nyilvános vásárhelyet engedélyezett.

15††. — Úgy hiszem, hogy nem térek el a tárgytól, ha röviden Itália többi tartományával is foglalkozom. A második tartomány Liguria; nevét a kifejthető hüvelyes veteményektől vette, a melyeknek bővében van. Liguriában fekszenek Mediolánium***, Ticinum, a melyet más néven Pápiának††† is hívnak. Ez a tartomány egészen Galliáig nyúlik. Liguria és Suávia, vagyis az alemannok hazája között, a mely észak felé fekszik, az Alpokban még két tartomány van, t. i. Első-Rhaetia és Második-Rhaetia, a melyeket, mint tudjuk, igazi rhaetiaiak laktak.

16. — Az ötödik tartományt Cotti-Alpoknak hívják, nevét Cottius királytól vette, a ki Nero idejében élt. Liguriától délkeleti irányban húzódik egészen a Tyrrheni tengerig, nyugaton pedig Gallia határszéleivel érintke-

* Garda-tó.

† Mincio.

** Istria.

†† Ezt s a következő fejezeteket. a melyekben Itália tartományainak a leírásával foglalkozik, a régebbi „Catalogus provinciarum Italiae“-ból vette, a melyet Waitz is közölt a „Matritensis Codex“-ból. (i. h. 188.)

*** Milano.

††† Pavia.

zik. Ebben a tartományban fekszenek: Aquis*, a hol meleg források vannak, Dertona†, Bobium** monostor, továbbá Genua és Saona városok. A hatodik tartomány Tuscia. Nevét a tömjéntől†† vette, a mit annak népe babonaságból isteneinek az áldozatok bemutatásánál égetni szokott. Határain belül fekszik északnyugati irányban Aurelia, a keleti oldalon pedig Umbria terül el. Ezen tartományban feküdt Róma, a mely egykoron az egész világ feje volt. Umbriában fekszenek, a mit hozzá számítanak, Perusium***, a Clitorius††† tava és Spoleto.¹ Umbriának azért hívják, mivel túlélte a felhőszakadásokat, a mikor hajdanában a vízözön elpusztította a népeket.

17. A hetedik tartomány Campánia, a mely Róma városától a lucániai Siler² folyóig húzódik. Leggazdagabb városai: Cápua, Neapolis³ és Salernus.⁴ Campánia nevét a Cápua melletti fölötté termékeny síkságtól vette; egyébként a legnagyobb része hegyes. A nyolczadik tartomány Lucánia, a mely valami berektől^b nyerte nevét, a Siler folyónál kezdődik és Brittiával,⁶ a melyet egy öreg királynéjáról neveztek el, egészen a Siciliali szorosig ér és a két előbbeni tartománynyal a Tyrrheni

* Aequi, Alessandria kerület székhelye. kénes forrásait Plinius is említi.

† Tortona, Aequitól északra a Tanaro mellett.

** Bobbio.

†† Thus — tömjén.

*** Perugia.

††† Lago di Bolsena.

¹ Spoleto.

² Sele.

³ Nápoly.

⁴ Salerno.

⁵ „Lucus.”

⁶ Bruttium.

tenger hosszában Itália jobb szarvát alkotja. Itt fekszenek Pestus*, Lainus†, Cassianum**, Consentiat†† és Regium*** városok.

18. — A kilencedik tartománynak számítják az Apennini-Alpokat, a melyek ott kezdődnek, a hol a Cotti-Alpok végződnek. Az Apennini-Alpok Itália közepén húzódnak keresztül és elválasztják Tusciát Emiliától és Umbriát Flamiiniától. Ezen tartományban vannak Ferroniánus†††, Montebellium,¹ Bobium² és Urbinum³ városok, nemkülönben Verona⁴ nevű erősség. Az Apennini-Alpokat a punokról nevezték el, illetve Hannibálról és seregéről, mert midőn Róma felé nyomultak, ezen a hegységen keltek át. Némelyek a Cotti-Alpokat és az Apennineket egy tartománynak veszik. De ezeket Victor történeti munkája megczáfolja, a mely a Cotti-Alpokat különálló tartománynak mondja.⁵ A tizedik tartomány Emilia, a mely Liguriánál kezdődik és az Apennini-Alpok s a Pádus⁶ vize között Ravenna felé húzódik. Ez a tartomány igen gazdag városokkal ékes-

* Posidoniának is nevezték. Ma: Pesti.

† Lao.

** Cassano.

†† Cosenza.

*** Reggio di Calabria, a Messinai szorosnál.

††† A Panaro forrásvidékénél.

¹ Bolognától nyugatra.

² Galeata, fekszik Rimini és Firenze között.

³ Urbino.

⁴ Urbinotól északra.

⁵ T. i. Sextus Aurelius Victor, a ki ide vonatkozólag ezeket írja: Pontum in ius provinciae Polemonis reguli permissu redegit, a quo Polemoniacus pontus appellatus est, itemque Cottias Alpes Cottio rege mortuo. (Waitz u. i. h.)

⁶ Pó.

kedik, nevezetesen: Placentia*, Parma, Regium,† Bononia**, Forum-Cornelii, a melynek erősségét Imolasnak hívják¹. Akadnak olyanok, akik azt állítják, hogy Emilia, Valeria és Nursia egy tartományt képeznek. Ezeknek a nézete azonban nem állhat meg, mivel Emilia, Valeria és Nursia között Tuscia és Umbria területnek el.

19. — A tizenegyedik tartomány Flamminia, a mely az Apennini-Alpok és az Adriai tenger között foglal helyet. Itt fekszik a valamennyinél híresebb Ravenna és még öt más város, a melyeket görög elnevezéssel Pentapolisnak hívnak. Tudvalevő dolog, hogy Aurelia, Emilia és Flamminia a Rómából kiinduló műútak után, illetve azoktól nyerték nevüket, a kik ezen utakat készítették. Flamminia után következik Picenus, a tizenkettedik tartomány. Délről az Apennini hegyekkel, a másik oldalról pedig az Adriai tengerrel határos. A Piscaria^{††} folyóig terjed. Ezen tartományban fekszenek: Firmus***, Asculus^{†††}, Pinnis¹ és az öregségtől már romladozó Hadria,² a melytől az Adriai tenger vette nevét. Mikoron ezen tartomány lakói a sabinok földjéről ide költöztek, egy harkály³ a zászlójukra szállott és ezért elnevezték a tartományt Picenusnak.

20. — Umbria, Campánia és Picenus között terül el a tizenharmadik tartomány, Valeria a hozzátartozó

* Piacenza.

† Reggio nell' Emilia.

** Bologna.

†† Pescara

*** Fermo.

††† Ascoli.

¹ Penna.

² Adria

³ „Picus.”

⁴ Bolognától mintegy 35 km.-re.

Nursiával. Keletre a samniták földjével határos. Nyugati részét, a mely Róma városánál kezdődik, hajdanában az etrusk népről Etruriának nevezték. Városai: Tiburis,* Carsiolis,† Reáte,** Furcona†† és Amiternum.*** Itt terül el a marsok földje is és a Fucinus††† nevű tó. Én azt hiszem, hogy a marsok földjét is Valeria tartományhoz kell számítanunk, mivel a régiek Itália tartományainak névjegyzékébe egyáltalában nem foglalták bele. Ha azonban valaki elfogadható érvekkel bizonyítja, hogy ez különálló tartomány volt, úgy ennek helyes nézetét mindenestre el kell fogadnunk. A tizennegyedik tartomány, Samnium. Piscariánál¹ kezdődik és Campánia, az Adriai tenger s Apulia között terül el. Itt fekszenek: Theate,² Aufidena,³ Hisernia⁴ városok és az öreg, már romladozó Samnium, a melytől az egész tartomány nevét vette, továbbá a dúsgazdag Beneventum, ezen tartományok fővárosa. A samniták még a régebbi időkben kapták a nevüket a lándzsáktól, a melyeket állandóan magukkal hordtak s a melyeket a görögök *saynia*-nak hívtak.

21. A tizenötödik tartomány a Calabriával egyesített Apulia. Ide tartozik még a salentinai föld is. Nyugatról és délnyugatról Samnium és Lucánia, keletfelől pedig az Adrai tenger határolják. Sok gazdag városa

* Tivoli.

† Carsoli v. Arsuli, az Anio mellett.

** Rieti, Perugia tartományban.

†† Forcone, Aquila mellett.

*** Terni.

††† L. di Celano.

¹ Pescara.

² Chieti, a Pescara jobb partján.

³ Alfidena.

⁴ Sergna.

van, mint Luceria,* Sepontum,† Canusium,** Agerentia,†† Brundisium,*** Tarentum és Itália bal szarván — a mely ötven mérföldnyi hosszúságban nyúlik ki — a kereskedelemre nézve igen kedvező helyen fekvő Ydrontum.††† Apulia nevét a pusztulástól vette, mert itt a nap heve rövid idő alatt elperzseli a föld növényzetét.

22. — A tizenhatodik tartománynak számítják Sicilia szigetét, a melyet a Tyrrheni és az Ion tenger hullámai mosnak. Nevét Siculus vezértől vette. A tizenhetedik tartomány Corsica s a tizennyolczadik Sardinia; mindkettőt a Tyrrheni tenger hajjai veszik körül. Corsicát Corsus nevű vezéréről, Sardiniát pedig Hercules fiáról, Sardisról nevezték el.

23. — Az azonban bizonyos, hogy Liguriát, Venetia egy részét, Emiliát és Flamminiát is a régi történetírók Gallia-Cisalpinának nevezték. Azért mondja a nyelv-tudós Donatus is Virgiliushoz írt fejtegetéseiben, hogy Mantua Galliában van; s ugyancsak ezért olvashatja az ember a római történetben, hogy Ariminium¹ Galliában fekszik. Réges-régen ugyanis Brennus gall király, a ki Senonae² városában is uralkodott, háromezer senoni gal-lal Itáliába ment és azt Senogalliáig³ — a melyet éppen a senoni gallakról neveztek el így — megszállotta. A gallok Itáliába jövetelének okául a következőket jegyez-

* Lucera (Nocera).

† Siponto (Manfredonia).

** Canosa di Puglia.

†† Acerenza.

*** Brindisi.

††† Otranto.

¹ Rimini.

² Sens.

³ Senogallia (Sinigaglia, Sena-Gallica), kikötőváros Ancona tartományban.

ték fel. Egy alkalommal a gallok Itáliából kivitt bort iddogáltak és ezen bor után való mohó vágytól csalogatva mentek át Itáliába. Közülök százezer,* a midőn Delphi közelében sietve vonulának tovább, a görögök kardja által vészett el; más százezer Galátiába nyomult, a hol eleintén gallograeeknek, később pedig galatáknak nevezték őket. Ezek azok, a kikhez Paulus, a pogányok tanítója, az ő levelét írta. Az Itáliában visszamaradt százezer gall vetette meg alapját Ticinumnak†, Mediolánumnak,** Bergámusnak†† és Brexiának*** s az egész vidéknek Gallia-Cisalpina nevet adtak. Ezek azok a senoni gallok, a kik egykor Romulus városát feldúlták.††† Miként Gallia-Transalpinának nevezzük az Alpokon túlfekvő részt, úgy az Alpokon innen levő részt Gallia-Cisalpinának hívjuk.

24. — Itália, a mely ezeket a tartományokat magában foglalja, nevét Italustól, a siculok vezérétől vette, a ki valamikor az ős időkben ezt az országot meghódította; vagy talán nagy ökrei miatt, a melyeket *itali* névvel neveznek, hívják Itáliának. Ebből származtatják olyan formán, hogy az *italus* kicsinyítés, azaz egy betűnek a hozzáadása és egy másiknak a megváltoztatása által épen annyit jelent, mint *Vitulus*.¹ Ulixes fia, Ausonius után Ausoniának is hívják. Kezdetben csak Beneventum vidékét jelölték e névvel, később azonban egész Itáliát így kezdték hívni. Itáliát még Látiumnak is mondták, mivel Saturnus, a mikor fia, Jupiter elől menekült, itt talált menedéket. Miután pedig Itália

* Költött számadatok.

† Pavia.

** Milano.

†† Bergamo.

*** Brescia.

††† Rómát 391-ben dúlták fel a gallok.

¹ Vitulus = bika-borjú.

tartományairól s magának Itáliának a nevérol is — ismereteimet leírván — elegendőképen szoltunk, folytat-suk tovább történeti elbeszélésünket.

569.

25 — Miután Alboin Liguriába megérkezett, a harmadik indictio kezdetén,* szeptember ötödikén, Honorátus érsek idejében Mediolánumra támadt. Innen kezdve elfoglalta Liguria valamennyi városát, kivéve azokat, a melyek a tenger parton feküdtek. Honorátus érsek pedig Mediolánumot elhagyva Genua városába menekült. Paulus patriarcha† is elköltözött az élők sorából, miután már tizenkét éven át viselte méltóságát; egyházának kormányzását Probinusra hagyta.

26. — Ugyanekkor Ticinum** városa három évnél tovább tartotta ki a megszállást a tőle nem messze nyugat felé táborozó longobardok ellenében. Eközben Alboin, miután a fegyvereseket szétverte, Róma, Ravenna és még egynehány a tengerparton fekvő s jól megerősített hely kivételével Tusciáig mindent megszállott. Nem volt a rómaiaknak ekkor annyi erejük, hogy ellenállhat-tak volna; egyrészt, mivel a Narses idejében dühöngő dögvész úgy Liguriában, mint Venetiában igen sok em-bert elragadott, — másrészt pedig azért, mivel a bősé-ges esztendő után, a melyről már beszéltem, borzasztó éhinség pusztítá el egész Itáliát. Az is bizonyos, hogy Alboin annak idejében a különféle idegen népségek közül, a melyeket vagy az előbbeni királyok hódítottak meg, vagy ő maga, nagyon sokat hozott be Itáliába s még manapság is róluk nevezzük azokat a helysége-ket, a melyeket ezek laknak: a gepidák, a bolgárok,††

* A harmadik indictio 569. szeptember elején kezdődött.

† Aquilejából.

** Pavia.

†† A longobard és bolgár érintkezéseket illetőleg v. ö. Gombos Albin és Sasinek Ferencz nézetét. Századok, * 898. 168—9. és 361—3. II. és Márki i. m. 10—11. l.

a szarmaták, a pannonok, a svábok, a noricumiai falvainak és még más ilyenféle nevűeknek.

572. **27.** — Ticinum városa pedig, miután már három éven s néhány hónapon át állta az ostromot, végre megadta magát Alboinnak és az ostromló longobardoknak. Midőn Alboin a város keleti részén fekvő, úgynevezett Szent-János-kapun befelé indult, lova a kapu közepén elbukott s ámbár erősen sarkantyúzta s lándzsákkal innen is — onnan is ütlegelték, még sem tudott felállani. Erre a longobardok közül az egyik így szólt a királynak: „Uram király, emlékezzél vissza, milyen fogadalmat tettél! Szegd meg kegyetlen fogadalmad s akkor befogsz menni a városba, mert ennek a városnak a lakói igazhitűek.“ Alboin ugyanis azt fogadta, hogy az egész népet, mivel nem akarták magukat megadni, kardélre hányatja. Miután pedig ezen fogadását megszegte s a polgároknak kegyelmet ígért, lova legottan felugrott s így aztán bevonult a városba. Igéretét megtartotta, senki sem szenvedett sérelmet. Ekkor az egész népség hozzá özönlött a palotába, a melyet hajdanában még Theuderic király építtetett, s oly nagy nyomorúság után már ismét reménykedni kezdenek egy szebb jövőben.

572. **28.** — Alboin, miután már negyedfél esztendeig uralkodott Itáliában, saját felesége cselszövései következtében gyilkosság áldozatául esett. Megöletésének oka a következő. Midőn egy alkalommal Alboin Veronában jókedvűen ült a lakománál — már a kelletén túl is — akkor megparancsolá, hogy azzal a serleggel, a melyet ő apósának, Cunimund királynak a koponyájából csináltatott, adjanak inni bort a királynénak s ő maga is felszólítá azt, hogy igyék vígan az atyjával. Ezt ne tartsa senki lehetetlennek, mert én Krisztusra az igazságot mondom. Magam is láttam ezt a poharat, midőn egy ünnepélyes alkalommal Ratchis herczeg a kezében

tartotta és vendégeinek mutogatta. Mikor ezt Rosamunda meghallotta, szívét mély fájdalom fogta el, a melyet többé nem is tudott elfelejteni; lángra lobbant benne a boszúvágy, hogy atyjának a haláláért férjének a meggyilkolásával boszúlja meg magát és Helmechissel, ki a király *scilpora*, azaz fegyverhordozója és tejtestvére volt, hamarosan tervet koholának ki a király meggyilkolására. Helmechis azt tanácsolta a királynénak, hogy vonja bele ezen tervükbe Peredeot is, a ki igen erős ember volt. Midőn pedig Peredeo a királyné minden rábeszélése daczára sem akart ily gonosz bűnténybe bele egyezni, akkor a királyné éjjel belefeküdt annak az udvarhölgynek az ágyába, a kivel Peredeo tiltott viszonyt folytatott. Peredeo a dologról mitsem tudva ment oda és a királynéval aludt. S miután már megtörtént a bűn, kérdezé Peredeot, hogy kinek gondolja őt, az pedig megnevezte a barátnéját, a kinek őt tartotta. Ekkor a királyné közbevágott és mondá: „Nem úgy áll a dolog, a mint te gondolod, mert én Rosamunda vagyok. Bizony, olyan nagy dolgot követtél mostan el, óh Peredeo, hogy vagy te ööld meg Alboint, vagy neked kell Albain kardjától elveszned!” Csak ekkor értette meg Peredeo, hogy mit vétett, mert ilyen módon ő, ki előbb saját jószántából nem akart, most már kényszerülve volt a király meggyilkolásába beleegyezni. Rosamunda ekkor, mialatt Albain déli álmát aludta, mély csendet parancsolt a palotában és minden fegyvert eltávolított, a király széles kardját pedig erősen lekötözté az ágyfejéhez, hogy onnan el ne vehesse, avagy ki ne húzhassa; erre aztán Peredeo tanácsa szerint a minden állatnál kegyetlenebb asszony bebocsátotta Helmechist, a gyilkost. Albain szendergéséből hirtelen felserkent s felismervén a veszélyt, a mely fenyegeté, gyorsan kardja után kapott; ez azonban oly erősen le volt kötve, hogy nem tudta kirántani,

mire egy lábzsámolyt ragadott fel s egy kis ideig azzal védte magát. De fájdalom, a harczedzett s a legbátrabb férfiú most mit sem tehetett ellenfelével szemben s mint valami gyámoltalant gyilkolják meg. Így veszett el egy hitványasszony csele következtében az, a ki a háborúban annyi ellenség leverése által a legnagyobb haditettekkel dicsekedhetett*. Holttestét a longobardok siránkozása és jajveszékelése között temették el a palota egyik lépcsőzetének az aljába. Nyúlánk természetű volt és minden porcikájában harczra termett.† Napjainkban Giselpert, Verona hercege, sírját felnyitatta és kardját s a mi értékes dolgot csak talált, elvitte. Ezen tette után Giselpert az ő szokott hiúságával dicsekedett a tudatlan emberek előtt, hogy ő látta Alboint.

29. Helmechis Alboin meggyilkolása után annak királyságát a maga számára törekedett megszerezni. De célját nem érhette el, mivel a longobardok — szerfelett fájlalván Alboin halálát — azon voltak, hogy őt megöljék. Erre Rosamunda gyorsan üzenetet küldött Longinusnak, Ravenna parancsnokának, hogy hamarosan küldjön hajót, a mely őket felvegye. Longinus örömmel vette a hirt és tüstént útnak indította a hajót, a melyre azután Helmechis Rosamundával, már mint feleségével felszállott és éjnek idején elmenekültek. Csakhamar Ravennába értek magukkal vive Alpsuindát, a király leányát és a longobardok összes kincseit. Ekkor

* Schuster Frigyes szász költő Alboin és Rosamunda szerelmi viszonyáról „Alboin und Rosemund“ cz.-mel drámát írt.

† 1579-ből Valkai András, a ki nálunk először énekelé meg a „longobardusok“ királyát. így festi Alboint:

„ . . . . . nagy magas állapotban,
Kemény természetű minden dolgában,
Bátor szívű a vitézlő dolgokban,
Ki felesége miatt esék az halálban.“

[Kolozsvár, 1580. 4-r., számozatlan 9 levél. Egy példánya az Erdélyi-Múzeum-ban (Márki u. i. h. 36. l.)]

Longinus parancsnok arra igyekezett rábeszélni a királynét, hogy tegye el láb alól Helmechist és ő vele keljen egybe. A királyné, a ki minden roszra hajlékony volt és mivel úgysis Ravenna úrnője kívánt lenni, beleegyezését adta a nagy gonosztett elkövetéséhez s midőn egy alkalommal Helmechis fürdőt vett, kijövetelekor méregpohárral kínálta meg, biztatgatván, hogy az egészségére fog válni. A mint azonban Helmechis észre vevé, hogy ő a pohárból halált ivott, legott kardot rántott és azt Rosamundának szegezve kényszeríté, hogy igya ki a maradékot. Így veszték el egyszerre a mindenható Isten ítélete következtében az elvetemült gyilkosok.

30. — Miután ezek így elvesztek, Longinus parancsnok Alpsuindát a longobardok kincseivel együtt Konstantinápolyba a császárhoz küldötte. Némelyek úgy állítják, hogy Helmechissel és Rosamundával Peredeo is Ravennába ment és onnan Alpsuindával Konstantinápolyba küldetett, a hol is a czirkuszban a nép látványára a császár jelenlétében egy csodálatos nagyságú oroszlánt ölt meg. A hagyomány szerint a császár kitolatta szemeit, hogy erős ember léteére valami gonosztat ne kövessen el a császári városban. Nemsokára két kést szerzett magának, a melyeket ruhájának hosszan lenyúló újjaiban rejtett el és ezzel aztán a palotába ment, a hol ígérte, hogyha őt a császárhoz bocsájtják, úgy annak igen fontos dolgokat fog feltárni. A császár két meghitt patriciusát küldötte el hozzá, hogy hallgassák ki. A mikor azok megérkeztek Peredeohoz, ez, mintha velük nagy titokban akarna valamit közölni, közelebb húzódott hozzájuk és a kezeiben lévő késekkel, a melyeket elrejtve tartott, oly súlyos sebeket ejtett mindkettőn, hogy azok legott a földre zuhantak és kiadták lelküket. Így némineműleg ahhoz a nagyerejű Sámsonhoz hasonlóan boszúlta meg

a rajta ejtett sérelmeket: két szemének az elvesztéséért a császárnak két igen hasznos emberét ölte meg.

31. — A longobardok ezután Ticinum városában közös megegyezéssel maguk közül a legnemesebb embert, Clephet tették királylyá. Ez a rómaiak közül sok előkelő embert részint kardélre hányatott, részint erőszakkal űzött ki Itáliából. Feleségével, Massanával együtt egy évig és hat hónapig uralkodott, a mikor is kíséretéből az egyik apródja kardjával leszúrta. 573.

32. Halála után a longobardoknak tíz éven keresztül nem volt királyuk, hanem hercegek alatt éltek. Mindenik herceg pedig a saját székhelyén uralkodott: Zabán Ticinumban*, Wallari Bergamusban†, Alichis Brixiában**, Eoin Tridentumban††, Gisulf Foroiuliumban. Ezeken kívül még más harmincz herceg volt, kiki a maga városában. Ezen időkben pénzszerzési vágyból igen sok előkelő rómaint megöltek. A többieket pedig a jövevények*** maguk között szétosztották és adófizetőjükké tették, oly formán, hogy terményeik harmadrészét a longobardoknak kellett beszolgáltatniok. Alboinnak és az egész nemzetnek a bejövetelétől számítva a hetedik esztendőben ezen longobard hercegek az egyházakat kifosztották, a papokat leöldösték, a városokat feldúlták és a vetésekhez hasonlóan, mértékfelett szaporodó lakóságot kiméretlenül irtották; s az Alboin által már elfoglalt részeken kívül Itália legnagyobb részét a longobard uralom alá vetették és leigázták.

* Pavia.

† Bergamo.

** Brescia.

†† Trient.

*** T. i. a longobardok.

HARMADIK KÖNYV.

1. A longobard hercegek Galliába rablóhadjáratot vezetnek. Jövetelüket Szent Hospitius megjósolja. — 2. A longobardok egyikének, a midőn le akarja szűrni Szent Hospitiust, megmerevül a karja. A Szent meggyógyítja, mire a longobard szerzetessé lesz. — 3. Amatus patricius rátámad a longobardokra, de vereséget szenved s az ütközetben ő maga is halálát leli. — 4. A győztes longobardok nagy zsákmánnyal terhelten térnek vissza Itáliába. Az ismétlen Galliába törő longobardokat Mummulus patricius legyőzi. — 5. A Galliát pusztító szászokat, a kik még a longobardokkal vándoroltak Itáliába, Mummulus leveri. — 6. A szászok feleségeikkel, gyermekeikkel ismét Galliába mennek, de rablásaiknak gátat vet Mummulus. S miután hamis aranyaikkal sokakat megkárosítanak, Sigispert király engedelmével visszatérnek hazájukba. — 7. A szászok a hazájukban letelepedett svábokat ki akarják űzni, de azoktól nagy vereséget szenvednek. — 8. Amo, Zabán és Rodanus longobard hercegek Galliába törnek, de Mummulus legyőzi s Itáliába visszatérni kényszeríté őket. — 9. A frankok elfoglalják Anagnis várát s Chramnichis frank vezér legyőzi Ragilo longobard grófot; Eoin tridentumi herceg pedig Chramnichist seregestül felkonczolja. — 10. Sigispert frank király halála és Eoin herceg megnyegzője. — 11. Ifjabb Justinus élete s halála. — 12. Tiberius Constantinus uralkodása. Jó cselekedeteiért az Isten gazdagon megajándékozza. — 13. A császár Hilperic királynak aranyat küld. Szent Gergely. Classis pusztulása. — 14. Probinus patriacha halála. Helias. — 15. Tiberius Constantinus halála. Mauricius trónralépése. — 16. Authari uralkodása. — 17. Childepert Itáliába tör, de csakhamar békét köt a longobardokkal. — 18. Brexillus városának a bevétele. Droctulft herceg menekülése. — 19. Droctulft halála. — Pelágius pápa. Helias patriarcha tévelygése. — 21. Childepert hadat indít a hispániaiak ellen. Ingundis halála. — 22. Itáliába frank sereg tör, de minden eredmény nélkül tér vissza. — 23. A nagy árvíz. Szent Zeno templomának cso-

dálatos épségben maradása. — 24. Szent Gergelyt pápává választják. Rómát árvíz s dögvész pusztítja. — 25. Szent Gergely megtérített az angolokat. — 26. Helias patriarcha halála, Severus tévelygése. — 27. Authari Istriaába sereget küld. Francio. — 28. Authari Childepert nővérét feleségül kéri. — 29. Az Itáliába törő frankokat a longobardok legyőzik. — 30. Authari Bajorországba megy, hogy jegyesét megnézze. Házassága Theudelindával. — 31. Az ismételten Itáliába törő frank sereget betegség lepi meg, mire visszatérnek hazájukba. — 32. Authari meghódítja Beneventumot. — 33. Zotto, Beneventum első hercege. — 34. Authari követeket küld Gunthramnushoz. Gunthramnus csodás látomása. — 35. Authari halála. Agilulf trónralépése.

1. — A longobard hercegek közül többen hatalmas seregek kíséretében Galliába törtek. Jövetelüket Hospitius, Istennek választott embere, ki Nicea* közelében remetéskedett, a Szentlélek kinyilatkoztatása következtében már jóval előre látta és azon város polgárainak meg is jósolta az őket fenyegető veszedelmeket. Fölötte önmegtartóztató és feddhetlen férfiú volt; mezítelen testét vaslánczczal övezte körül és föléje szőrruhát öltött; eledele csupán kenyérből és nagyon kevés datolyából állott. A nagy bőjt alatt pedig aegyptomi füvek leveleivel táplálkozott — a milyenekkel a remetéek élnek — mit a kereskedők hoztak neki. Arra méltatta őt az Úr, hogy általa nagy dolgokat műveltessen, a melyek egy tiszteletre méltó férfiúnak, Gergely toursi püspöknek a könyveiben vannak leírva. Ez a szent férfiú a longobardoknak Galliába való jövetelét ezen szavakkal jósolta meg: „Be fognak jönni — úgymond — a longobardok Galliába és hét várost elpusztítanak, mivel az Úr szemei előtt igen nagyra növekedett már ezeknek a gonoszsága. Hitszegésben él az egész nép, tolvajkodásra adták magukat, készek a rablásra is s nem állják embertársaikat meggyilkolni; szóval teljesen hiányzik belőlük az igazság

* Nizza.

érzete. A tizedet* sem szolgáltatják be, a szegényeket nem táplálják, a meziteleneket nem ruházzák, az utasoknak nem adnak szállást. Ezért kell ily nagy csapásnak érnie ezt a népet.“ Szerzetes társait is előre figyelmeztette és mondá nekik: „Távozzatok e helyről és vigyék el mindeneteket magatokkal, mert ime, közelg a nép, a melyről már ezelőtt beszéltem.“ Azok pedig felelék neki: „Szent atyánk, mi nem hagyunk el téged.“ Erre ő viszonzá: „Én miattam ne féljete, mert úgy kell történnie, hogy azok sérelmeket hozzanak számomra, azonban nem árthatnak nekem mind halálig.† “

2. Miután pedig a szerzetesek eltávoztak, megérkezett a longobard sereg is. S miközben a sereg mindent pusztít, a mi csak eléje kerül, ráakad a szent férfiú rejtekére is. Ekkor ő a torony egyik ablakában mutatkozott előttük, mire azok körülfogják a tornyot és bejárat után kutatnak, a melyen át hozzá juthatnak. S midőn ilyet sehol sem találtak, közülök ketten felmásztak a tetőzetre és azt lefejtették. A mint most meglátták a lánczokba vert és szőrruhába öltözködött Hospitiust, így kiáltának fel: „Hiszen ez csak egy gonosztevő, a ki gyilkosságot követett el s azért megköttözve tartják.“ Majd kérdezősködés és tolmács útján tudakolják tőle, hogy ugyan miféle gonosztságot követett el, hogy ilyen kemény büntetéssel sujtják. Mire azt vallja, hogy ő gyilkos és minden rossz tett elkövetője. Ekkor az egyik kardot rántott, hogy leüsse a fejét; felemelt jobbja azonban ütés közben megmerevült és azt nem is tudta többé előbbeni helyzetébe visszahajlítani, a kard kihullott kezéből s földre esett. Midőn ezt társai látták, egetverő

* T. i. az egyházi adót, dézsmát.

† V. ö. Gregorius Turonensis, Hist. Franc. IV. 42, 45; VI. 6. — A következő fejezetek nagy részét is innen vette át,

lármát csapva sürgették a szentet, hogy adná tudtokra kegyesen, mit csináljanak. Ekkor ő az üdvösség jelével megjelölvén az elszáradt kart, azt ismét egészségessé tette. A meggyógyított longobard pedig áttért a Krisztus hitére s tüstént az egyháziak közé lépett; később szerzetessé lett és Isten szolgálatában élete végezetéig állandóan azon a helyen maradt. Szent Hospitius pedig ezután hirdeté az Úr ígését a longobardoknak. Két herczeg sértetlenül került vissza hazájába, mert tiszteletteljesen hallgattak rá; mások azonban, a kik szavait megvetéssel fogadták, még ott Provinciában* elpusztultak.

3. — Mialatt a longobardok Galliát pusztították, Amatus, Provincia patriciusa, a ki Gunthramnus frank király alatt állott, sereget indított ellenük; mikor azonban csatára került a sor, megfutamodott s közben halálát lelte. Ezután a longobardok a burgundok között oly nagy vérengzést vittek véghez, hogy a meggyilkoltaknak számát sem lehet adni. Így megmérhetetlen zsákmánnyal terhelve tértek vissza Itáliába.

4. Ezek kivonulása után a király magához hívatta Euniust, vagy más néven Mummulust és a patriciusi méltóságra emelte. A mikor pedig a longobardok ismételten betörték Galliába és egészen Mustiascalmesig† nyomultak előre, a mely hely Ebredunum** városa mellett fekszik, akkor Mummulus is útnak indította seregét és a burgundokkal együtt oda sietett. Miután az erdők járatlan sűrűségein keresztül ösvényeket nyitva magának seregével a longobardokat bekeríté, rájuk rontott és közülök sokat levágott, egynehányat pedig elfogott és Gunthramnus király elé küldötte őket. A történtek után a longobardok is visszatértek Itáliába.

* Provence.

† Moutiers-S^e. Marie, a Basses Alpes departementban.

** Embrun, a Durance jobb partján.

5. — Ezek után a szászok — a kik még a longobardokkal jöttek volt Itáliába — törtek be Galliába és Regia kerületében Stablo* helység mellett ütöttek táborn; onnan aztán a szomszédos városok vidékét barangolták be, raboltak, foglyokat ejtettek, szóval mindent pusztítottak. A mint ez Mummulus értésére jutott, sereggel támadta meg őket, közülök sokakat levágott s csak az éj vetett véget a mészárlásnak. Ő ugyanis akkor ütött rá a vigyázatlan szászokra, a mikor azok legkevesbbé sem gyanították, hogy mi vár rájuk. Mikorra azonban megvirradott, már újra sereggé tömörültek s erősen készülődtek az ütközetre; de, miután egymással követeket váltottak, békét kötöttek. A szászok Mummulust megajándékozták, a foglyokat szabadon bocsátották s az összes zsákmányt is visszaadva tértek meg Itáliába.

6. — Miután pedig a szászok visszatértek Itáliába, nejeiket, gyermekeiket s minden ingó vagyonukat magukhoz véve elhatározták, hogy ismét átmennek Galliába, — már t. i. azért, hogy majd Sigispert királynál jó fogadtatásra találjanak és annak a segítségével hazájukba visszatérhetnek. Kétségtelen, hogy a szászok azért jöttek nejeikkel és gyermekeikkel Itáliába, hogy ott állandóan letelepedjenek; ebből a dologból azonban azt következtetheti az ember, hogy ezek nem akarták magukat a longobardok uralmának alávetni. A longobardok ugyanis nem engedték meg nekik, hogy saját törvényeik szerint éljenek s azt tartják, hogy ezért mentek vissza hazájukba. Miután Galliába érkeztek, két ékalakú seregre osztottak; az egyik ék Nicea† városán vonult keresztül, a másik pedig Ebredunumon** át épen azon az úton, a melyet a megelőző esztendőben visszajövet követtek.

* Establon, Moutiers-S^{to}. Marie közelében.

† Nizza.

** Embrun.

Mivel pedig épen aratás ideje volt, összegyűjtötték és kicsépték a gabonát s abból elégedéltek, meg lábasjóságaikat is abból látták el. E mellett azonban még barmokat is raboltak és a gyűjtogatástól sem igen tartózkodtak. Ily módon jutottak el a Rhodanus* folyóhoz, hogy azon átkelve Sigispert országába vonuljanak; ez alatt azonban Mummulus hatalmas sereggel eléjük került. Ennek láttára fölötte megfélemedének, s csak miután önmaguk kiváltása fejében nagy összeg pénzt fizettek, nyertek szabad átmenetelt a Rhodanuson. A mint pedig tovább haladtak Sigispert király felé, útközben kereskedésükkel sokakat megcsaltak, a mennyiben olyan ércdarabokat adtak nekik, a melyeket — nem tudom hogyan — úgy színezték, hogy azok a valódi, a próbás arany alakját mutatták. Így történt, hogy a csalás által tévútra vezettetve számosan koldusbotra jutottak, mert aranyat adtak és helyette érczet kaptak. Végre valahára eljutottak Sigispert királyhoz, a ki megengedte nekik, hogy visszatérjenek arra a helyre, a honnan azelőtt kiköltözöttek.

7. — A mikor pedig elérték hazájukat, azt a sváboktól és más népektől, a kikről már említést tettem†, megszállva találták. Ezekre most rátámadának s őket kiűzni és elpusztítani törekedtek. Ekkor azok az ország harmadrészét ajánlották fel nekik, mondván: „Hiszen élhetünk itt mi együtt is és közösen lakhatunk minden összetűzés nélkül.“ Midőn pedig a szászok semmiképen sem akartak ebbe beleegyezni, akkor az ország felét ígérték oda, majd kétharmadát s önmaguknak csak egyharmadát akarták megtartani. A szászok még mindig huzakodtak, mire ezek a földdel összes barmaikat is föl-

* Rhone.

† II. 6.

ajánlották, csakhogy a háborúskodást elkerüljék. A százszok azonban evvel sem voltak megelégedve mindenképen háborút akartak s már a csata előtt megállapították, hogyan fogják maguk között a svábok feleségeit szétosztani. De nem úgy ütött ki a dolog, a mint hitték. A lefolyt ütközetben ugyanis belőlük huszezren veszték el, míg a svábok közül csak négyszáznolczvan esett el, a többiek pedig elnyerték a győzelmet. Hatezer százsz, a kik az ütközetet túléltek, fogadást tett, hogy addig sem szakállukat, sem hajukat nem nyírják le, míg ellenségeiken, a svábokon boszút nem állanak. Újból harczra keltek tehát, de keményen megverték őket, mire aztán felhagytak a háborúskodással.

575—577.

8. — Ezután a longobard herczegek közül hárman, Amo, Zabán és Rodanus Galliába törtek. — Amo Ebre-dunumon* át vette útját és egészen Machoavilláig†, a melyet a király Mummulusnak ajándékozott, haladt előre s ott tábort ütött. Zabán pedig Deinsis** városán átvonúlva Valentiáig†† jutott; Rodanus meg Gratianopolis*** városát szállotta meg. Amo Areláte††† tartományt a körülötte fekvő városokkal együtt teljesen behódoltatta és egészen a Lapideus-Campusig¹ — a mely Massilia² városánál terül el — a mi csak eléje került, mindent elpusztított; midőn pedig Aquinses³ városát készült ostromolni, a lakosok huszonkét font ezüstöt fizettek neki, mire aztán tovább vonult. Hasonló módon Rodanus és

* Embrun.

† Manosque, a Durance mellett.

** Die, Drome departementban.

†† Valence.

*** Grenoble.

††† Arles.

¹ Kövesmező.

² Marseille.

³ Aix, a régi Aquae Sextiae.

Zabán is fölgyújtottak és kiraboltak minden helyet, a hová csak eljutottak. Mihelyt ezeket a dolgokat Mummulus patriciusnak hírül adták, azonnal hatalmas sereggel nyomult ellenük; először Rodanussal, a ki Gratianopolist tartotta megszállva, ütközött össze és serege nagy részét tönkre tette, magát Rodanust pedig, ki az ütközetben lándsadőfést kapott, a hegység legmagasabb csúcsára kényszerítette menekülni. Onnan Rodanus ötszáz emberének a kíséretében, a kik még mellette maradtak, az erdőségek járatlan sűrűségein keresztül eljutott Zabánhoz, a ki éppen Valentia városát ostromolta, és előadta neki a történeteket. Midőn pedig ezek is útjukban mindent elpusztítva Ebredunum városa alá érkezének, ott Mummulus óriási seregét találták magukkal szemben, ki a csatában legyőzte őket. Erre Zabán és Rodanus visszaindultak Itáliába. Útközben Secusiumba* jutottak, a mely várost a császár nevében Sisinnius katonai parancsnok tartotta megszállva. Ehhez most Mummulustól egy szolga érkezék és levelet nyújt át neki, a melyben Mummulus jelentette, hogy gyorsan közeledik. Ezek hallatára Amo is felkerekedett, hogy összerablott zsákmányával visszatérjen Itáliába; a nagy havazások következtében azonban, kénytelen volt a zsákmányának tetemes részét hátrahagyni s még így is alig-alig tudott seregével az Alpeseiken átvergődni. Ilyen módon érkezett haza.

9. — Ezen napokban Anagnis† erősség, a mely Tridentumon** felül, Itália határszélén feküdt, a benyomuló frankoknak megadta magát, a miért is Ragilo nevű longobard gróf Lagarisból†† Anagnisba ment és azt el-

* Susa, Torino olasz tartományban.

† Nano.

** Trient.

†† Lägerthal, Trient alatt.

pusztította. De a mint a zsákmánynyal visszafelé jött, a rotaliai* mezőn szembe találkozott Chramnichis frank herczeggel, a ki emberei közül igen sokat levágott. Ez a Chramnichis nem sokkal ezután Tridentumig hatolt előre útjában mindent elpusztítva. Eoin tridentumi herczeg nyomon követte őt és Salurnis nevezetű helynél seregestül felkonczolta, a zsákmányt pedig, a melyet előbb ejtett, egészen visszaszerezte. Ezután a frankokat kiűzte és Tridentum határait ismét visszaállította.

575. **10.** — Ezen időben Sigispert frank királyt testvérének, Hilpericnek — a kivel hadi lábon állott — a cselszövése következtében meggyilkolták; országa fiára, a még gyermek Childepertre szállott, a ki anyjával, Brunichildissel vitte a kormányt. Eoin tridentumi herczeg pedig, a kiről az imént beszéltem, feleségül vette Gari-pald bajor király leányát.

11. — Ekkoron Konstantinápolyban — a mint tudjuk — a fiatalabb Justinus uralkodott, egy minden tekintetben kapzsi ember, a ki a szegényeket megvetette és a senátorokat kifosztotta. Birvágya, oly böszült szenvedélyé fajult, hogy vas pénzszekrényeket csináltatott magának és az összerablott arany-talentumokat azokban halmozta föl. Azt is beszélik róla, hogy a Pelagius-féle eretnkségből esett. Mivel szívét az isteni parancsolatoktól elfordította, az Úr igazságos ítélete következtében elméje elhomályosodott s megőrült. Ekkor Tiberiust, mint caesárt, társul maga mellé vette, hogy a palotát** és az egyes tartományokat kormányozza. Ez igazságos, használható, tevékeny, eszes és adakozó ember volt s a mellett ítélkezéseiben részrehajlatlan, győzelmei által hí-

* Salurnus és Nano között

† Pelagius (410) skót szerzetes volt s azt tanította, hogy az eredendő bűn semmi befolyással sincs az ember üdvözülhetésére.

** T. i. a császári udvart.

res és — hogy mindezek felett még inkább kitűnjék — buzgó keresztény is. Midőn pedig a kincsekből, melyeket Justinus összehalmozott volt, a szegények között sokat szétszogatott: Sophia császárné igen gyakran szemrehányásokkal illeté őt, hogy visszasülyeszti az államot a szegénységbe, és mondá neki: „A mit én sok éven át összegyűjtöttem, azt te pazarlásod által rövid idő alatt szétszórod.“ Ő pedig válaszolá: „Én bízom az Úrban, hogy kincstáramból a pénz sohasem fog hiányozni, csakhogy a szegényeknek alamizsnát adhassak és a foglyokat kiválthassam. Ez ugyanis a legnagyobb kincs az Úr mondása szerint: „Gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyországban, hol sem a rozsda, sem a moly meg nem emésztik és a hol a tolvajok ki nem ássák, sem el nem lopják*.“ Engedd tehát, hogy én abból, a mivel az Úr engem megajándékozott, az ég számára gyűjtsek és ezért a földön is gazdaggá teend engem az Úr“. Justinus életének tizenegy évi uralkodás után elmebaja, a melybe esett, véget vetett. Épen az ő idejében folytak a gótok és a frankok ellen azok a háborúk, a melyeket fentebb már ismertettem, s a melyeknek a vezetésével Narses patriciust bízta meg.† Midőn pedig Rómában Benedek pápa idejében éhínség dühöngött, mivel a longobardok a város környékét teljesen elpusztították, akkor az ő kiapadhatatlan irgalmas-sága úgy segített, hogy Aegyptomból hajókon sok ezer mérő gabonát szállított oda.

12. — Justinus halála után Tiberius Constantinus, a római császárok között az ötvenedik, nyerte el az uralmat. Az imént említettem, hogy ő már Justinus

* Mátyás evang. 6. 20.

† V. ö. a II. k. 1—6. fvel. Ebből is láthatjuk, hogy mennyire nem volt tisztában az időrenddel.

alatt mint caesar igazgatta a császári udvart s hogy napoként sok alamizsnát osztogatott szét, a miért is aztán az Úr nagy mennyiségű arannyal ajándékozta meg. Egy alkalommal ugyanis, a mint a palotában sétálgatott, az épület padozatán egy márványlapot pillantott meg, a melybe az Úr keresztje volt bevésve. Erre ő így szólt: „Az Úr keresztjével homlokunkra és mellünkre keresztet tartozunk vetni és ime, azt most lábainkkal tapodjuk.“ S legott megparancsolá, hogy a márványlapot emeljék onnan ki. Midőn azonban a táblát kiásták és eltávolították, alatta egy másikat találtak ugyanolyan jellel. A császár ezt is kivétette. Ennek az eltávolítása után egy harmadikra akadtak. Midőn pedig Tiberius parancsára ezt is kiemelték, százezer font aragnál többet tartalmazó kincshalmazra bukkantak. A császár a kincset kivétette s ezután még bőkezűebben ajándékozta meg a szegényeket, mint a hogyan eddigelé tette. — Narsesnek, Itália patriciusának, Itália egyik városában nagy háza volt és ezen most említett városba vonult ő vissza tömérdek kincsel; itt azután a saját házában titkon nagy földalatti üreget ásatott és abban helyezte el a száz meg száz ezer fontnyi aranyát és ezüstjét. Mindazokat, a kik erről a dologról valamit tudtak, egy szálíg leölette; csupán csak egy öreg emberre bízta a titkot, a kitől pedig kemény esküt csikart ki. Narses halála után a most említett öreg Tiberius császár elé járult és mondá neki: „Ha rám nézve előnyös lesz, úgy neked, oh Caesar, nagy dolgokat fogok felfedezni.“ Az pedig válaszolá neki: „Beszélj, a mit akarsz, mert minden esetre javadra fog válni, ha valami hasznosat társz fel előttem.“ „Az én birtokomban van — viszonzá most — Narses elrejtett kincse, a melyet, minthogy napjaim meg vannak számlálva, nem tudok továbbra is titokban tartani.“ Tiberius császár meörvendett ennek és legott

elküldé szolgálait a kijelölt helyre. Az öreg megy elől és a szolgák álmélkodva követik; végre eljutnak a földalatti üreghez, felnyitják és leszállanak. Oly tömérdek aranyat és ezüstöt találtak itt, hogy több napra volt szükségük, a míg ki tudták hordani. Tiberius pedig szokása szerint nagy bőkezűséggel csaknem az egészet szétosztotta a szűkölködők között. Midőn neki a császári koronát át kellett vennie és a nép bevett szokás szerint a czirkuszban az előadásra várta, ez alkalommal összeesküvést szőttek ellene, hogy Justinus unokáját, Justiniánust emeljék a trónra. Ő azonban előbb a szent helyeket látogatta meg, azután pedig magához hívatta a város főpapiját és a consulok s a praefectusok társágában, bíborruhába öltözködve, fején diadém-mel a palotába vonult, majd a császári trónra ült, mire rop-pant örömujjongás közepette dicsőségteljes uralmában megerősítették. Midőn ezt rosszakarói meghallották, szégyenletes zavartság szállotta meg őket, hogy semmit sem tudnak ártani neki, a ki minden reményét az Istenbe vetette. A történetek után néhány nap múlva megjelent Justiniánus s a császár lábai elé borult ezerötszáz font aranyat hozva neki kegyének megnyerhetése reményében. Tiberius szokása szerint nyugodtan fogadta őt és a palotában oldala mellé ülteté. — Sophia császárné is megfélekedezett ígérteréről, a melyet előbb Tiberiusnak tett és megkisérlé összeesküvést szőni ellene. Midőn Tiberius nyári lakába távozott, hogy a császárok szokása szerint harmincz napig a szüreten mulasson, Sophia császárné titkon magához hívatta Justiniánust és őt akarta a császári trónra emelni. A mint ez a dolog kitudódott, Tiberius gyorsan visszatért Konstantinápolyba, a császárnét elfogatta, minden vagyonától megfosztotta és csak annyit hagyott neki, a mennyi naponként önfentartására szükséges volt. A császárné szolgálait is el-

távolította és helyettük saját hű emberei közül másokat adott, a kik hozzá őszinték voltak; egyszersmind szigorúan megparancsolta, hogy az előbbeniek közül senkit se bocsássonak hozzá. Justinianust pedig csak megdorgálta, sőt később annyira megkedvelte, hogy saját leányát igérte oda Justinianus fiának és viszont annak a leányát fiának óhajtotta feleségül. Mindezek a dolgok azonban, hogy miért-miért nem, én magam sem tudom, korántsem mentek teljesezésbe. Személyesen vezetett hadat a perzsák ellen s keményen megverte azokat; győztesen tért haza, hús elefántot és oly roppant zsákmányt hozott magával, hogy az hihetőleg minden emberi vágyat kielégíthetett.

13. — Midőn Hilperic, a frankok királya, követeket küldött hozzá, viszonzásúl sok értéktárgyat kapott tőle, nehány fontot nyomó aranydarabot is, a melynek az egyik lapján a császár képe volt s körül ezen felírás: TIBERIUS. CONSTANTINUS. ÖRÖKÖS. CSÁSZÁR., a másikon pedig egy négyes fogat, rajta felemelkedő alak s ezen felírás: A RÓMAIAK. DICSŐSÉGE. — Ugyancsak ezen császár idejében szerkesztette meg erkölcsstani könyveit Szent Gergely diaconus, kiből később pápa lett, ekkor pedig pápai követ* volt ugyanezen császári városban, a melynek püspökét, Euthiciust, kinek a fel-támadásról téves nézetei voltak, a császár jelenlétében megczáfolta. Ezen időben Faroald, a spoletumiak első hercege, a longobardok seregével egyesülve, Classisra† támadt s miután a gazdag várost minden kincsétől meg-fosztotta, ismét odahagyta.

* „Apocrisarius“-nak különösen a konstantinápolyi pápai követet nevezték.

† Kikötő városka Ravenna alatt.

14. — Miután Probinus aquilejai patriacha, a ki csak egy évig igazgatta egyházát, — meghalt, azon egyházban utódjává Helias lelkészt tettek.

15. — Tiberius Constantinus, midőn hét évi uralkodás után közeledni érezte végóráját, Sophia császárné hozzájárulásával trónutódául a cappadociai származású Mauriciust szemelte ki, a ki igen derék ember volt. Tiberius királyi ékszerekkel feldíszített leányát ezen szavak kíséretében adta át neki: „Neked ajándékozom a birodalmamat leánnyal együtt. Uralkodjál szerencsésen és úgy élj, hogy a legfőbb gyönyörűségedet az egyeneslelkűségben és az igazságosságban találád.“ Ezen szavak után lelke átköltözött a boldogabb hazába, elhunytával mély gyászba borítván népét. Ő ugyanis jószágos, adakozó, törvénykezéseiben igazságos, az ítélet kimondásában fölötté óvatos ember volt; senkit sem nézett le, hanem mindenkit belefoglalt jóindulatú kegyességébe. Mindenkit szeretett s mindenkitől szeretett. Tiberius halála után Mauricius bíborpalástban, fején diadémmal a czirkuszba ment, a hol általános örömujjongással fogadták, mire gazdagon megajándékozta a népet. Ő volt az első görög származású, a ki az uralmat elnyerte. 582.

16. — A longobardok pedig, miután már tíz éven át éltek a hercegek uralma alatt, végre közös meg egyezéssel Autharit, a fentebb említett Cleph uralkodó fiát, királyukká tették. Ennek érdemei jutalmául „Flavius“ melléknevet adtak*, a mely nevet ő utána a longobardok minden királya szerencsésen viselt. Ezen időben a királyság helyreállítása érdekében az akkori hercegek vagyonuk felét egészen a királyi szükségletek fedezé-

* Recared nyugati-gót király is viselte a „Flavianus“ nevet.

sére adták, hogy legyen, a miből megélhessen úgy maga a király, mint hozzátartozói s mindazok, a kik nála valamiféle tisztséget viselnek. A leigázott népet pedig a longobard jövevények maguk között osztották ki. S ekkor a longobardok országában azon feltűnést keltő dolgot csodálhatta az ember, hogy semmi erőszakoskodás sem fordult elő, senkinek sem vetettek cselt, robot munkára igazságtalanul senkit sem kényszerítettek, senki sem lopott, tolvajlások, rablások nem történtek; minden félelem és gond nélkül mehetett bárki, a hova tetszett*.

17. — Ezen időben Mauricius császár követei által ötvenezer solidust† küldött Childepert frank királynak, hogy seregével törjön rá a longobardokra és azokat űzze ki Itáliából. Childepert a frankok megszámlálhatatlan sokaságával be is rontott hamarosan Itáliába; a longobardok azonban városaikban erősen elsánczolták magukat s végre is követváltások és ajándékok útján Childeperttel megkötötték a békét. Erre Childepert visszatért Galliába. Mauricius császár pedig a hír hallatára, hogy ő a longobardokkal békét kötött, megpróbálta visszakövetelni tőle solidusait, a melyeket azért adott neki, hogy a longobardokra vereséget mérjen. Childepert azonban nagy hatalmában bizakodva, még csak választ sem szándékozott adni ebben ez ügyben.

* A longobardok országának ezen utópikus leírása miatt sokan (Waitz, Bethmann, stb.) elfogultságot vetnek Paulus szemére, a mit azonban határozottan visszaútasítunk, mivel Paulus itt tisztán a nemzeti mondák után ír.

† A solidus-t Nagy-Constantin hozta be. 72 drb. aransolidus ment egy fontra. Ugyanílyen súlyarányban ezüsthől is verték. Értéke nem volt állandó. A kilenczedik sz.-ban egy tinó értéke körülbelül 2 s volt.

18. — Ezek után Authari király Brexillus* városát, a mely a Padus† partján feküdt, ostrom alá vette. Ide menekült ugyanis a longobardok elől Droctulft herceg és a császár pártjára szegődván, szövetségbe lépett az őrséggel és vitézül ellenállott a longobard seregnek. Ez a svábok, illetve az alemannok nemzetségéből származott, a longobardok között növekedett fel és kiváló képességeinél fogva hercegi méltóságra emelték; alkalomadtán azonban fegyvert ragadott a longobardok ellen, hogy elraboltatásáért boszút álljon rajtuk. A longobardok súlyos küzdelmet folytattak vele s végre is az őrséggel együtt legyőzve Ravennába kényszerítették menekülni. Brexillust a longobardok bevették s falait földig lerombolták. Ezután Authari király Smaragdus patriciussal, a ki akkor Ravenna élén állott, három évre békét kötött.

584-ben
vagy
585-ben.

19. — Ennek a Droctulftnak — a kiről most beszéltem — a közreműködésével Ravenna katonasága sűrűn hadakozott a longobardok ellen, s miután hajóhadat építettek, az ő segítségével üzték ki a longobardokat Classis városából. Halála után Szent Vitalis mátyr temploma előtt** nagyszerű síremléket emeltek neki és sírfelírral jelezték az ő nagy hírnevét††.

20. — Benedek pápa után Pelagiust tették a római egyház fejévé, még pedig császári rendelet nélkül, mivel a longobardok Rómát köröskörül oly szoros ostromzár alatt tartották, hogy a városból senki sem távozhatott. Ez a Pelagius Helias aquilejai püspöknek, a ki a calchedoni zsinatnak*** három fejezetét nem akarta elismerni, igen tanulságos levelet küldött. Ezt a levelet

* Bersello, Parmától északkeletre.

† Pó.

** Ravennában.

†† A sírfelirat tizenhárom pár distichonból áll.

*** Ez a zsinat 451-ben volt.

Szent Gergely szerkesztette, a ki akkor még csak diaconus volt.

21. — Ezenközben Childepert frank király hadat indított a hispániaiak ellen s őket a csatában meg is győzte. Ezen háború oka a következő. Childepert király nővérét, Ingundist, Herminigildnek, Levigild hispániai király fiának adta volt feleségül. Ez a Herminigild pedig Leander hispalisi* püspök szent beszédei és saját felesége buzdításai következtében az ariánus eretnekségből, a melyben atyja tévelygett, áttért a katolikus hitre. Ezért a szívtelen atya éppen szent húsvét napján lefejeztette. Ingundis martyr férje halála után Hispániából menekülni próbált; midőn azonban Galliába akart átkelni, azon katonák kezei közé került, kik a hispániai gótok ellenében a határt őrizték. Ezek most kis fiával együtt elfogták, majd Siciliába vitték s ott is maradt élte végéig. Fiát azonban Konstantinápolyba Mauricius császárhoz küldötték.

22. — Mauricius császár újból követeket küldött Childeperthez és rábeszélni igyekezett, hogy vezessen sereget Itáliába a longobardok ellen. Childepert azon reményben, hogy nővére még él Konstantinápolyban, Mauricius követeinek a kedvéért, hogy csak visszanyerhesse nővérét, a frank sereget ismét Itáliába a longobardok ellen vezette. Mivel azonban a frankok és az alemannok éppen akkor tűztek össze egymással, mikor a longobard csatasorok ellenük nyomultak, kénytelenek voltak minden eredmény nélkül hazájukba visszatérni.

23. — Ezen időben Venetiában, Liguriában és Itália egyéb részeiben olyan árvíz volt, a milyen — úgy hiszik — Noé ideje óta nem volt. Nagy földomlások történtek; sok birtok, falu, tönkre ment, sőt még emberek

* Sevilla.

és állatok is pusztultak el. A közlekedés fennakadt, az utak elromlottak és az Athesis* folyó oly annyira megáradt, hogy Szent Zeno martyr temploma körül — ez a templom Verona város falain kívül feküdt — a víz egészen a legfelső ablakokig ért, s mindennek daczára — a mint Szent Gergely, a későbbi pápa feljegyezte — magába a templomba egy csepp víz sem folyt be. Verona falainak egy részét is elpusztította a vízáradás. Ez a nagy árvíz október tizenhetedikén történt s mégis oly erősen villámlott és dörgött az ég, mint akár csak nyáron. Két hónap múlva pedig ugyanennek a Verona városnak nagyrészét tűzvész pusztította el.

24. — Ezen árvízkor Rómánál úgy megdagadt a Tiberis folyó, hogy vize a város falai felett folyt be és több városrészt elöntött. Ekkor a Tiberis folyó medréből tömérdek kígyó társaságában egy csodálatos nagyságú sárkány is keresztül úszott a városon és egészen a tengerig ereszkedett alá. Mindjárt az árvíz után fölötte veszélyes dögvész keletkezett, a melyet ágyéklornak neveztek.† A nép között olyan pusztítást vitt véghez, hogy a megszámlálhatatlan tömegből csak nagyon kevesen maradtak életben. Először a tiszteletre méltó Pelagius pápát támadta meg és hamarosan el is ragadta. A lelkipásztor halála után a dögvész átterjedt az egész népre. Ezen nyomorúság közepette Szent Gergelyt, a ki akkor levita volt, egyhangúlag pápává választották. Midőn az ő rendeletére hétszeres litániát tartottak, egy óra leforgása alatt, miközben Istenhez imádkoztak, nyolczvan könyörgő hirtelen földre rogyván, kilehelte lelkét. Azért nevezték pedig hétszeres litániának**, mivel Szent Ger-

590.

* Adige v. Etsch.

† . . . quam inguinariam appellant.

** Septiformis laetania.

gely az egész város népét hét részre osztotta, hogy úgy imádkozzanak az Úrhoz. Az első karba tartozott az egész klérus, a másodikba az apátok a szerzetesekkel, a harmadikba az apátnők apáczáikkal, a negyedikbe a gyermekek, az ötödikbe mindazon férfiak, a kik nem voltak egyháziak, a hatodikba az öregek, a hetedikbe pedig valamennyi asszony. S ezzel megszűnöm Szent Gergelyről még tovább is beszélni, mivel néhány évvel ezelőtt Isten segítségével már megírtam az ő életét és abban szerény tehetségemhez képest mindent, a mit csak szükségesnek tartottam elmondani, feljegyeztem.

25 — Ekkortájt küldötte volt ugyanez a Szent Gergely Augustinust, Melittust és Johannest több más istenfélő szerzetes kíséretében Britanniába s ezeknek a tanításai által Krisztushoz térítette az angolokat

587.

26. — Ezen időben halt meg Helias* aquilejai patriarcha, miután már tizenöt évig viselte papi tisztét; egyháza kormányzását utóda, Severus vette át. Midőn pedig Smaragdus patricius Ravennából Grádus† szigetére ment, a saját felelősségére elhurczolta Severust egyházából és őt még három más istriai püspökkel, u. m. parentiumi** Johannessel, Severussal††, Vindemiussal, valamint az egyháznak már öreg védőjével, Antoniussal, erőszakosan Ravennába vitte. Száműzetéssel fenyegetve és sérelmekkel illetve kényszerítette őket, hogy egyetértsenek Ravenna püspökével, Johannessel, a ki kárhóztatta a három fejezetet*** és Vigilius, vagy Pelagius pápa idejében††† a római egyház közösségéből kilépett.

* Éliás.

† Grado, az Isonzo torkolat-vidékénél.

** Parenzo.

†† Triestből.

*** T. i. a fentebb említett chalcedoni zsinat három fejezetét.

††† 555—559.

Egy év leforgása után azonban Ravennából visszatértek Grádusra; de sem a nép nem akart velük együtt élni, sem a többi püspök nem fogadta őket vissza. Smaragdus patriciust pedig igazságos bűnhődéséül a gonosz lélek szállotta meg és miután utódját, Románus patriciust megkapta, visszatért Konstantinápolyba. Ezek után Mariánumban* tiz püspök zsinatot tartott, a hol is Severus aquilejai patriarchát ismét elismerték, miután írást adott tévelygéséről, mivelhogy Ravennában a három fejezetet kárhoztatókhoz csatlakozott. Azok a püspökök, a kik magukat ettől a schismától visszatartották, névszerint a következők: Petrus Altinumból,† Clarissimus**, Ingenus Sabionából††, Agnellus Tridentumból***, Junior Veronából, Horontius Vincentiából,††† Rusticus Tarvisiumból¹, Fonteius Feltriából², Agnellus Acilumból³, Laurentius Bellunumból⁴, Maxentius Juliiból⁵ és Adriánus Pólából. A patriarchával pedig ezek a püspökök értettek egyet: Severus⁶, Johannes Parentinumból, Patricius⁷, Vindecius⁸ és Johannes⁹.

589-ben
vagy
590-ben.

* Marano, Aquileja mellett.

† Altino, Velence lagúnás vidékén.

** Concordiából.

†† Seben, Brixen mellett.

*** Trient.

††† Vicenza.

¹ Treviso.

² Feltre.

³ Asolo, Trevisotól északnyugatra.

⁴ Belluno, a Piave mellett.

⁵ Zuglio, Tolmezzo közelében a Tagliamento mellett.

⁶ Tergestéből (Triest).

⁷ A Felső-Száva balpartján fekvő Emonából, a melyet később a magyarok elpusztítottak.

⁸ Cissensis.

⁹ Celeiaból, Emonától északkeletre.

27. — Ezen időtájt küldött Authari király Histriába hadsereget, a melynek élére Eoint, a tridentumi herceget állította. Eoin, miután Histriát kizsákmányolta és felégette, egy évre békét kötött és királyának nagy mennyiségű pénzt hozott haza. Egy más longobard sereg pedig Amacina* szigetén Francio katonai parancsnokot vette ostrom alá, a ki még Narses idejéből való volt és húsz év óta tartotta magát. Francio a megszállás hatodik hónapja után átadta a szigetet a longobardoknak; maga pedig, a mint kikötötte, a királytól szabadon bocsátva feleségével és vagyonával együtt Ravennába ment. Ezen a szigeten a longobardok tömérdek kincset találtak, a mit megőrzésre az egyes városok vittek oda.

28. — Flavius Authari király követeket küldött Chilperthez, hogy megkérje tőle nővére kezét. Childepert a longobard követektől elfogadta az ajándékokat és meg is ígérte, hogy nővérét királyukhoz fogja adni. S mégis, a midőn Hispániából a gótok követei oda mentek és ő megtudta, hogy az a nemzet a katholikus hitre tért, nővérét illetőleg azoknak újabb ígéretet tett.

29. — Ezenközben Childepert követséget menesztett Mauricius császárhoz és azt izente neki, hogy ő most azt, a mit előbb nem tett meg, kész a longobard nép ellen háborút indítani és azokat az ő egyetértésével Itáliából kiszorítani. S nem is késlekedett sokáig, seregét a longobardok megsemmisítésére Itáliába vezette. Authari a longobard hadsereg azonban haladék nélkül szembe szállnak vele és derekasan harcolnak szabadságukért. Ebben a csatában a longobardok nyerték el a győzelmet. A frankok nagy veszteséget szenvedtek, sokan foglyul estek, legtöbben azonban menekülés közben veszték el s csak nagynehezen térhettek vissza hazájukba. Oly

* Amacina v. Comacina, a Comoi tóban.

súlyos csapás érte ekkor a frank hadsereget, hogy ehhez foghatóra mindmáig senki sem emlékszik. Az a legcsodálatosabb, hogy Secundus, a ki nem valami keveset jegyzett fel a longobardok viselt dolgairól, ezt a nagy győzelmet egészen figyelmen kívül hagyja; pedig mindaz, a mit én fentebb a frankok vereségéről írtam, azoknak a történetében csaknem ugyanezen szavakkal feljegyezve található.

30. — Flavius Authari király ezután követeket küldött Bajorországba, hogy kérjék meg számára Garipald bajor király leányának a kezét. Garipald kegyesen fogadta őket és leányát, Theudelindát, odaigérte Autharinak. Midőn a követek visszatértek és a választ megjelentették Autharinak, az legott személyesen vágyakozott látni jegyesét. Longobardjai közül tehát néhány válogatott emberét maga mellé véve — azok között egyik legmegbízhatóbb hívét is, a kit külsőleg mindnyájuk fejévé tett — haladék nélkül útnak indult Bajorország felé. Midőn pedig az ilyen követségeknél szokásos formák szerint őket Garipald király elé vezették és közülük az, a ki mint a legfőbb ment Autharival, a király üdvözlése után szokás szerint beszédet mondott: akkor Authari, a kit a bajorok közül senki sem ismert, Garipald királyhoz közelebb lépett és mondá: „Uram, Authari király engem tulajdonképen azért küldött, hogy én a te leányodat, az ő menyasszonyát, a mi leendő úrnőnket megnézzem, hogy így biztosan megtudhassam uramnak mondani, milyen az ő alakja.“ A király ezek hallatára azonnal intézkedett, hogy leánya jöjjön be és a midőn most Authari — mivel eléggé szép külseje volt a leánynak — némán legeltette szemét a leányzón, a ki mindenképen tetszett neki, így szólt a királyhoz: „Mivel a te leányodat olyan teremtésnek találjuk, hogy őt méltán óhajtjuk királynénknak, azért most nagyon szeretnénk,

ha hatalmasságodnak is úgy tetszik, egy pohár bort venni az ő kezéből, a mint azt később nekünk tenni fogja*. Midőn a király beleegyezését adta, a leány legott fogta a borral telt serleget és először is ahhoz közeledett vele, a kit mindnyájuk fejének tartott, azután Autharinak nyújtotta, a kiről még csak nem is sejtette, hogy az az ő vőlegénye. Authari, miután már ivott, a serleg visszaadása közben — a nélkül, hogy valaki észrevette volna — ujjával megérinté a leány kezét, s jobbjával annak homlokát, orrát és arcát megczirógatta. A leány kipirulva mondta el ezt dajkájának, mire a dajka felelé neki: „Az maga a király, a te jegyesed lehetett, különben semmi esetre sem merészkedett volna téged érinteni. Mi most egyenlőre hallgassunk, hogy a dolog atyádnak tudomására ne jusson. Valóban ez az ember méltó, hogy király legyen és hogy téged feleségül vegyen.“ — Authari akkor férfikora virágjában volt, deli természetű, leomló szőke hajfürtökkel és egész megjelenésében méltóságteljes. Ezek után Authari és a többiek a bajor királytól nyert kísérettel utra keltek, hogy hazájukba visszatérjenek. Noricum határai közül hamarosan kijutottak. Noricum tartományát, melyet a bajorok népe lakott, keleten Pannónia, nyugaton Suavia, délen Itália, északon pedig a Duna folyó határolják. Authari, midőn már Itália határainak a közelébe érkezett és a kíséretül kapott bajorok még körülötte valának, lován, a melyen ült, amennyire csak tudott, felemelkedett és csatabárdját, a melyet kezében tartott, teljes erejéből belevágta a hozzá legközelebb eső fába és a becsapott bárdot otthagya, ezen szavakat fűzé hozzá: „Ilyen vágást szokott Authari csinálni!“ A midőn pedig ezeket mondotta, akkor a bajorok is, a kik kísérték, egyszerre megérték, hogy ő

T. i. a mikor majd királynéjuk lesz.

maga a király, Authari. Nem sok idő múlva Garipald a frankok beütése következtében nagy zavarba jutott, mire leánya Gundoald nevű testvérével együtt Itáliába menekült és azonnal hírül adá völegényének, Autharinak, hogy odaérkezett. Authari legott nagy pompával eléje sietett, hogy menyegzőjüket megtartsák. A Verona felett elterülő Sardis nevű térségen találkoztak, a hol Theudelindát általános lelkesedés közepette május tizenötödikén feleségül vette. Az itt megjelent longobard hercegek között volt Agilulf, Taurinum* hercege is. E helyen hirtelen nagy vihar tört ki és egy száraz fába, a mely a király bekerített udvarán állott, nagy mennydörgéssel lecsapott a villám. Erre Agilulf szolgálai közül az egyik, a ki értett a jósláshoz és ördögös mesterkedése által tudta, hogy a villámcsapások a jövőt illetőleg mit jelentenek, titkon, midőn Agilulf a természet követelte szükségből félre ment,† mondá neki: „Az az asszony, a ki most kelt egybe a mi királyunkkal, nem sok idő múlva a te feleséged lesz.“ Agilulf ennek hallatára keményen megfenyegette, hogy leütteti a fejét, ha még tovább is beszél erről a dolgról. Az pedig válaszolá neki: „Engem ugyan — folytatá tovább — megölhetnek, de az bizonyos, hogy ez az asszony azért jött ebbe az országba, hogy veled kelljen neki házasságra lépnie.“ S ez később úgy is történt. Ezen időben Ansult, Authari király rokonát, nem tudni mi okból Veronában megölték. 589.

31. — Ekkor tért vissza Konstantinápolyból Grippó, Childepert frank király követe, és tudatta királyával, hogy milyen nagy tisztelettel fogadta őt Mauricius császár. S mivel a császár megígérte, hogy Childepert király aka- 590.

* Torino (Túrin).

† . . . ad requisita naturae resideret, eidem dixit.

rata szerint fog a sérelmekért, a melyeket Carthagónál szenvedett, elégtételt adni: Childepert a frank sereget húsz vezér alatt haladék nélkül ismét Itáliába indította, hogy semmisítsék meg a longobard népet. A vezérek között Auduald, Olo és Cedinus voltak a kiválóbbak. Olo, midőn vigyázatlanul Bilitio* vára felé közeledett, épen a mellén hajítódárdától találva elesett és meghalt. A többi frankra pedig akkor ütöttek rá a longobardok, a mikor szétszóródtak zsákmányolni és így helyenként külön-külön verték le őket. Auduald pedig és még más hat frank vezér Mediolánum† városa alá érkezének és attól némi távolságban a nyílt mezőn tábornokot ütöttek. Ezen a helyen találták őket a császár követei és jelentették nekik, hogy megsegítésükre hadsereg áll készen, és mondák: „Három nap alatt mi meg fogunk azokkal érkezni. Számotokra ez lesz a jeladás: Mikor majd látjátok, hogy annak a hegyen fekvő falnak a házai lángban állanak és a füst az egekig emelkedik fel, akkor jusson eszetekbe, hogy mi közelgünk a megígért sereggel!“ A frank vezérek közös megegyezéssel hat napig várakoztak, de még csak egy lelket sem láttak jönni abból a seregből, a melyet nekik a császár követi ígértek. Cedinus tizenhárom vezérrel Itália baltiélól eső részébe nyomult**, őt várat elfoglalt és lakóiktól hűségesküt vett. A frank hadsereg még Veronáig is eljutott és a legtöbb vár ellenállás nélkül adta meg magát nekik azon reményben, hogy semmi bántódásuk sem lesz, ha hűségesküt tesznek. Azon váraknak a nevei, a melyeket Tridentum†† kerületében leromboltak, a követ-

* Bellinzona.

† Milano.

** T. i. a keleti részbe.

†† Trient.

kezők: Tesana*, Maletum,† Sermiana, Appianum, Fagitana, Cimbra**, Vitianum, Brentonicum, Volaenes††, Ennemase, kettő Alsucában***, egy Veronában. Ezeket a várakat mind elpusztították a frankok s azoknak összes polgárságát fogságba hurczolták. Ferruga vára Ingenuinus sabionai és Agnellus tridentumi püspökök közbenjárása folytán megváltotta magát; minden embernek fejéenként egy solidust kellett fizetnie, összesen tehát hat-száz solidust fizettek. Ez idő alatt a frank hadseregben, minthogy épen nyár volt s ők olyan tikkasztó meleghez nem voltak hozzá szokva, vérhas ütött ki, a mely betegségben nagyon sokan elpusztultak. De hagyján! Három hónapon át jár-kei vala már Itáliában a frankok hadserege, de semmit sem tudott elérni; sem az ellenségen nem tölthették haragjukat, mivel az a jól megerősített helyekre húzódott vissza, — sem a királyon nem állhattak boszút, a kihez azért nem férhettek, mert Ticinum††† falai közé zárkózott. Ekkor, a mint már említettem, a szokatlan éghajlat és az éhség által agyon csigázott sereg elhatározta, hogy hazatérnek. Hazatérésük alkalmával azonban oly nagy éhínség tört ki közöttük, hogy amig szülőföldjüket elérték, addigra nemcsak a ruházatukat, hanem még a fegyverzetüket is kénytelenek voltak eladogatni, hogy élelmiszereket vásárolhassanak.

32. — Úgy hiszik, hogy körülbelül ez időtájt történt a következő dolog, a mit Authari királyról beszélnek. A hagyomány szerint ugyanis ekkor a király Beneventumba és Spoletumba nyomult és azt a vidéket meghódította; azután

* Tesino, Malé nel Val di Sole.

† Malé.

** Cembra.

†† Volano.

*** Valsugana.

††† Pavia.

egészen Regiumig, Itália legvégső városáig lement, a mely már Sicilia szomszédságában fekszik. Itt egy oszlop emelkedik a tenger habjai között, a melyhez a szál-longó hír szerint a lovon ülő király odahajtott és azt lándsája érczhegyével megérintvén, mondá: „Itt lesz a longobard birodalom határa.“ Ez az oszlop, amint mondják, még napjainkban is áll és Authari oszlopának nevezik*.

33. — Beneventum első hercege névszerint Zotto volt, a ki azt húsz éven át kormányozta.

34. Ezenközben Authari király békéltető izenettel követséget küldött Gunthramnushoz, azaz Childepert király nagybátyjához. Gunthramnus, ámbár barátságosan fogadta a követeket, mégis testvérének a fiához, Childeperthez igazította őket, hogy annak a beleegyezésével létesüljön a béke a longobardok népével. Maga Gunthramnus, a kiről most beszéltem, békeszerető és minden tekintetben feltűnően jó király volt. Engedjék meg nekem, hogy jelen történeti munkámban ennek a királynak az életéből egy eléggé csodálatos eseményt röviden előadják, már csak azért is, mert tudomásom szerint a frankok történetében ez egy szóval sincs fel-
említve. Egy alkalommal Gunthramnus vadászatra ment az erdőbe és a midőn a társaság szokás szerint mindenfelé elszéledt s a király mellett csak egyetlenegy hű embere maradt: akkor a királyt leküzdhetetlen álomság lepi meg és fejét ennek a hű emberének az ölébe hajtva elaluszik. Erre egy olyan kigyóféle kicsinyke állat mászott ki a király szájából és mindenképen azon igyekezett, hogy az épen ott csörgedező, keskeny patkocskán átjuthasson; ekkor az, a kinek az ölén pihent a király, kardját hüvelyéből kihúzta és azt a pata-

* A történeti valóságnak nem felel meg.

kon keresztül fektette, a melyen aztán a kis csuszó-mászó átkelt a túlsó partra. Ezután nem messze azon helytől a hegy egyik kisedd nyílásába csúszott be, a honnan kevés idő múlva visszatért és az említett patakocskán a kard segélyével átkelvén, visszament oda, a honnan kijött, Gunthramnusnak a szájába. Midőn pedig ezek után Gunthramnus álmából felébredt, előadta, hogy milyen csodálatos álmod látott. És apróra elbeszélte, a mi álmában történt vele, hogy egy folyó felett vashidon kelt át és egy hegy alá ment, a hol tömérdek aranyat talált. Erre az, a kinek az ölen pihent a feje, a mig aludt volt, rendre elsorolta neki, a mit látott. De hagyján! Azt a helyet fölásták és megmérhetetlen kincstre találtak, a mely már régi időktől fogva hevert ott. Ezen aranyból Gunthramnus király később egy bámulatos nagyságú és fölötte súlyos ciboriumot* készíttetett, a melyet még becses drágakövekkel is feldíszített, hogy aztán Hierosolymába† az Úr számára küldje. A midőn pedig ez épen nem volt lehetséges, akkor Szent Marcellus martyr teteme fölé helyeztette el, a mely Caballonum** városában pihent, a hol a király székhelye volt. És még mostanság is ott van.†† Eddigelé sehol sem akadt még egy ilyen aranyból készített műretek, a mely ezzel kiállhatta volna az összehasonlítást. S most, miután ezen felemlítésre érdemes dolgokat előadtam, viszsza térek történeti elbeszélésem megkezdett sorára.

* Aranyból v. ezüstből készült (vagy legalább is belül aranyozott) edény, a melyben az ostyát tartják. Magyarul áldoztató kehelynek nevezik. A középkorban a templom szentélye előtt márvány v. köoszlopokon nyugvó mennyezetet is ciboriumnak hívták.

† Jeruzsálem.

** Châlon-sur-Saone.

†† T. i. a ciborium.

590. **35.** — Miközben Authari király követei Franciában* időzének, azalatt Authari király hat évi uralkodása után Ticinumban† szeptember ötödikén, a mint mondják, a neki beadott méreg következtében elhunyt. A longobardok legott követséget menesztettek Childepert frank királyhoz, a mely hírül adja neki Authari király halálát és egyszersmind békét kérjen tőle. Ezt hallva Childepert szívesen fogadta ugyan a követeket, de kijelentette nekik, hogy a békét majd később köti meg. De már néhány nap múlva békeígéréssel bocsátá el az említett követeket. A longobardok pedig Theudelinda királynénak, mivel nagyon szerették, megengedték, hogy királyi méltóságát továbbra is megtartsa és egyszersmind tanácsolták neki, hogy szabadakarata szerint válasszon magának férjet a longobardok közül, olyant t. i., a ki erős karokkal tudja kormányozni az országot. Theudelinda pedig, miután jelesebb embereivel tanácsot tartott, Agilulfot, a taurinumi** herceget választá magának férjéül, a longobard nemzetnek pedig királyául. Tevékeny és harcias ember volt ez, külsőleg és belsőleg egyaránt alkalmas az ország kormányzására. A királyné tüstént izent neki, hogy jöjjön hozzá, maga pedig eléje sietett egészen Laumellum†† városáig. A mikor a herceg hozzája érkezék, rövid szóváltás után bort hozatott, s miután előbb ő maga megízlelte, a többbit Agilulfnak nyújtá, hogy igyék. A herceg pedig, miközben a poharat átvette, tiszteletteljesen megcsókolá a királyné kezét, mire az elpirúlva ajkán mosolylyal mondá neki, hogy ne csókolja annak a kezét, a kinek a száját is megcsó-

* Frankóniában, azaz a frank birodalomban.

† Pavia.

** Torino.

†† Lumello,

kolhatja. Majd bátorítja, hogy csókolja meg és beszél neki menyegzőjükről, meg a királyi méltóságról. De hagyján! A lakodalmat nagy vígsággal ülték meg és Agilulf, a ki Authari királynak rokona volt, már november elején elnyerte a királyi méltóságot. Később pedig a május havában Mediolánumban összegyűlt longobardok egyhangúlag a királyi trónra emelték. 591.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NEGYEDIK KÖNYV.

1. Agilulf király a foglyok érdekében követeket küld Frankóniába. — 2. A nagy szárazság és a saskajárás. — 3. Agilulf király megöleti Mimulfot. Gaidulf és Ulfari pártütése. — 4. Ravennában ismét kitör a dögvész. Childepert háborúba keveredik Hilperic fiával. — 5. Szent Gergely dialógusait elküldi Theudelinda királynénak. — 6. Theudelinda királyné jócselekedetei. — 7. Childepert frank király Tassilot királylyá teszi. — 8. Románus patricius a longobardok által elfoglalt városokat ismét megszállja. Agilulf Maurisiot megöleti s Szent Gergelyvel és a rómaiakkal békét köt. — 9. Szent Gergely levele Theudelindához és Agilulffhoz. — 10. Az üstökös csillag. Johannes püspök és Eoin herceg halála. Itáliába vad lovakat s bivalyokat hoznak. — 11. Childepert frank királyt megmérgezik. Az avarok háborúja a frankokkal. Gunthramnus frank király halála. — 12. A khán követeket küld Agilulffhoz. Gallicinus patricius békét köt Agilulffal. — 13. Agilulf örökbékére lép a frankokkal. Agilulf kivégezteti Zangrulfot és Warnessautiust. — 14. Ravennában és Veronában pestis pusztít. — 15. Az égen véres jel mutatkozik. Polgárháború Frankóniában. — 16. Ariulf halála. Theudelapius elnyeri a spoletumi hercegséget. — 17. A longobardok rátörnek Szent Benedek kolostorára. — 18. Zotto halála után Arichis uralkodik a beneventumi hercegségben. — 19. Szent Gergely pápa levele Arichishez. — 20. Agilulf király leánya fogságba jut. Agilulf mesterembereket küld az avar khánnak. — 21. Theudelinda királyné Modiciában Szent Jánosnak templomot építtet. — 22. Theudelinda palotája. — 23. Patáviium elpusztítása — 24. Agilulf békét köt az avarokkal. A longobardok Istriába törnek. — 25. Adaloald születése. Mons Silicis megvétele. — 26. Mauricius császár halála. — 27. Gaidoald és Gisulf hercegeket Agilulf kegyeibe fogadja. Adaloald megkereszteltetése. — 28. Cremona és Mantua bevétel. Agilulf király leányának a halála. Háború a frankokkal. — 29. Szent Gergely pápa halála. — 30. Adaloaldot királylyá választják. Béke a frankokkal. —

31. A frankok háborúja a szászokkal. Péter kántort megüti a villám. — 32. Agilulf békét köt Smaragdus patriciussal. A tusciai városok megszállása. — 33. Severus patriarcha halála. János és Candidianus megválasztatása. — 34. Neapolis bevétele. Eleutherius trónbitorló halála. — 35. Agilulf békét köt a császárral. — 36.) Focas uralkodása és halála. Heraclius császár. — 37. Gisulf herceg halála. Az avarok felprédálják Foroiuliumot és sok bajt okoznak a longobardoknak. Grimuald hőstette. Romilda árulása és bűnhődése. Paulus elbeszéli családja történetét. — 38. Taso és Cacco uralkodása. Gergely római patricius esküszegően halálukat okozza. — 39. Grasulf foroiuliumi herceg. Rodoald és Grimuald Beneventumba mennek. — 40. Agilulf király a császárral és a frankokkal megújítja a békeszerződést. Istria elpusztítása. Gunduald halála. — 41. Agilulf halála. Adaloaldot Arioald megfosztja a tróntól. — 42. Arioald halála. Rothari uralkodása. Arichis herceg fiát, Aiot, a királyhoz küldi. — 43. Arichis beneventumi herceg halála. Aio uralkodása. — 44. Aio halála és Raduald uralkodása. — 45. A Rothari által elfoglalt városok. — 46. Radualdot a hercegségben testvére, Grimuald követi. — 47. Rothari király halála. Rodoald uralkodása. — 48. Rodoald halála. Aripert trónralépte. — 49. Heraclius császár halála. Constantinus uralkodása. — 50. Cesara perzsa királyné. — 51. Aripert és Godepert halála. Grimuald elfoglalja a trónt. Garipald meggyilkoltatása.

1. — Agilulf, a kit Agonak is hívtak, miután királyi székében megerősítették, a frankok által a tridentumi várakból elhurczolt foglyok érdekében Agnellus tridentumi püspököt Franciába* küldötte. Ez nagy számú fogsággal tért onnan vissza, a kiket Brunehildis, a frankok királynéja, a saját pénzén váltott ki. Eoin tridentumi herceg is Galliába utazott, hogy a békét kieszközölje s miután az sikerült neki, ismét hazatért. 591.

2. — Ezen esztendőben január havától egész szeptemberig borzasztó szárazság uralkodott s egyszersmind nagy éhínség ütött ki. A tridentumi hercegség területét pedig tömérdek sáska lepte el, a melyek nagyobbak voltak, mint más sáskák és — csodálatos elmondani — 591.

* Frankónia, azaz a frank birodalom.

csak a fűféléket és a mocsári nádat legelték le, míg a kalászos vetéseket a szántóföldeken nem igen bántották. Épen ilyen módon jelentkeztek a következő esztendőben is.

3. — Ezen napokban ölette meg Agilulf király Milmulfot, Szent Juliánus sziget^{*} herczegét, a ki valamivel azelőtt a frank vezéreknek áruló módon meghódolt. Gaidulf pergámusi[†] herczeg pedig fellázadt és városát, Pergámust, megerősítette a király ellenében; később azonban kezeseket adott és békét kötött a királylyal. Gaidulf ezután ismét felkelt és Comacina szigetén^{**} foglalt állást. Erre Agilulf megszállotta Comacina szigetét s miután onnan Gaidulf embereit kiostromolta, az ott talált kincset, a melyet még a rómaiak helyeztek volt oda, Ticinumba vitette. Gaidulf újból Pergámusba menekült, de Agilulf király kezei közé került, a ki azonban ismételve megbocsátott neki. Tarvisiumban^{††} Ulfari herczeg is fellázadt Ago király ellen, mire a király ostrom alá fogta és őt magát is foglyúl ejtette.

4. — Ravennában, Grádusban és Histriában ebben az esztendőben ismét kitört az a lágyéklobosodással járó dögvész és épen olyan erő el dühöngött, mint harmincz évvel azelőtt. Ezen időben Agilulf király is békét kötött az avarokkal. Childepert pedig háborúba keveredett a saját unokatestvérével^{***}, Hilperic fiával, a mely alkalmmal a csatában nem kevesebb, mint harminczezer ember vesztette életét. Olyan kemény tél volt ekkor, a melyenhez hasonlóra nem emlékeztek az emberek. A bri-

* A Lago Maggiore-től nyugatra.

† Bergamo.

** A Comoi tóban.

†† Treviso.

*** II. Chlothárral.

onok országában a felhőkből vér esett, a Renust folyó vizében pedig vérpatak támadt.

5. — Ezen időben szerkesztette meg Szent Gergely, 593. Róma városának tudós pápája, a szentek életéről szóló négy könyvét, miután már megelőzőleg is sok mást írt az anyaszentegyház javára. Ezt a munkáját dialogusnak, azaz két ember beszélgetésének nevezte el, mivel ő az abban foglalt dolgokat Péter nevű diaconusával beszélgetve adja elő. Ezeket a könyveket a most említett pápa elküldötte Theudelinda királynénak is, a kiről tudta, hogy Krisztus hitét egész odaadással szereti és állhatatos a jó cselekedetekben.

6. — Ez a királyné nagyon is sokat tett Isten egyházának javára. A longobardok ugyanis, a mikoron még pogány hitetlenségben éltek, az egyháznak csaknem minden vagyonát elvették. De most a király áthatva a királyné üdvös könyörgéseitől, állhatatosan ragaszkodott a katolikus valláshoz s Krisztus egyházát bőven megajándékozta javadalmakkal, a püspököket pedig, a kik elnyomatásban és megvetésben éltek, visszahelyezte a méltóságukat megillető, régi tiszteletteljes állásukba.

7. — Ezen időben Bajorországban Childepert frank király Tassilot királylyá tette. Tassilo nemsokára seregével a szlávok országába ment, a honnan győzelemmel és nagy zsákmánnyal tért vissza a saját országába.

8. — Ezen időben utazott Románus patricius is, a 592. ravennai exarcha, Rómába. Ravennába való visszatérte után a longobardok által elfoglalt városokat ismét megszállotta, névszerint: Sutriumot**, Polimarciumot,††, Hor-

* A régi Burgundia délnyugati részében.

† Reno.

** Sutri.

†† Bomarzo.

598? tát*, Tudert,† Ameriát**, Perusiát††, Luceolit*** és még másokat is. A midőn ez Agilulf király tudomására jutott, legott erős sereg kíséretében kivonult Ticinumból és Perusia alá szállott, a hol néhány napi ostrom után Maurisio longobard herceget, a ki a rómaiakhoz átpártolt, foglyúl ejté és haladék nélkül kivégezteté. Agilulf király jövetelére Szent Gergely pápa — a mint ezt Ezechielnél olvashatjuk s a mint ő maga is elbeszéli homiliáiban — annyira megijedt, hogy a templomban a prédikációt abba hagyta. Agilulf király pedig, miután ezt a dolgot elintézte, visszatért Ticinumba. Nem sokkal ezután főképen feleségének, Theudelinda királynénak a rábeszélésére — a kit viszont Szent Gergely pápa biztatgatott hozzá intézett leveleiben — Szent Gergely pápával és a rómaiakkal szoros békét kötött. S ez a tiszteletre méltó egyházi férfiú hálából a következő levelet küldötte a királynénak.

599.

9. — „Gergely Theudelindának, a longobardok királynéjának. Fiúknak, Probus apátnak értesítése folytán megtudtuk, hogy Felséged szokása szerint minden buzgalmát és nemeslelkűségét a béke megkötésére fordította. Tőled, mint igaz kereszténytől, nem is várták azt másképen, hanem úgy, hogy a béke ügyében mindenkinek megmutasd a te buzgóságodat és jóságodat. Adjunk is hálát a mindenható Istennek, a ki szivedet kegyességével vezényli, a miért oly szilárd hitet adott neked, hogy mindig csak azt engedi cselekedned, a mi neki is tetszik. Légy ugyanis meggyőződve Felséges leányunk, hogy nem valami kicsiny érdemet szereztél

* Orte.

† Todi.

** Amelia.

†† Perugia.

*** A régi egyházi államban.

magadnak abból a vérből, a melynek már-már mindkét részről folynia kellett volna. Szives jószágodért köszönetet mondunk és könyörgünk Istenünk irgalmasságához, hogy viszonzásul jutalmazzon meg téged testileg s lelkileg úgy ezen, mint a másvilágon. Üdvözlétünket küldjük és e mellett atyai szeretettel figyelmeztetünk is, hogy Felséges férjed-uradat igyekezzél rábírní, hogy ne tartsa magát vissza a keresztény egyház külső társaságától. Sok tekintetben ugyanis — a mint hiszszük s a mint te is tudod — hasznos volna, ha ő ezzel barátságos viszonyba akarna lenni. Te pedig szokásod szerint mindig azt tedd, a mi a pártok jó egyetértésére szolgál. Igyekezzél továbbá, a hol csak alkalom kínálkozik, mennyei érdemeket szerezni s földi javaidat a mindenható Istennek ezen túl is felajánlani.“ Épen így írt Agilulf királyhoz is. „Gergely Agilulfnak, a longobardok királyának. Köszönetünket fejezzük ki Felségednek, hogy kérésünket meghallgattad és a békét, a mely mindkét résznek javára fog válni, elrendelted, a mint mi azt másképen nem is vártuk tőled. Dicsérjük ezért Felség a te okosságodat és jószágodat, mivel megmutattad, hogy a békét szeretve magát Istent szereted, ki a béke szerzője. Mert ha ez*, a mi azonban távol legyen tőlünk, nem jött volna létre, ugyan mi történhetett volna más, mint az, hogy a pártok bűne és pusztulása között ömlött volna a szerencsétlen földnépének a vére, a kiknek a munkája pedig, mégis csak mindkét résznek javára szolgál? Azért tehát, hogy megérezzük, mennyiben használ nekünk ez a béke, a mint azt te megkötötted: üdvözlünk s egyszersmind atyai szeretettel kérünk téged, hogy minden adandó alkalommal a különböző vidékeken, de főképen a mi szomszédságunkban lévő hercegeknek írásbelileg pa-

* T. i. a béke.

rancsold meg, hogy ezt a békét, a mint azt megigérték, tisztán megőrizték és ne keressenek semmiféle okot s ürügyet maguknak, a melyből versengés vagy valami visszavonás keletkezhetnék, — a miért is jó akaratóért köszönetet mondunk. A jelenlegi levél hozóit pedig, mint a te igaz embereidet, az őket megillető jó indulattal fogadtuk, mivel igazságos volt, hogy azokat az okos embereket, a kik az Isten hozzájárulásával kötött békét hírül adták, szeretettel fogadjuk és bocsássuk el.“

595? **10.** E közben a következő hónapban, egész januárban, minden reggel és este üstökös csillag volt látható. Ebben a hónapban halt meg Johannes ravennai érsek, helyét Mariánus nevű római polgár foglalta el. Eoin tridentumi herczeg is meghalt, utódja Gaidoald herczeg lett, egy derék katolikus ember. Épen ezekben a napokban a bajorok közül mintegy kétezer ember a szlávokra tört, de a *cácán** meggyőzte és egy szálígvágta őket. Ekkor hoztak Itáliába először vadlovakat és bivalyokat† s az itáliai nép mint valami csodaállatokat bámulta azokat.

596. **11.** — Ez időtájt Childepert frank királyt életének huszonötödik évében feleségével együtt, a mint mondják, megmérgezték. A hunok, a kiket avaroknak is hívnak, Pannóniából Thüningiába rontottak és igen súlyos háborút viseltek a frankokkal. Galliában ekkor Brunechildis királyné uralkodott unokáival, a még gyermek Theudeperttel és Theuderickel; ezek a hunoknak pénzt adtak, mire azok visszatértek hazájukba. Gunthramnus frank király is meghalt; birodalma Brunechildis királynéra és
598. annak még fiatal unokáira, Childepert fiaira szállt.

* T. i. az avarok khánja.

† Tunc primum cavalli silvatici et bubali in Italiam delati. — Biztosan alig határozható meg, hogy Paulus tulajdonképen milyen állatot ért a „bubalus“ alatt.

12. — Ezen időben a cacán*, a hunok királya, követeket küldött Mediolánumba Agilulfhoz és békét kötött vele. Románus patricius is meghalt, helyét Gallicinus foglalta el, a ki Agilulf királylyal békére lépett.

599.

13. — Ezen időben Agilulf is örökös békét kötött Theuderic frank királylyal. Ekkor végeztette ki Ago király az ellene fellázadó veronai herceget, Zangrulfot. Gaidulf pergámusi† herceget is megölette, a kinek már két ízben megbocsátott, Ticinumban** Warnecautiust is hasonló módon fosztotta meg életétől.

14. A következő időben Ravennában és a tengerpartokon ismét nagyfokú pestis pusztította a lakóságot. És az utána való esztendőben is nagy halandóság uralkodott Veronában.

15. — Ekkor véres jelt is láttak feltűnni az égen, véres lándsákat és egész éjen át nagy világosság volt. Theudepert frank király ezen időben háborút viselt nagybátyjával, Chlothárral és annak seregét keményen megverte.

600.

16. — A következő évben meghalt Ariulf herceg, a ki Spoletumban Faroald utóda volt. Ez az Ariulf Camerinumnál†† a rómaiakkal csatát vívott s miután a győzelmet elnyerte, tudakozódott katonáitól azon ember után, a kit ő ebben az ütközetben oly vitézül látott harcolni. Azok pedig felelék neki, hogy ők senkit sem láttak derekasabban küzdeni, mint magát a herceget. Erre ő mondá: „Határozottan láttam harcolni valakit, a ki engem ott mindenben fölülmúlt és valahányszor az ellenség részéről valaki át akart szúrni, pajzsával mindany-

601.

* Khán.

† Bergamo.

** Pavia.

†† Camerino.

nyiszor megvédelmezett az a derék férfiú.“ Midőn a herczeg ezután Spoletum alá érkezett, a hol Sabinus püspöknek, a szent martyrnak a temploma állott és abban magának a szentnek tiszteletre méltó földi maradványai pihentek, kérdezé, hogy kié az a pompás ház. Erre igazhitű emberektől azt a választ nyerte, hogy ott Sabinus martyr nyugszik, a kit a keresztények, mikor ellenségeikkel harczra kelnek, segítségül szoktak hívni. Ariulf pedig, mivel még pogány volt, kérdé tovább: „Hát lehetséges az, hogy meghalt ember valami segítséget nyújtson az élőnek?“ Ezt mondva leugrott a lováról és bement a templomba, hogy azt megszemlélje. S mialatt mások imádkoztak, addig ő a templom festményeit vette szemügyre. A mikor Szent Sabinus arczképét megpillantotta, legott esküvel erősítette, hogy úgy alakjára, mint ruházatára nézve teljesen olyan, mint az a férfiú, a ki őt a csatában védelmezte. És ekkor megérté, hogy Szent Sabinus martyr neki a csatában segítséget nyújtott. Ariulfnak a halála után az előbbeni herczegnek, Faroaldnak a két fia versenyre kelt egymással a herczegségért. Végre is az, a ki győztes maradt, névszerint Theudelapius, átvette a herczegséget.

589

17. — Ez időtájt törtek rá a longobardok éjnek idején Szent Benedek kolostorára, mely Cassinum* várában feküdt. Mindent elraboltak, de a szerzetesek közül senkit sem tudtak elfogni, hogy így Szent Benedeknek a szavai, a mint ő ezt jóval azelőtt megjósolta, teljessébe menjenek: „Alig tudtam Istennél kieszközölni, hogy ezen helyről a lelkeket nekem átengedje.“ Az innen elmenekülő szerzetesek Rómába mentek; magukkal vitték a rend szent szabályait tartalmazó kódexet, a melyet az említett szent atya szerkesztett össze, és még egyéb

* Monte Cassino.

iratokat is, továbbá egy-egy mérték bort és a mita házi bútorok közül hamarosan össze tudtak kapni. Egyéb-iránt Szent Benedek után Constantinus, ezután Simplicius, majd Vitalis, utóljára pedig Bonitus igazgatta a szerzetet, a ki alatt ez a szétbomlás történt.

18 — Midőn Zotto beneventumi herczeg meghalt, Agilulf király a helyét Arigissel töltötte be, a ki Foroiulumból származott s Gisulf foroiulumi herczeg fiait nevelte; rokonságban is volt Gisulffal. Ehhez az Arigishez Szent Gergely pápa ilyen hangú levelet írt. 591.

19. — „Gergely Arigis herczegnek. Az a bizalom, a melyet mi Felséges személyedbe, mint a mi igaz fiunkba helyezünk, bátorít fel minket arra, hogy hozzád bizonyos kéréssel járuljunk és hiszszük is, hogy legkevésebbé sem akarsz megszorítani bennünket, különösen pedig ilyen dologban, a mely a te lelked üdvösségére nagy haszonnal járhat. Tudomásodra hozzuk tehát, hogy nekünk Szent Péter és Pál egyházához nagyobb mennyiségű gerendára van szükségünk és azért Sabinusnak, a mi subdiaconusunknak meghagytuk, hogy vágasson le megfelelő mennyiséget a bruttiiak országában s azután a tengerparton arra alkalmas helyen hordassa össze. Mivel azonban ebben a dologban neki támogatásra van szüksége, azért tisztellek és atyai szeretettel kérem Felségedet, parancsold meg ottani hivatalnokaidnak, hogy azok alantas embereiket barmaikkal együtt annak* segítségére küldjék, hogy ő így tiednek a hozzájárulásával rendeletünket jobban teljesíthesse. Mi pedig ígérjük, hogy neked, midőn ez a dolog befejeződik, hozzád méltó — a mi nem lesz sértő — ajánlékot fogunk küldeni. Tudjuk ugyanis mi azt, hogy a

* T. i. Sabinusnak.

mi Fiúknak, a ki nekünk barátságos szolgálatot tesz, mi is viszonszolgálatot tegyünk. Azért ismételve kérünk Felséges fiam, cselekedjél úgy, hogy mi a nekünk tett hasznos szolgálataidért adósaid legyünk és hogy a templom szentjeinek a jutalmát elnyerhessed.“

601. **20.** — Ezen időben Gallicinus patricius serege Agilulf király leányát férjével, Gudescalckal együtt Parma városában foglyúl ejtette és őket Ravenna városába hurczolta. Ez időtájt küidött Agilulf király is alkalmas mesterembereket az avarok királyának, a cécánnak, hogy annak a számára hajókat építsenek, a mely hajókkal azután ez a cécán Thrácia egyik szigetét* bevette.

602. **21.** — Ezen időben Theudelinda királyné is a Mediolánum† felett tizenkétföldnyire fekvő Modiciában** Keresztelő Szent János tiszteletére templomot emelt és azt sok arany és ezüst ékítményekkel díszíté fel és a hadizsákmányokból gazdagon megajándékozát†. Ezen a helyen építtetett hajdanában Theuderic gót király is palotát, mivel itt nyári időben az Alpok közelsége miatt az éghajlat mérsékelt és egészséges.

22. — Theudelinda királyné is építtetett itt palotát, a melyet longobardok történetéből vett jelenetekkel festetett ki. Ezeken a festményeken egészen tisztán ki lehet venni, hogy a longobardok abban az időben ho-

* Talán Sphacteria gondolandó.

† Milano.

** Monza.

†† Ez a templom még most is megvan; a XIV. században restaurálták. Benne számos longobard ereklyét őriznek, így a híres vaskoronát is. A főajtó fölött lévő dombormű a Szent Jánosnak kincseket felajánló Theudelindát ábrázolja második férjével, Agilulffal. — Ezekkel a dolgokkal behatóan foglalkozott Rácz Miklós beszterczébányai tanár.

gyan nyírták a hajukat, milyen volt a viseletük, milyen a külső megjelenésük. Nyakukat és a fej hátsó részét csupaszra nyírták le, hajfürteiket pedig homlokuk közepén kétfelé választották és arcukon egészen a szájukig lecsüngve hordották. Ruházatuk bő volt és leginkább lenből készült s díszítésül, mint a hogyan az angol-szászok hordták, különböző színű széles csíkokkal szőtték át. Sarójuk felülről a lábuk nagyujjáig csaknem egészen nyitott volt és azt az egymáson szép rendben áthalmozott bőrszíjak tartották össze. Későbbben nadrágot is kezdtek viselni, a melyre, ha lovagoltak, gyapjúharisnyát húztak. De ezt a viseletet már a rómaiaktól vették át.

23. — Az őrség páratlanul vitéz magatartása következtében Patáviüm* városa egészen ezen időig ellenállott a longobardoknak. Végre is tűzcsóvákat hánytak a városba, mire az teljesen az emésztő lángok martalékává lett és Agilulf király parancsára a földig lerombolták. A benn levő katonáknak azonban megengedték, hogy Ravennába mehessenek.

24. — Ezen időtájt tértek vissza Agilulf király követei is a cácántól és jelentették neki, hogy az avarokkal örök békét kötöttek. Velük jött a cácánnak egy követsége is, amely azután innen Galliába ment át és tudtukra adta a frankok királyainak, hogy miként az avarokkal, úgy a longobardokkal is lépjenek békére. E közben a longobardok avarok és szlávok társaságában Istria területére rontottak† s azt föléggették és kirabolták.

25. — Theudelinda királyné is a modiciai** palotában ekkoron ajándékozá meg Agilulf királyt egy

* Padua.

† 751-ig a byzanci császárság alatt állott.

** Monza.

fiú-gyermekekkel, a kinek Adaloald nevet adtak. A következő időben a longobardok Mons Silicis* várát vették be. Ez időtájt tért vissza Ravennába, miután onnan már Gallicinust kiűzték, Smaragdus is, a ki előbb Ravenna patriciusa volt.

602. **26.** — Mauricius császárt, miután már huszonegy éven át uralkodott, fiaival, Theodosiussal, Tiberiussal és Constantinussal együtt, Priscus patriciusnak a lovászmestere, Focas, meggyilkolta. Ez a dolog azonban az államra nézve hasznos volt, mert Focas sok győzelmes hadjáratot viselt a birodalom ellenségei ellen. Az ő vitézsége a hunokat, azaz az avarokat is legyőzte.

603. **27.** — Ebben az esztendőben Gaidoald tridentumi és Gisulf foroiuliumi† hercegeket, a kik a királylyal eddig ellenséges lábon állottak, Agilulf kegyeibe visszafogadta. Ekkor keresztelték meg az imént említett gyermek Adaloaldot is, Agilulf király fiát, a modiciai Szent János templomban. A keresztelési szertartást Secundus, Krisztusnak tridentumi szolgája végezte, a kiről már többször említést tettem. Húsvét napján történt ez, a mely akkor április hetedikére esett.

28. — E napokban a király leányának a fogságban tartása miatt a longobardok és a rómaiak** egymással ellenséges viszonyban voltak. Ezért vonult ki július havában Agilulf király Mediolánumból és az avarok királyától, a cácántól küldött segítséggel, a szlávokkal, Cremona városát ostromolni kezdé s augusztus húszonnegyedikén már be is vette. Hasonlóképen hódította meg Mantuát is, s miután annak falait a faltörökosokkal szétrombolta, az őrségnek engedélyt adott, hogy vissza-

* Monselice, Paduától délre.

† Friaul.

** T. i. a Ravenna-beli rómaiak

térhessen Ravennába, maga pedig szeptember tizenharmadikán bevonult a városba. Ekkor adta meg magát a longobardoknak Volturina* vár is; a katonák pedig futásuk közben Brexillus† városkát égették fel. Ezen dolgok következtében Smaragdus patricius a király leányát férjével, gyermekeivel és minden vagyonával együtt visszaküldötte, mire aztán a kilenczedik hónapban megkötötték a békét egészen a nyolczadik indictio április elsejéig. A király leánya most Ravennából visszatért Parmába, a hol nehéz lebetegedése igen veszedelmes bajba sodorta, a melyben hamarosan meg is halt. Ezen esztendőben hadakoztak Theudepert és Theuderic frank királyok nagybátyjuk, Chlothár ellen, a mely alkalommal mindkét részről sok ezer ember esett el. 605. 605.

29. — Ekkor költözött Szent Gergely pápa is Krisztushoz, midőn Focas már a nyolczadik indictio második esztendejében uralkodott**. Ő utána Sabiniánust ültették az apostoli székbe. Ezen időben fölötte kemény tél volt és a szőlőtők csaknem mindenütt kivesztek. A kaszálásra váró szemes terményeket pedig részint az egerrek pusztították el, részint pedig a beleesett üszök tette tönkre. Éhségét és szomjúságot kellett ugyanis szenvednie a világnak akkor, a mikor ilyen kiváló tanító elköltözésével az emberi szíveket a lelki táplálkozás éhsége és tikkasztó szomja lepte meg. — Engedjék meg, hogy ezen művecskében Szent Gergely pápának egyik leveléből részletet közöljek, hogy annál világosabban lehessen látni, milyen alázatos volt e férfiú, milyen tiszta s milyen szent. Midőn őt egy alkalommal azzal vádolták be Mauricius császárnál és annak fiainál, hogy Malcus 604.

* Valdoria.

† Bersello, nem messze Reggiótól.

** Itt téved Paulus, amennyiben nem a nyolczadik, hanem a hetedik a helyes meghatározás. (604.)

püspököt fogságában bűneiért megölette, akkor Gergely titkárához, Sabiniánushoz, a ki Konstantinápolyban volt, levelet írt, a melyben a többek között ezeket mondja: „Az első dolgod legyen, hogy a mi legkegyelmesebb urunknak röviden hozd tudomására, hogy t. i., ha én, az ő szolgálja, a longobardok elpusztításába bele akartam volna avatkozni, úgy a longobard népnek sem királya, sem hercegei, sem grófjai nem volnának már és a legnagyobb szétzúllásban kellene élniök. De mivel én félem az Istent, azért irtózom részt venni akármelyik embernek a meggyilkolásában is. Az az illető Malcus püspök pedig nem volt fogságban, de még csak valami kellemetlen viszonyok között sem, hanem azon a napon, a melyen atörvényszék előtt védekezett és elítéltetett, akkor az én tudtom nélkül Bonifacius jegyző a saját házába vitte, ahol ő megreggelizett és a jegyző részéről a legszebb fogadtatásban részesült; az erre következő éjen azonban hirtelen meghalt.“ — Ime, milyen alázatos volt ezen férfiú, a ki szolgának nevezte magát, pedig a legfőbb pap volt; és milyen nagy volt az ő önzetlen becsületessége, a midőn nem akart a longobardok halálába beleegyezni, a kik pedig hitetlenek voltak és mindent pusztítottak.

604. **30.** A következő nyár július havában Adaloaldot Mediolánum* czirkuszában atyjának Agilulf királynak, valamint Theudepert frank király követének a jelenlétében a longobardok királyává kiáltották ki és a királyi gyermekeket Theudepert király leányával eljegyezték, a frankokkal pedig örök békét kötöttek.

31. — Ugyanezen időben viseltek háborút a frankok a szászokkal és mindkét részről igen sok vér folyt.

* Milano.

Ticinumban* pedig Szent Péter apostol templomában Péter kántort agyonütötte a villám.

32. — A következő hónapban, novemberben, Agilulf király egy évre békét kötött Smaragdus patriciussal és a rómaiaktól† tizenkétezer solidust kapott. Baineus Regis** és Urbs Vetus†† tuszk városokat is elfoglalták a longobardok. Ekkor április havában egy csillag jelent meg az égen, a melyet üstökösnek neveznek. Erre Agilulf király a rómaiakkal három évre békét kötött. 605. 606.

33. — Ezen napokban halt meg Severus patriarcha, kinek helyébe a királynak és Gisulf hercegnek a beleegyezésével Johannes ó-aquilejai apátot tették patriarchává. Gráduson*** pedig Candidiánust tették a rómaiak főpapjává. November és deczember hónapokban ismét üstökös csillag mutatkozott. Candidiánus is meghalt, mire a rómaiak alatt álló püspökök közül Epiphániust választották Grádus patriarchájává, a ki különben azelőtt a pápai jegyzők főnöke††† volt. Ezen időtől kezdve két patriarcha volt.

34. — Ezen időben vette be Neapolist consiai Johannes, de már néhány nap múlva a városból Eleutherius patricius ragadta magához a hatalmat; midőn azonban Ravennából Rómába utazott, Luceoli¹ várában a katonák megölték és fejét Konstantinápolyba küldötték a császárnak.

* Pavia.

† Helyesebben a görögöktől.

** Bagnorea.

†† Orvieto.

*** Grado.

††† Qui fuerat primicerius notariorum. — Régente primiceriusnak nevezték azt, a ki a viaszos táblán az első helyen volt felírva, aki a második helyen volt, azt secundoceriussnak nevezték.

¹ Gubbio mellett.

619. **35.** — Ez időtájt küldötte Agilulf király is Stablicianus jegyzőjét Konstantinápolyba Focas császárhoz. Stablicianus, miután egy évre a békét megkötötte, a császár követének a társaságában tért vissza, a kik Agilulf király számára császári ajándékokat hoztak.

607. **36.** Focas, a mint már fentebb elbeszéltem, Mauriciusnak és fiainak a megöletése után a római birodalmat magához ragadta és abban nyolcz éven át uralkodott. Ez, mivel a konstantinápolyi egyház egyik iratában magát minden egyház között elsőnek nevezte, Bonifácus* pápa kérésére határozottan kinyilvánította, hogy a római apostoli-székesegyház minden más egyháznak a feje. Egy másik Bonifácus† pápa kérésére pedig elrendelte, hogy a régi templomból, melyet pantheonnak** neveztek, a bálványimádás szemetét távolítsák el és alakítsák át a Boldogságos Szűz Mária és Mindenszentek templomává, hogy a hol régente nem minden Istennek, hanem az ördögöknek a tisztelete folyt, ott mostantól kezdve szakadatlanul a szentek emlékét ünnepeljék. Az ő idejében keleten és Aegyptomban a prasinok és venetek†† polgárháborúba keveredtek és kölcsönösen öldökölték egymást. A perzsák is súlyos háborút viseltek a római

* III. Bonifácus (606—607).

† IV. Bonifácus (607—615).

** Agrippa építtette K. e. 26-ban. Ma: Santa Maria Rotonda ad Martyres.

†† „Huius tempore Prasini et veneti per orientem et Aegyptom civile bellum faciunt . . . — A k é k e k és a z ö l d e k viszálykodása volt ez, a mely politikai pártoskodás a byzanci birodalomban leginkább a VI—X. századokban divatozott. A pártok főfészke Byzanc hyppodrona volt. Maga a császár is kénytelen volt ezen cirruszi pártok küzdelmeibe beleavatkozni, ami azután nem egyszer véres forrongásokat idézett elő. A fővárosi pártoknak a vidéken is voltak követőik, a kik amazok jeladására szinten fegyvert ragadtak. Így történt ez Phokas idejében is.

állam ellen és sok tartományt, sőt magát Hierosoly-mát* is elfoglalták. A templomokat szétrombolták, a szentségeket megfertőztették, a nyilvános szent helyek-ről mindent elraboltak, még az Úr keresztjének a zászló-ját is. Ezen Focas ellen Heraclianus lázadt fel, a ki Afrikát kormányozá; sereggel nyomult ellene s miután Focast uralmától és életétől megfosztotta, a római biro-dalom kormányzását az ő fia, Heraclius vette át.

610.

37. — Ez időtájt az avarok királya, a kit az ő nyelvükön cacának hívnak, megszámlálhatatlan sokasággal Venetia tartományba tört.† Gisulf foroiuliumi herczeg a longobardokkal, a kiket hamarosan maga köré tudott gyűjteni, vakmerően eléje sietett; de — habár nagy hő-siességgel küzdött kevesedmagával a roppant tömeg el-len — végtére is mindenünnen körülfogva csaknem egy szálíg elvesztek. Ennek a Gisulfnak a felesége, névsze-rint Romilda, a megmenekedett longobardokkal és a csa-tában elesettek özvegyeivel és gyermekeivel Foroiulium falai közé zárkózva védte magát. Romilda fiai közül Taso és Cacco már felnőttek, Raduald és Grimuald ellenben még csak gyermekkorban valának. Volt még neki négy leánya is, a kik közül az egyiket Appának, a másikat pedig Galiának hívták, — kettőnek a nevét nem tud-juk. A longobardok más szomszédos várakban is véd-ték magukat, u. m. Cormoneban*, Nemásban†† Osopum-ban**, Arteniában†††, Rheuniában¹, Glemonában², Ibligis-

611?

* Jeruzsálem.

† Ez Baján khán fia lehetett. Baján ugyanis 602-ben halt meg, a Paulus által leírt beütés pedig Hunfalvy szerint 611-ben történt egy egészen fiatal khán alatt.

** Cormons, Görz-Gradiskában. — †† Nimis.

*** Ossopo, a Tagliamento folyó mellett.

††† Artegna, Krajnában.

¹ Ragogna, Udine tartományban.

² Gemona, a foroiuliumi tartományban.

ben* is, a mely fekvésénél fogva bevehetetlen volt. Használóképen elsánczolták magukat a többi városokban is, hogy a hunok, illetve az avarok kezei közé ne kerüljenek. Az avarok pedig keresztül-kasúl járták Foroiulium egész területét, raboltak s tüzzel-vassal pusztítottak mindent. Majd Foroiulium várát szoros ostromzár alá vették és teljes erejükből annak a bevételén fáradoztak. S midőn az avarok királya, azaz a cécán, teljes fegyverzetben és nagy kísérettel a város körül járkál és kutatja, hogy melyik részen ostromolhatná azt legkönnyebben: a várfalakról megpillantá őt Romilda és amint látja, hogy az mily virágzó ifjúkorban van, legott feltámadnak a gonosz asszony bűnös vágyai és azonnal hírnököt küld hozzá, hogyha őt nőül veszi, úgy neki a várost mindazokkal, a kik benne vannak, átadja. Ezt hallván a barbár király, gonosz furfanggal azt válaszolá, hogy ő kész megcselekedni, a mit izent és ígérte, hogy őt feleségül veszi. Romilda erre késedelem nélkül kinyitatta Foroiulium városának a kapuit és bebocsátotta az ellenséget úgy a maga, mint azok vesztére, a kik benn voltak. Az avarok most királyukkal bevonultak Foroiuliumba, s a mit csak lehetett, összeraboltak; a várost egészen elhamvasztották, a kezükbe került lakosokat pedig rabszíjra fűzve magukkal elhurczolták és hazugul azzal kecsegtették a foglyúl ejtetteket, hogy majd Pannónia területén le fogják őket telepíteni, a honnan hajdanában a longobardok kiköltöztek. Midőn azonban hazájukba visszatértükkor a Szent mezőre értek, elhatározták, hogy minden férfikorban lévő longobardot kardélre hánynak, a nőket s a gyermekeket pedig, mint hadizsákmányt, egymás között felosztják. Taso, Cacco és Raduald, Gisulfnak és Romildának a gyermekei, midőn az avarok ezen gonosz

* Iplis Cividaletól négy római mérföldre a Cormonsba vezető uton. Mások szerint nem Iplis, hanem Invilino.

szándékának nesztét vették, tüstént lóra kaptak és futásnak eredtek. A három közül az egyik Grimualdot, a még egészen gyermek testvérüket, mivel azt hitte, hogy az a kicsiség képtelen magát a vágató lovon fentartani, jobbnak gondolta kardjával keresztül szúrni, mintsem hogy a szolgaság igájában nyögjön. És szándékához híven meg akarta őt ölni. Midőn azonban felemelte lándsáját, hogy a gyermeket keresztül döfje, akkor az hangerővel zokogásban tört ki és mondá: „Ne ölj meg engem, hiszen meg tudom én ülni a lovat!“ Erre karjánál fogva megragadta a gyermeket és a ló csupasz hátára tévé és egyszersmind figyelmezteté, hogy lehetőleg erősen tartsa magát. A gyermek pedig kezeivel megmarkolta a ló kantárát s futó testvérei után vágatott. A mint az avarok észre vették ezt a dolgot, legott lóra kaptak és utánuk iramodtak; s mialatt a három öregebb testvér a futással megmenekült, addig a gyermek Grimualdot az egyik avar, ki nálánál gyorsabban lovagolt, beérte. Azonban gyenge korára való tekintettel nem tartotta érdemesnek Grimualdot megölni, inkább élve hagyta, hogy neki majd szolgája legyen. Erre az avar a gyermek lovát kantárjánál vezetve visszaindult vele a táborba és fölötte ujjong a nemes zsákmánynak, mert a gyermeknek csinos testalkata, csillogó szemei s leomló szőke hajfürtjei valának. Ezenközben Grimuald keservesen fájlalta, hogy őt így fogságba hurcolják és

„Szörnyű gondolatot forgatván kis kebelében.“*

rövid kardját, a milyent olyan korban hordani szokás, hüvelyéből kirántá és azzal, minden erejét összeszedve, oly hatalmas vágást mért az őt vonzó avar fejébübjára, hogy a vágás egészen az agyvelőig hatolt és az ellenség holtan fordult le lováról. Erre a gyermek Gri-

* Virgilius Georgica. IV. 83.

muald lovát megfordítá és vígan elmenekült; nemso-kára beérte testvéreit, a kiknek igen nagy örömet szerzett megszabadulásával és az ellenség halálának az elbeszélésével. Az avarok ezután minden férfikorban levő longobardot kardélre hánytak, az asszonyokat és gyermekeket pedig rabszolgaságba hurczolták. Romildát, a ki ezen alattomos gaztettnek föelőidézője volt, az avarok királya esküjéhez híven — a mint neki megfogadta — egy éjjelre feleségül vette, mindjárt rá pedig átengedte őt tizenkét avarnak, a kik egész éjen át felváltva gyötörték érzeki vágyaik kielégítésével; majd a nyílt mező közepén karót üttetett le, a melynek kihegyezett végére Romildát felnyársaltatta és akkor ócsárlólag szemére lobbantva monda: „Ilyen férjre vagy te érdemes!” Ily módon vészett el az elvetemedett hazaárulónő, a ki többre becsülte buja élvágyát polgártársai s rokonai jóléténél. A leányok azonban nem követték anyjuk szenvedélyét, hanem ellenkezőleg tisztaságuk iránti szeretetből azon buzgólkodtak, hogy a barbárok valamiképen meg ne szeplősíthessék őket; ezért melledzőjük alatt emlők közé nyers tyúkhúst tettek, a mely a melegségben rothadásnak indult és undorító szagot terjesztett. S a mint most az avarok hozzájuk akarának férközni, nem voltak képesek a nagy bűzt kiállani s azon hiszemben, hogy ezek természetükből kifolyólag bűzlenek így, szitkozódások között odahagyták őket s azt hiesztelték, hogy minden longobard asszony bűzös. Ily módon kerülték ki ezen előkelő leányok az avarok kéjvágyát s így a mellett, hogy a maguk ártatlanságát megőrizték, még hasznos példát is adtak a tisztaság megőrzésére mindazon nőknek, a kiket majdan ehhez hasonló veszedelem fog környezni. Később különböző országokban adták őket el, a hol előkelő származásukhoz méltó módon mentek férjhez. Egyiket ugyanis — a mint mond-

ják — az alemannok királya, a másikat pedig a bajor herczeg vette feleségül.

Kényszerülve vagyok, hogy ezen a helyen megszá-
kítsam az egytetemes történetet és röviden egyet-mást
az én nemzetségemről is, a ki ezeket a dolgokat itt le-
írom, föltárják; s mivel már a dolog természete is úgy
követeli, azért ezen elbeszélésem kezdetét némileg a ré-
gebbi időkbe viszem vissza. Azon időben, a mikoron a
longobard nép Pannóniából Itáliába jött, velük érkezett
ide az én dédősapám, Leupchis is, a ki tiszta longobard
származású volt. Ez, miután már egynehány évet töltött
Itáliában, meghalt és őt, még egészen kicsiny gyerme-
ket hagyott hátra, a kik azon zavaros időben, a mely-
ről most beszéltem, fogságba kerültek és Foroiulium
várából mindnyájukat az avarok hazájába számkivetésbe
hurczolták. Miután ott sok éven át túrték a szolgaság
keserveit s már a legszebb férfikorba jutottak, akkor
közülök négyen, a kiknek a nevét nem tudjuk, továbbra
is megmaradtak a szolgaság bilincsei között, az ötödik
testvér azonban, névszerint Leupchis — a ki azután az
én ősnagyapám lett — úgy hiszem az irgalmasság aty-
jának a sugallata következtében elhatározta, hogy le-
rázza magáról a szolgaság jármát és visszatér Itáliába,
a hol, a mint ő még visszaemlékezett, a longobardok
letelepedtek, és így szabadságát vissza fogja szerezni.
Meg is indult s ezen menekülése közben csak puzdrá-
ját, kézíjját s valami kevéske utravalót vitt magával; azt
azonban egyáltalában nem tudta, hogy merre vegye az
útját, mire egy farkas jelent meg előtte s az vezetőjévé
és útítársává szegődött. A farkas mindenütt előtte ment
és sűrűn visszatekintett rá; ha Leupchis megállt, ő is
megállt, ha megindult, ő is ment tovább előre. Ekkor
megérté Leupchis, hogy ezen állatot az isteni gondvi-
selés küldötte számára, hogy mutassa neki az útát, a

melyet ő nem ismert. Több nap óta mentek már így az elhagyatott hegységeken keresztül, a midőn az útnak a mi kevés kenyere volt, teljesen elfogyott. Üres gyomorral lépdelt tehát tovább; végül azonban az éhségtől egészen elcsigázva kifeszíté ijját és le akarta nyílni a farkast, hogy megegye. A farkas azonban a nyíllövést kikerülve legott eltűnt szemei elől. Leupchis most a farkaseltávoztával nem tudta, hogy merre menjen s ezen felül az éhség következtében annyira elveszté erejét, hogy életéről is lemondva a földre rogyott és mély álomba merült. Álmában egy férfit látott, ki a következő szavakat mondá neki: „Kelj fel! Mit alszol? Abban az irányban menj tovább, merrefelé a lábaidat kinyújtva tartod; arra van ugyanis Itália, a hova te törekszel!” Leupchis azonnal felkelt és megindult abban az irányban, a melyet álmában hallott s nemsokára emberi hajlékra talált. Azon a vidéken pedig szlávok laktak. Egy már öreges asszony, a mint rá nézett Leupchisra, legott felismerte, hogy valami menekült s hogy éhséget szenved. Könyörületesség fogta el a nő szívét, saját házában elrejté és titokban apránként enni adogatott neki, hogy azáltal, ha egyszerre egészen jóllakásig nyújtana neki táplálékot, biztos halálát ne idézze elő. Ilyen mértéktelenesen etetgette mindaddig, a míg teljes erejét újból vissza nem nyerte. Midőn pedig az asszony Leupchist az út folytatására elég erősnek találta, akkor ellátta elemózsiával és megmutatta neki az irányt, a melyet követnie kell. Leupchis néhány nap múlva meg is érkezett Itáliába és épen abba a házba jutott, a melyben született. El volt az a ház teljesen hagyatva, a teteje hiányzott s az egész szederje- és csipkebokrok verték fel. Miután ezeket kivagdalta, a falakon belől egy terjedelmes vadkörisfára talált, a melyre puzdráját felakasztá. Később rokonai s barátai megajándékozták,

mire házát ismét rendbe hozta s megnősült; atyjának a vagyonából azonban semmit sem tudott visszaszerezni, mivel teljesen kizárták őt abból azok, a kik a vagyont már hosszú időn át birtokolták*. Ő lett, a mint már előbb is említém, az én ősnagyapám. Ez a Leupchis nemzette ugyanis Arichist, az én nagyapámat, — Arichis pedig Warnefridet, édes atyámat, s Warnefrid Theudelinda nevű feleségétől engemet, Paulust nemzett és testvéremet Arichist, a ki nagyatyánk nevét nyerte. S most, miután ezt a keveset a saját nemzetségemről elmondottam, visszatérek az egyetemes történet folytatásához.

38. — Gisulf foroiuliumi herczeg halála után, a mint azt már fentebb elbeszéltem, fiai, Taso és Cacco vették át a herczegség kormányát. Ezek az ő idejükben a szlávok országát is birtokolták, a melyet egészen a Medária† nevű helyig Zelliának** hívtak. Innen van, hogy egészen Ratchis herczeg idejéig ezek a szlávok a foroiuliumi hercegeknek adót fizetnek. Ezeket a hercegeket Gergely római patricius furfangos csellel vesztette el Opitergium†† városában. Azt ígérte ugyanis Tasonak, hogy — a mint akkor szokásban volt — lenyírja a szakálát és fiává fogadja. Taso semmi rossztól sem tartva testvérének, Cacconak és előkelő ifjaknak a társaságában elment Gergelyhez. Midőn azonban övéivel a városba érkezett, a patricius azonnal becsukatta a vár kapuit és fegyveres katonákat küldött Tasora és kíséretére. Taso és társai ezt észrevéve rettenthetetlenül készülődtek a küzdelemre; végtére pedig, a mint egy kis nyugalomhoz jutottak, egymástól búcsút véve szétszó-

* V. ö. a 25. lapon mondottakkal.

† Windisch Matrei.

** Cilly, Stiriában.

†† O d e r z o, Treviso mellett.

ródtak a város különböző utczáin és mindenkit legyilkoltak, a ki csak útjukba akadt. Így óriási vérengzést vittek véghez a rómaiak között, míg utóljára ők maguk is elhullottak. Az esküszegő Gergely patricius pedig adott esküjét beváltandó Taso fejét maga elé hozatta és szakállát, a mint megigérte, lenyírta.

39. — Ezeknek ily módon történt elvesztése után Gisulfnak a testvére, Grasulf lett Foroiulium herczegévé. Raduald és Grimuald azonban, mivel már csaknem férfikorban voltak, magukra nézve lealacsonyító dolgot láttak abban, hogy ők nagybátyjuknak, Grasulfnak a hatalma alatt legyenek, ezért hajóra szállottak s elvitorláztak; így jutottak el Beneventum területére s azonnal Arichis beneventumi herczeghez, az ő egykori nevelőjükhöz siettek, a ki igen kegyesen fogadta a két testvért s mint édes fiait tartotta őket magánál. Ezen időben halt meg Tassilo bajor herczeg is, a fiát pedig, Gari-paldot, Aguntumban* a szlávok győzték le s Bajorországot kirabolták. A bajorok azonban erejüket újból összeszedve a zsákmányt ellenségeik kezéből kiragadták s őket határaik közül kiverték.

611. **40.** — Agilulf király a császárral egy évre s aztán
612. ismét egy évre békét kötött és a frankokkal is megújította a békeszerződést. Ugyancsak ebben az esztendőben a szlávok siralmas módon elpusztították Histriát†, miután az őrséget leölték. A következő hónapban, márcziusban, meghalt Tridentumban Secundus, Krisztus hú szolgája, a kiről már gyakrabban megemlékeztem; ő a saját koráig röviden megírta a longobardok történetét. Ezen időben Agilulf király a császárral ismét békét kötött. Ezen napokban ölték meg Theudepert frank királyt,

* Innichen.

† Istria.

mire a frankok között súlyos párttusa támadt. Ugyancsak ezen időben ölték meg nyíllövessel Gundaldot is, Theudelinda királyné testvérét, a ki Asta* város hercege volt és senki sem tudta, ki lehetett a gyilkosság elkövetője.

41 Agilulf király, a kit Agonak is hívtak, huszonöt évi uralkodás után meghalt, királyságát fiára, a még gyermek Adaloaldra és ennek anyjára, Theudelindára hagyta. Ezek alatt a templomokat ismét helyre állították és a szent helyek számára gazdag adományokat tettek. A midőn azonban Adaloald elméje meggyengült, a longobardok, miután anyjával már tíz éven át uralkodott, a tróntól megfosztották és helyébe Arioaldot tették. Ennek a királynak viselt dolgairól jóformán semmi sem jutott az én tudomásomra. Ezen időtájt a skót származású Szent Columbánus, miután már Galliában Luxovium† nevezetű helyen kolostort emelt, Itáliába jött, a hol is a longobard király részéről igen kegyes fogadtatásban részesült, mire ő a Cotti-Alpokban a Bobium** nevű kolostort alapította, a mely Ticinum†† városától negyven mérföldnyire fekszik. Ezen kolostort úgy az egyes fejedelmek, mint maguk a longobardok gazdag javadalmakkal bőségesen ellátták s ezért a szerzetesek igen nagy számban gyűltek itt össze.

42 — Miután már Arioald tizenkét éven át uralkodott a longobardok fölött, ő is jobblétre szenderült. Utána az Arodus nemzetségből való Rothari vette át a longobard királyságot. Rothari vitéz férfiú volt és az igazság útján haladt, Krisztus hitében azonban nem a helyes irányt követte, amennyiben Arius eretnekségével

* Asti, a Tanaro mellett.

† Luxeuil, Vesoul közelében.

** Bobbio.

†† Pavia.

643. fertőztette meg magát. Az ariánusok ugyanis a saját kárhozatukra azt állították, hogy a Fiú kisebb az Atyánál és a Szentlélek kisebb az Atyánál is, meg a Fiúnál is; mi pedig katolikusok azt valljuk, hogy az Atya, Fiú és a Szentlélek három személyben egy és igaz Isten ugyanazon hatalommal, ugyanazon dicsőséggel. Ekkoron ezen királyság csaknem minden városában két püspök volt, egy katolikus és egy ariánus. Ticinum városában még mostanság is mutogatják, hol lakott Szent Eusebius templománál az ariánus püspök és hol volt a keresztelő-kápolnája. Az az ariánus püspök azonban, a ki ebben a városban volt, névszerint Anastásius, áttért a katolikus hitre és aztán a Krisztus egyházát kormányozta. Ez a Rothari király a longobardok törvényeit, a melyeket addigelé csak az emlékezet és a törvénykezési szokások tartottak fenn, egy könyvbe összeíratta és elrendelte, hogy azt „edictum“ néven nevezék. Ez a dolog, a mint a király edictumának előszavában maga bizonyítja, a longobard népnek Itáliába való bejövetelétől számítva a hetvenedik esztendőben történt*. Ehhez a királyhoz küldötte Arichis beneventumi herczeg a fiát, Aiot. Ennek, midőn útjában Ticinumon keresztül Ravennába érkezett, a rómaiak alávaló gonoszságból olyan italt adtak be, a melytől elméje elhomályosodott; s ezen időtől kezdve többé sohasem volt teljes eszénél.

43. — A már előregedett Arichis herczeg, a fentebb említettnek az atyja, midőn utolsó perczeit közeledni érezte — tudván, hogy az ő fia, Aio, hibáselméjű — a jelenlévő longobardoknak a már férfias Radualdot és Grimualdot, mint tulajdon fiait ajánlotta, mondván

* Edicti codices. LL. IV. p. 1. Wa. u.

nekik, hogy azok sokkal jobban fognak fölöttük uralkodni, mint a hogyan azt az ő fia tehetné.

44. — Arichis halála után, a ki ötven éven át viselte hercegi méltóságát, fia, Aio lett a samniták* hercege, kinek Raduald és Grimuald, mint öregebb testvérüknek és uroknak, mindenben engedelmeskedtek. Egy év s öt hónapja kormányozta már Aio a beneventumi hercegséget, midőn tömérdek hajóval megjelentek a szlávok† és Sepontum** városától nem messzire tábort ütöttek. A szlávok táboruk körül rejtett árkokat húztak és így történt, hogy a midőn Aio Raduald és Grimuald távollétében ellenük vonult és őket meg akarta semmisíteni, lova a rejtett árkok egyikébe beleesett, mire a szlávok reá rohantak és kevés számú kíséretével együtt felkonczolták. A mint ezt Radualdnak hírül vitték, gyorsan elősietett és beszédbe ereszkedett a szlávokkal azoknak az anyanyelvén. Midőn pedig őket ez által a harczra késedelmezőbbekké tette, akkor hirtelen reájok rontott és nagy öldöklést vitt véghez közöttük. Így boszúlta meg Aio halálát és a még életben maradott szlávokat a tartomány területéről menekülni kényszerítette. 641.

45. — Rothari király a tusciai Luna†† városától kezdve a tengerpart mentében egészen a frank határokig az összes római városokat meghódította. Hasonló módon bevette és lerombolta a Tarvisium*** és Foroiulium között fekvő Opitergium††† városát is. A ravennai rómaiakkal 642.

* T. i. a beneventumiak.

† Ezen időben arab kútfők szerint szláv kalózok háborgatták a Jóni tenger partvidékét. Az itt említett betörést valószínűleg epirosi szlávok követték el.

** Siponto vagy Manfredonia.

†† Luni, Luccától északnyugatra.

*** Treviso.

††† Oderzo.

Aemilia tartományban a Scultenna* nevű folyónál harczolt. Ebben a csatában a rómaiak közül nyolczezren estek el, a megmaradtak pedig futásnak eredtek. Ezen időben Rómában igen erős földrengés volt és ugyanekkor árvíz is. Erre halálos kütegbetegség következett, olyanféle, hogy a nagy kelevények miatt senki sem tudott ráismerni a maga halottjára.

647. **46.** — Beneventumban pedig Raduald herczeg halála után, a ki öt évig uralkodott, annak testvére, Grimuald lett a herczeg, a ki huszonöt éven át kormányozta a samnit herczegséget. Grimuald Ita nevű, hadifogságban levő, de különben nemes származású leánytól nemzette fiát, Romualdot és két leányt. Grimuald fölötté harczias és minden tekintetben kitünő ember volt. Midőn azon időben a görögök bejöttek, hogy a szent arkangyalnak† a Garganus** hegyen fekvő szentélyét kifoszszák, Grimuald haddal támadt rájuk és borzasztó vérengzést vitt végbe közöttük.

65. **47.** — Rothari király is tizenhat évi és négy havi uralkodás után befejezte életét s a longobard királyságot fiára, Rodoaldra hagyta hátra. Keresztelő Szent János†† temploma mellé temették el; nem sok idő múlva azonban valaki, szertelen kapzsiságtól égve, éjnek idején felnyitotta a sírt s a mi drágaságot csak talált a holttesten, mindent elrabolt. Ennek az ismeretlennek álmában megjelent Szent János és miután erősen ráijesztett, mondá neki: „Miért merészkedtél te ennek az embernek a holttestéhez nyúlni? — Habár az ő hite nem is volt helyes, mégis nekem ajánlotta magát. Mivel pedig te elég vak-

* Tanaro.

† T. i. Mihály arkangyalnak.

** Gargano v. Monte di S. Angelo. E hegy előfokát Itália sarkantyújának nevezik.

†† Keresztelő Szent János volt a longobardok védőszentje.

merő voltál azt a tettet elkövetni, azért mostantól fogva nem szabad többé neked az én templomomba belépni!“ S úgy is történt. Valahányszor ő Szent János templomába be akart menni, legott úgy érezte, mintha a legerősebb ökölvívó ragadta volna torkon, s ettől visszahökkenve a földre zuhant. Én Krisztusra a tiszta igazságot mondom, nekem az beszélte el, a ki ezt a dolgot a saját szemével látta. Rodoald pedig atyjának a temetése után átvette a longobardok feletti uralmat és egybekelt Gundipergával, Agilulf és Theudelinda leányával*. Ez a Gundiperga királyné, miként édes anyja Modiciában,† úgy ő is Ticinum** városában Keresztelő Szent János tiszteletére templomot emelt, a melyet arannyal, ezüsttel és pompásan hímzett ruhákkal bámulatos szépen feldíszített és ezenfelül még más dolgokkal is gazdagon megajándékozott. Ebben a templomban eltemetve pihennek az ő földi maradványai is. Midőn ezt a Gundipergát férjénél házasságtöréssel vádolák, akkor az ő egyik szolgálója, névszerint Carellus, arra kérte a királyt, hogy úrnőjének ártatlansága ügyében álljon ki vele párosviadalra az, a ki a királynét ezzel a váddal illette. Most tehát Carellus párbajt vívott a vádolóval és azt az egész nép jelenlétében legyőzte. A királyné pedig ezen esemény után visszajutott előbbeni méltóságába.

48. — Rodoaldot is öt évi és hét napi uralkodás után, a mint mondják, megölte egy longobard, a kinek a feleségét meggyalázta. Az ország kormányzásában Aripert, Gundoldalnak a fia követte, a ki Theudelinda ki-

653.

* Itt ismét téved Paulus, mert Gundiperga, nem Rodoald, hanem Ariold felesége volt, sőt Fredegar szerint ennek a halála után Rotharihoz ment nőül. Ezeket egybevetve úgy találták, hogy Gundiperga a Paulus által jelzett időben már körülbelül ötven éves volt. Wa. u.

† Monza.

** Pavia.

rállynének testvére volt. Ez Ticinumban a Megváltónak szentélyt építtetett, a mely a Marenca nevezetű nyugati kapun kívül feküdt; majd különféle drágaságokkal ékesítette fel és javadalmakkal is bőségesen megajándékozta.

49. — Heraclius császár halála után ezekben a napokban vette át a birodalom kormányát fia, Heraklones és anyjával, Martinával, két éven keresztül uralkodott. Az ő halála után helyét Constantinus nevű testvére, Heracliusnak a másik fia foglalta el, a ki hat hónapig uralkodott. És a midőn ő is meghalt, akkor fia, Constantinus lépett a császári trónra és huszonnyolcz éven át kormányozta a birodalmat.

50. — Ez időtájt a perzsa király felesége, névszerint Cesara, a keresztény vallás iránti szeretetből odahagyta Perzsiát és néhány hívével polgári öltözetben Konstantinápolyba ment. A császár tiszteletteljesen fogadta és egy-két nap múlva, a mint ő maga óhajtott, megkeresztelték, a mely alkalommal a keresztszülői tisztet a császárné töltötte be. Midőn ez férjének, a perzsa királynak, tudomására jutott, azonnal követeket küldött Konstantinápolyba, hogy adják neki vissza a feleségét. A követek meg is érkeztek a császárhoz és elmondták neki a perzsa király üzenetét, hogy nejét visszaköveteli. A mint a császár, ki az egész dologról mit sem akart tudni, ezt hallotta, yen feleletet adott a követeknek, mondván: „Megvalljuk, hogy a királynéről, a kit ti kerestek, nincs tudomásunk, csupán csak egy asszony jött hozzánk egészen polgári öltözetben.“ A követek pedig felelék neki és mondák: „Ha Felségednek nincs ellenére, mi szeretnők látni azt az asszonyt, a kit említettél.“ Midőn az a császár rendeletére megjelent s a követek rápillantának, legott lábai elé borulnak és tiszteletteljesen előadják neki, hogy őt férje visszaóhajtja. Felelé pedig nekik a királyné: „MenjeteK és adjátok tudtúl a ti uratoknak és királyo-

toknak, hogy én nem lehetek többé az ő felesége, hacsak ő is úgy nem hiszen a Krisztusban, a mint én hiszek.“ De hagyján! A követek visszatértek hazájukba s mindent, a mit csak hallottak, elmondottak a királynak. Ez most késedelem nélkül hatvanezer emberrel — de egészen békésen — Konstantinápolyba ment a császárhoz, a ki a legnagyobb szívélyességgel és hozzá méltóan fogadta őt. A midőn pedig a perzsa király összes embe-
reivel áttért Krisztus hitére és mindnyájukat leöntötték a szent keresztség vizével: a királyt maga a császár emelte ki a keresztelő kútból és megerősítette őt katholikus hitében. Ugyanekkor sok ajándékkal is megtisztelte a császár, mire ő visszanyert feleségével békében és barátságban tért haza a saját országába. Ez időtájt halt meg Grasulf foroiuliumi herczeg, utána a foroiuliumi herczegsége-
set Ago vette át. Theudelapius is meghalt Spole-
tumban, a mely tartománynak a herczegévé Atto lett.

653.

661.

51. — Miután kilencz éven át uralkodott már Aripert király Ticinumban a longobardok felett, megszűnt élni; királyságát két, még serdülő korban lévő fiára, Perctaritra és Godepertre hagyta. Godepert kormányshéke Ticinumban,† a Perctarité pedig Mediolánum** városában volt. Ezen testvérek között cselszövő emberek ármánykodása következtében oly magas fokra hágott a viszálykodás és a kölcsönös gyűlölködés, hogy az egyik a másik királyságát igyekezett magához ragadni. E végből Godepert elküldötte Garipald turini herczeget az akkori beneventumi herczeghez, a vitéz Grimualdhoz és felkérte, hogy jöjjön a legrövidebb idő alatt és segítse meg őt Perctarit ellenében, a miért is igéri, hogy feleségül fogja neki adni a király†† leányát, a saját nővérét.

* Ezt a mesés dolgot Fredegar is elbeszéli.

† Pavia. — ** Milano.

†† T. i. Aripert király.

662.

A követ azonban áruló módon ura ellen működött és bízatta Grimualdot, hogy jöjjön ő maga, a ki már meglett férfikorban van, intézkedéseiben előrelátó s harcra termett, — és foglalja el a longobardok királyságát, a melyet a fiatal testvérek darabokra szaggattak. A midőn Grimuald ezeket hallotta, gondolkozni kezdett a fölött, hogy a longobard királyságot birtokába vegye. Miután fiát, Romualdot, Beneventum herczegévé tette, maga válogatott sereg élén Ticinum felé indult s útközben minden városban, a melyen csak keresztül ment, barátokat és segítő társakat szerzett a királyság elnyerése ügyében. Transamundot pedig, a cápuai grófot, Spoletumba és Tusciába küldötte, hogy azon vidékek longobardjait részére nyerjék. Ez a legnagyobb pontossággal hajtotta végre a rábízott feladatot és Aemiliába menetelése közben sok segítő társsal csatlakozott hozzá. Midőn most Grimuald hatalmas embertömeg kíséretében Placentia* közelébe érkezett, Garipaldot, a ki mint Godepert követe ment hozzá, előre küldötte Ticinumba, hogy az ő érkezéséről értesítse Godepertet. Ez Godeperthez megy és jelenti, hogy Grimuald igen gyorsan közeledik Erre Godepert tudakolá tőle, hogy ugyan hol kellene neki szállást készíteni. Garipald pedig felelé, hogy Grimualdnak a palotában illenék lakást adni, mivel az az ő érdekében jött s az ő nővérét fogja feleségül venni. S úgy is történt. Midőn Grimuald megérkezett, a palotában szállásolták el. Ekkor Garipald, az egész bűntény szerzője, rábeszélte Godepertet, hogy ne másképen, mint csak ruhája alá pánczélt öltve ereszkedjék Grimualddal beszélgetésbe; azt állítá ugyanis, hogy őt Grimuald meg akarja ölni. Más oldalról pedig a hazugság ezen nagymestere Grimualdhoz ment és mondá neki, hogy derekasan készü-

* Piacenza.

lődjék fel, mert különben Godepert kardja által fog elveszni, és figyelmeztette rá, hogy Godepert, a mikor beszélgetésre összejön, ruhája alá pánczélt ölt. De hagyján! Midőn másnap beszélgetésre összejöttek és Grimuald üdvözlés után Godepertet megölelte, nyomban észrevette, hogy ruhája alatt pánczél van. Erre késedelem nélkül kirántá kardját és amazt életétől megfosztotta; ezután pedig a királyságát és minden hatalmát magához ragadta. Godepertnek ekkor már volt egy fiaskája, névszerint Raginpert, a kit Godepert hivei elvittek és titokban neveltek. Grimuald akkor nem üldöztette, mivel még csak csecsemő volt. A midőn Perctaritnak, a ki Mediolánumban* székel, tudomására jutott, hogy testvérét megölték, a milyen gyorsan csak lehetett, menekült és az avarok királyához, a cécánhoz† ment. Feleségét, Rodelindát, valamint kicsiny fiát, Cunincpertet, a kiket hátra hagyott, Grimuald Beneventumba számkivetésbe küldötte. A történetek után azonban Garipald, ezen nagy dolgoknak a szerzője, a kinek felingerlése és pártoskodása következtében vittek véghez mindent — de nemcsak ezeket csinálta ő, hanem még követi küldetése alkalmával is csalást vitt véghez, a menyinyiben az ajándékokat, a melyeket neki Beneventumba kellett vinnie, nem szolgáltatatta át egészen — nem örülhetett sokáig. Élt ugyanis Taurinum** városában egy kis törpe ember, még Godepertnek a szolgaszemélyzetéből való, a ki, midőn megtudta, hogy Garipald herczeg a szent húsvét napján Szent János templomába megy imádkozni, fölmászott a keresztelőkápolna medenczéjére, a mely mellett Garipaldnak el kelle haladnia és balkezével a mennyezet egyik oszlopocskájába fogódz-

* Milano.

† T. i. a khánhoz.

** Turin.

kodva kivont kardját ruhája alatt tartogatá. Midőn pedig Garipald odaérkezett, ruháját hirtelen fellebbentve kardjával teljes erejéből lecsapott az előtte menő nyakára s annak fejét egészen levágta. Erre azok, a kik Garipalddal jöttek, reá rohantak és számtalan sebet ütve rajta megölték. De akárhogyan lelte is halálát, azért mégis csak szembeszökően megboszúlta urának, Godepertnek, erőszakos kimúlását.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÖTÖDIK KÖNYV.

1. Grimuald feleségül veszi Aripert király leányát. — 2. Perctarit menekülése; később visszatér Grimualdhoz, majd Frankóniába menekül. — 3. Grimuald király kegyessége Perctarit kamarásához és Unulfhoz. — 4. Grimuald megengedi, hogy a kamarás és Unulf Perctarithoz menjenek. — 5. Grimuald háborúja a frankok ellen és győzelme. — 6. Constans császár Itáliába jön és Beneventumot ostromolja. — 7. Grimuald fiának, Romualdnak a hívására Beneventumba megy. — 8. A császár Romuald nővérét túsul nyeri, mire Beneventum alól eltávozik. — 9. A császár seregét Mitola cápuai gróf megveri. — 10. Romuald legyőzi Saburrust húszezer emberével együtt. — 11. Constans császár zsarnokoskodása Rómában. Az egyes tartományokat kifosztja. Halála. — 12. Mecetius uralkodása és halála. — 13. A szaracénok kirabolják Siciliát s a miket Constans császár Rómából elhozott, magukkal viszik. — 14. Gisának, Romuald nővérének a halála. — 15. Az azon időbeli nagy záporosók és mennydörgések. — 16. Grimuald Transamundct Spoletum herczegévé teszi s leányát feleségül adja hozzá. — 17. Foroiuliumban Grasulf után Ago nyeri el a herczegséget, ő utána pedig Lupus. — 18. Lupus herczeg Grimuald ellen fellázad. — 19. Lupus az avarokkal háborúskodik. — 20. Lupus herczeg halála. Az avarok Foroiulium területén rabolnak. — 21. A Foroiulium területét elhagyni nem akaró avarokat Grimuald csellel kiűzi. — 22. Arnefrit, Lupus fia. — 23. Wechtari foroiuliumi herczeg győzelmet arat a szlávok fölött. — 24. Wechtari halála után Landari, majd Rodald következik a herczegségben. — 25. Grimuald király Lupus leányát fiával, Romualddal házastja össze. — 26. Grimuald a tőle elpártolókon boszút áll. — 27. Grimuald király Forum Populit elpusztítja. — 28. Grimuald gyűlölete a rómaiak ellen. — 29. Alzece bolgár herczeg övével Beneventumban letelepedik. — 30. Mecetius megölése után Constans fia, Constantinus nyeri el a császári trónt. — 31. A nagy üstökös-csillag. Donus pápa munkája. — 32. Perctarit Britanniába a szászok

királyához indul. — 33. Grimuald király halála. Perctarit visszatérése. — 34. Perctarit és neje kolostorokat építtetnek. — 35. Perctarit fiával, Cunineperttel, közösen uralkodik. — 36. Alahis pártütése és megterítése. — 37. Perctarit halála. Cuninepert uralkodása. Theodote meggyalázása. — 38. Alahis elfoglalja Cuninepert palotáját. — 39. Cuninepert ismét visszafoglalja palotáját. — 40. Alahis küzdelme Cuninepert ellen. Seno diaconus halála. — 41. Cuninepert és Alahis között újból kitör a háború, melyben Cuninepert nyeri el a győzelmet és diadalmasan bevonul Ticinumba

662. **1.** — Grimuald, miután királysága Ticinumban megerősödött, nem sok idő múlva feleségül vette Aripert királynak vele már régebben eljegyzett leányát, kinek testvérét, Godepertet, megölte. A beneventumi sereget pedig, a melynek segélyével a királyságot megszerezte, ajándékokkal elhalmozva visszaküldötte hazájába. Egy részt azonban visszatartott magánál, hogy azok vele lakjanak és nagy javadalmakat osztogatott szét közöttük.

2. — Midőn Grimualdnak tudomására jutott, hogy Perctarit Scythiába menekült és a cácánnál tartózkodik, legott értesítette követei által az avarok királyát, a cácánt, hogy a longobardok a békés viszonyt, a melyben eddigélé voltak, nem tarthatják vele fenn, ha ő Perctaritnak továbbra is menedéket ad. Ezek hallatára az avarok királya magához hívatta Perctaritot és kijelenté neki, hogy menjen, a merre tetszik, hogy miatta az avarok a longobardokkal viszályba ne keveredjenek*. Perctarit erre elindult, hogy visszatérjen Itáliába Grimualdhoz, mivel hallotta, hogy az igen szelid lelkületű. Mikor Laude† városához érkezett, egyik hűséges emberét, Unul-

* Eddius Szent Wilfrid életrajzában idézi Perctarit szavait annak bizonyosságául, hogy a khán milyen szívesen fogadta azt, sőt pogány szokása szerint meg is esküdött neki, hogy mindenki ellenében megfogja védelmezni. S ezt az esküjét meg is tartotta. Wa. u.

† Lodi.

fot, előre küldé Grimuald királyhoz, hogy jelentse be annak az ő megérkezését. Unulf megjelent a király előtt és tudatta vele, hogy Perctarit az ő védelmébe helyezett bizodalommal visszatér. A király ennek hallatára erősen ígéré, hogy nem lesz neki semminemű bántódása, ha az ő oltalmába helyezett bizalommal jön. Eközben megérkezett Perctarit is és Grimuald elé járulván, annak lábai elé akart borulni; a király azonban kegyesen visszatartotta és megcsókolta. Erre Perctarit így szólt hozzá: „Én a te szolgád vagyok. Midőn megtudtam, hogy jó keresztény és jámbor ember vagy, akkor — ámbár a pogányok közt élhettem volna — magamat a te kegyeségedbe ajánlva siettem lábaid elé.“ Erre a király az ő szokásos esküvési formájával válaszolá neki: „Arra, a ki engem születni engedett, nem lesz semmi bántódásod, mivel bennem bízva jöttél hozzám; intézkedni fogok, hogy tisztességesen élhess!“ Ezután egy nagy házban lakást adatott neki és felszólította, hogy az út fáradalmait után térjen nyugalomra; elrendelte továbbá, hogy az állam pénztárából élelemmel és egyáltalában mindennel, a mire csak szüksége van, bőségesen ellássák. Alig foglalta el Perctarit a király által kijelölt szállást, Ticinum városának a polgársága már is nagy csapatokban tódult hozzá, némelyek azért, hogy lássák, mások pedig, a kik már régebben ismerték, hogy üdvözljék. De mit nem ronthat el a rossz nyelv? Kevés idő múlva már gonoszindulatú besugók jelentek meg a királynál és érté- sére adták, hogy legott életét s uralmát veszti, ha Perc- taritot hamarosan el nem téteti láb alól; azt állították, hogy ezért sereglik köréje az egész polgárság. Grimu- ald a hallotaknak hitelt adva megfélekezett előbbeni ígétéről s azonnal beleegyezett az ártatlan Perctarit halálába; mivel pedig az idő előre haladt, abban állapodott meg, hogy csak másnap fogja életétől meg-

fosztani. Vacsorára különféle ételeket, erős borokat és egyéb italokat küldött neki, hogy lerészegedjék s így azon éjjel, a sok ivástól elázva s borba temetkezve, ne legyen képes menekülése fölött gondolkodni. Ekkor az egyik, a ki még atyjának* a jó emberei közül való volt, midőn Perctaritnak egy fogás királyi ételt vitt, fejét egészen az asztalig hajtotta és titkon megsugta neki, hogy a király az ő kivégeztetését elrendelte. Erre Perctarit tüstént utasította pohárnokát, hogy az ezüst ivóserlegben egy kis vízen kívül semmi mást ne adjon neki. És midőn azok, a kik a királytól a különféle italokat hozták, a király meghagyása szerint felkérték, hogy fenékig ürítse ki serlegét: ő azon ígérettel, hogy a király egészségére az utolsó cseppig kiiszszá, csak a vizet hörpintette ki az ezüst serlegből. Midőn pedig a szolgák megjelentették a királynak, hogy Perctarit milyen mohón iszik, a király vidáman mondá: „Csak hadd igyék a részeges, holnap majd vérével keverve fogja azt a bort kiönteni!“ Perctarit most gyorsan magához hívatta Unulfot és tudatta vele, hogy a király őt kivégeztetni szándékozik. Unulf tüstént haza küldötte szolgáját, hogy hozza el neki az ágyneműt és Perctarit ágya mellett csináljon számára fekhelyet. Grimuald király is késedelem nélkül kirendelte embereit, hogy szoros őrizet alatt tartsák a házat, a melyben Perctarit aluszik, hogy az onnan valami módon el ne menekülhessen. Midőn a lakomának vége volt és mindenki eltávozott, csak Perctarit, Unulf és Perctarit kamarása maradtak együtt, a kik mindketten feltétlen hűséggel viseltettek iránta: akkor feltárták előtte† tervüket és kérve kérték, hogy mi alatt Perctarit tova menekül, valamelyikük feküdjék annak ágyába és a míg csak

* T. i. Perctarit atyjának.

† T. i. a kamarás előtt.

lehet színlelje az alvást. Midőn megigérte, hogy ő ezt meg fogja tenni, Unulf a maga gyapjú ágyterítőjét, a párnáit s ezen felül még egy medvebőrt Perctarit háttára és nyakára rakott, aztán pedig megbeszélésük szerint, mint valami falusi szolgát, az ajtón kituszkolta, majd sok méltatlanságot követve el rajta, botjával ütlegelni és hajszozni meg nem szűnt, úgyannyira, hogy az a kergetés és ütlegelés közben többször a földre bukott. A király emberei, a kik a ház őrizetére voltak kirendelve, tudakolák Unulftól, hogy mit mivel, mire az válaszolá: „Ez a semmirekelő szolgál annak a részeg Perctaritnak a hálósobájában vetett nekem ágyat, a ki annyira tele van borral, hogy úgy fekszik ott, mint valami halott. De épen elég volt, hogy eddig az ő esztelensége után mentem, ezentúl — a meddig az én uram királyom él — a saját házámban fogok maradni!“ Ezek hallatára, mivel igaznak tartották a mondottakat, teljesen megnyugodtak, helyet csináltak nekik s úgy őt, mint Perctaritot, a kit szolgának tartottak és a ki, hogy fel ne ismerjék, fejét eltakarta, szabadon bocsátották. Miután eltávoztak, a hűséges kamarás, a ki egyedül maradt benn, gondosan elrekeszelte az ajtót. Unulf pedig Perctaritot a Ticinus* folyóra kiszögellő falról kötéllel leeresztette és annyi kísértőt adott melléje, a mennyit csak tudott. Ezek elfogván a legelőn talált lovakat, még ugyanazon éjjel Asta† városába jutottak, a melyben Perctarit hű emberei tartózkodtak, a kik még nem hódoltak meg Grimualdnak. Innen Perctarit a legnagyobb sietséggel Taurinum** városába ment, azután pedig, Itália határát átlépven, a frankok országába jutott. Így a mindenható Isten az ő

* Ticino.

† Asti.

** Turin

könyörületes intézkedése által az ártatlant kiragadta a halál torkából, a királyt pedig, a ki szívében mindig csak a jót akarta, megőrizte a büntől.

3. — Grimuald abban a hiszemben, hogy Perctarit a lakásán alszik, annak szállásától a palotáig kétfelől nagy csapat embert állíttatott fel és azok sorai között parancsolta Perctaritot elvezettetni, hogy valamiképen el ne menekülhessen. Midőn megjelentek a király küldöttei, hogy Perctaritot a palotába hívják, és a szobának az ajtaján, a melyben őt pihenni gondolták, kopogtattak, a kamarás, a ki belől volt, könyörögve mondá nekik: „Ugyan legyetek iránta irgalmasok és hagyjátok még egy kicsinyt pihenni, mivel az útazás nagyon kimerítette és ezért mély álomba van merülve.“ Ezek belenyugodtak és jelentették a királynak, hogy Perctarit még mély álomba merülve nyugszik. A király pedig felelé: „Igy hát annyira tele itta magát tegnap este borral, hogy még most sem tud felébredni!“ Mindazonáltal megparancsolá nekik, hogy költség fel azonnal és hozzák a palotába. Ezek tehát a hálószoa ajtajához érve, mert azt hitték, hogy Perctarit ott benn alszik, még erősebben kezdték verni az ajtót. A kamarás ismét könyörgésre fogta a dolgot, hogy engedjék még Perctaritot egy pár pillanatig aludni. De azok haragosan kiabáltak, hogy eleget aludt már az a részeges s legott sarkaikkal beruhták a szoba ajtaját és betódulva keresték Perctaritot az ágyában. Midőn nem találták, azt gyanították, hogy félredolgát végzi. Azonban ott sem találták, mire kérdezik a kamarástól, hogy mi történt Perctarittal. Ez azt válaszolá, hogy elmeneült. Erre hajánál fogva megragadták és dühösen ütlegetve a palotába vonszolták. Majd a király elé vezették és halálra méltónak mondták, mivel tudomása volt

Perctarit meneküléséről. A király azonban megparancsolta, hogy bocsássák szabadon s azután rendre kitudakolá tőle, hogy miképen menekült el Perctarit. Ő pedig, a mint történt, mindent elmondott a királynak. Ekkor a király a körülötte állókhoz fordulva kérdé: „Mint vélekedtek ezen emberről, a ki ilyen dolgokat követett el?“ Azok pedig egyhangúlag felelék: Méltó, hogy a legválogatottabb kínzások között gyötörve veszessen el. Mire a király válaszolá: „Arra, a ki engem születni engedett*, ez az ember, a ki ura iránti hűségből nem rettent vissza a halálba rohanni, ez méltó arra, hogy jó bánásmódban részesüljön!“ S legott felvétette saját kamarásai közé és figyelmezteté, hogy olyan hűséggel szolgálja őt is, mint a milyennel Perctarit iránt viseltett és ígérte, hogy gazdagon meg fogja őt ajándékozni. Midőn a király tudakolá, hogy Unulffal mi történt, jelentették neki, hogy az Szent Mihály arkangyal templomába menekült. Tüstént utána küldött és saját jószántából megígérte neki, hogy semmi bántódása sem lesz, csak ő beléje helyezett bizalommal térjen vissza. Midőn Unulf a király ezen ígéretét meghallotta, haladéknélkül a palotába ment és a király lábai elé borult. Majd a király azon kérdésére, hogy milyen úton-módon tudott Perctarit elmenekülni, rendre elbeszélt neki mindent. A király pedig megdicsérte hűségét és okosságát s kegyesen meghagyta őt minden vagyonában s mind abban, a mit csak szerezhetett.

4. Midőn egy idő múlva megkérdezte a király Unulfot, hogy óhajtaná-e napjait Perctarit oldala mellett eltölteni, az esküvel erősíté, hogy sokkal inkább szeretne Perctarittal meghalni, mint bárhol is a legnagyobb gyönyörök között élni. Erre a király a kamarást is meg-

* Más szóval: „Istenemre mondom!“

kérdezte és tudakolá tőle, hogy mit szeretne jobban, ő vele a palotában maradni, vagy Perctarittal számkivetésben élni. S midőn ez az Unulféhoz hasonló feleletet adott, mindkettőjüknek szavait jóságosan fogadá, megdicsérte hűségüket és felszólítá Unulfot, hogy házából mindent vigyen el, a mit csak akar, u. m. szolgálát, lovait és a különböző házbútorokat s mindezekkel menjen sértetlenül Perctarithoz. Hasonló módon bocsátotta el a kamarást is. Ezek most a király kegyességéből összeszedték minden vagyonukat s ugyancsak Grimuald királynak a védelme alatt útra keltek a frankok országába az ő szeretett Perctaritjukhoz.

5. — Ez időtájt a frankok serege Provinciából* Itáliába tört. Grimuald király longobardjaival ellenök indult és a következő hadicsellel ejtette meg őket. Úgy színlelte ugyanis a dolgot, mintha ő támadásuk elől menekülne és táborát emberek nélkül üresen hátra hagyta; asátrakat azonban minden jóval, főképen pedig erősborokkal bőven megrakta. Midőn a frankok odaérkeztek, azon hiszemben, hogy Grimuald és longobardjai ijedtükben hagyták hátra olyan sértetlen állapotban a táborát, széles jókedvük kerekedett s egymás között versengve estek neki mindennek és nagyszerű eszem-iszomot csaptak. Mikor azonban a sok evés és ivástól megterhelten mély álomba merülének, úgy éjfél után Grimuald rájuk rontott és oly borzasztó mészárlást vitt véghez közöttük, hogy csak nagyon kevésnek sikerült elmenekülni és hazájába visszajutni. Azt a helyet, a hol ez a csata lefolyt, mindmainapig Rivus Francorum-nak† hívják. Asta** városka falaitól nincs messzire.

* Provence.

† Rivoli.

** Asti.

6. — Ezen napokban Constantinus császár, a kit 663. Constansnak is neveznek, Itáliát ki akarta ragadni a longobardok kezei közül. Megindult tehát Konstantinápolyból s a tengerpart mentén haladva Athénbe jutott, onnan aztán a tengeren áthajózott és Tarentumnál* kötött ki. Előbb azonban elment egy remetéhez, a kiről azt beszélték, hogy jóstehetséggel rendelkezik és buzgón tudakolá tőle, hogy vajjon legyőzheti-e, és uralma alá hajthatja-e ő a longobard nemzetet, a mely Itáliában lakik? Az Isten szolgája egy éjnyi várakozási időt kért tőle, hogy azalatt ebben az ügyben az Úrhoz könyörögjön. Másnap reggel azután ilyen feleletet adott a császárnak: „A longobard népet most senki sem igazgathatja le, mivel egy más országból jött királyné a longobardok földjén Keresztelő Szent János számára templomot emelt és ezért Szent János állandóan közben jár a longobard nép érdekében. El fog jönni azonban az az idő, a mikoron majd ezt a szentélyt nem tisztelik s akkor aztán tönkre fog menni ez a nemzet.“ S hogy így történt, magam is bizonyítom, mert a longobardok elpusztulása előtt én még láttam Szent Jánosnak ezt a templomát, a mely Modicia† nevű helyen emelkedett, és bizony hitvány személyek igazgatták, ugyannyira, hogy ezen szent helyet méltatlan és házasságtörő emberek nem kiválóságuk fejében, hanem jutalomképen kapták.

7. — Miután Constans császár — mint említém — Tarentumba érkezett, onnan legott tovább ment és Beneventum területére nyomulva csaknem minden útjába eső longobard várat meghódított. Vitéz ostrom után Luceriát**, Apulia ezen gazdag fővárosát is bevette, föl-

* Taranto.

† Monza.

** Lucera.

dúlta és a föld színével egyenlővé tette. Agerentiát* azonban felette erős természeti fekvése miatt semmiképen sem tudta hatalmába ejteni. Ezután egész seregével Beneventum† vette körül és azt keményen ostromolni kezdé; ott akkor Romuald, Grimualdnak még csak serdülő fia volt a herczeg. Romuald, a mint a császár jöveteléről értesült, Sesuald nevű nevelőjét tüstént a Paduson** túlra atyjához, Grimualdhoz küldötte és kérte hogy a milyen gyorsan csak lehet, jöjjön s fiának és a beneventumiaknak, a kiket egykor ő maga kormányzott, nyújtson hathatós segílyt. Ennek hallatára Grimuald seregével azonnal útnak indult Beneventum felé, hogy fiának segílyt vigyen. Útközben a longobardok közül többen elhagyták s visszatértek hazájukba, miközben azt híresztelték, hogy ő a palotát kifosztotta és most visszamegy Beneventumba s onnan nem is tér többé vissza. Ez alatt a császári sereg Beneventumot különböző ostromgépekkel keményen vitta, azonban vétező ellenállott Romuald is az ő longobardjaival. S ha saját seregének a kicsinysége miatt nem is merészkedett oly óriási haddal nyílt csatában összemérni fegyverét, azért harczvágyó ifjakkal gyakran rácsapott az ellenség táborára s minden tekintetben nagy károkat okozott nekik. Grimuald pedig, az ő atyja, mikor már Beneventumhoz közeledett, a nevelőt, kit az imént említettem, előre küldé fiához, hogy jelentse meg annak az ő jövetelét. Midőn azonban Sesuald Beneventum alá ért, a görögök elfogták és a császár elé vitték, a ki tudakolá tőle, hogy honnan jött, — mire ő azt válaszolá, hogy Grimuald királytól jön és egyszersmind tudtára adta, hogy az a király igen gyorsan nyomul előre. A

* Acerenza. Ma : Acerra.

† Benevento.

** Pó.

császár nagyon megijedt és legott tanácskozáásra gyűlt össze övéivel a Romualddal való megbékélés ügyében, hogy azután Neapolisba vonulhasson vissza.

8. Tízszul nyervén Romualdnak Giza nevű nővérét, békére lépett vele. Nevelőjét pedig a falak alá vezetteté és halállal fenyegette, ha Romualdnak, a vagy a polgároknak Grimuald jöveteléről valamit mondani mer; hanem ellenkezőleg azt állítsa előttük, hogy az most semmi esetre sem jöhet. Ez megígérte, hogy úgy fog cselekedni, a mint megparancsolák s midőn a falak alá ért, kijelentette, hogy ő szeretné Romualdot látni. Romuald gyorsan elősietett, mire ő így szólt hozzá: „Légy kitartó, Úram Romuald, bízzál és ne aggódjál, mivel hamarosan itt lesz atyád, hogy megsegítsen. Tudd meg ugyanis, hogy ezen az éjjel erős seregével a Sangrus* folyónál van. Csak arra kérlek, könyörülj feleségem és gyermekeimen, mert ez a hitszegő nép nem fog engem életben hagyni!“ Ezen beszéde után a császár parancsára fejét vették és azt egy hajítógép segítségével, a melyet petrariá-nak hívnak, bedobták a városba. Romuald pedig magához hozatta a főt, könyezve megcsókolá és meghagyta, hogy méltó helyen temessék el.

9. — A császár pedig félve Grimuald király hirtelen megérkezésétől, abba hagyta Beneventum ostromát és Neapolisba vonult. Seregét azonban Mitola cápuai gróf a Calorist† folyó vizénél azon a helyen, a melyet még mostanság is Pugná-nak hívnak, keményen megverte.

10. — Mikor a császár Neapolisba érkezett — mint mondják — főnemesei közül az egyik, névszerint Sabur-rus, húszezer katonát kért tőle és ígérte, hogy ő azok-

* Sangro.

† Calore. Benevento közelében.

kal győzedelmesen fog harcolni Romuald ellenében. S mihelyt a sereget megkapta, Forinus* nevű helyre vonult és ott tábort ütött; ennek hallatára Grimuald, a ki már megérkezett Beneventumba, ellene akart nyomulni. „Ez nem szükséges, mondá neki fia, Romuald, hanem csak a seregből adj nekem egy részt. Én majd Isten segédelmével megütközöm vele és ha győzök, úgy az Felségednek nagyobb dicsőségére fog szolgálni!“ Úgy is történt. És ő az atyja seregéből kapott részzel, valamint a saját embereivel Saburrus ellen indult. Mielőtt azonban megkezdette volna a csatát, négy helyen megfúvatta a harci kürtöket s azután vakmerően rájuk rontott. S mialatt a csatasorok mindkét részről elszánt bátorsággal küzdenek, egyszerre csak a király seregéből egy Amalongus nevű, ki a király dárdahordozója volt, két kézre fogott dzsidájával egy kis termetű görög embert nagy erővel átszúrt s azt így kiemelvén nyergéből, a melyben lován ült, feje fölött a levegőbe emelé. Ezen látványra a görög sereget szörnyű félelem fogta el s legott futásnak eredtek teljes vereséget szenvedve, mert futásukkal önmaguknak halált, Romualdnak s a longobardoknak pedig győzelmet szereztek. Így Saburrus, a ki császárájának azt ígérte, hogy a longobardoktól győzelmi jelt fog szerezni, most csak kevesed magával és csak gyalázatot víve tért hozzá vissza; Romuald ellenben győzelmet aratott ellenségei fölött s diadallal tért haza Beneventumba, miáltal atyjának örömet, mindnyájuknak pedig az ellenséggel szemben tanúsított félelemmegvetésével biztonságot szerzett.

11. — Constans császár pedig, midőn látta, hogy egyáltalában semmit sem tehet a longobardok ellen,

* Forino, Avellino és Nocera között.

minden mérgét övéin, azaz a rómaiakon öntötte ki. Neapolist odahagyta és Rómába ment, a mely alkalommal Vitáliánus pápa a papok és a római nép kíséretében a várostól hat mérföldnyire eléje sietett. Midőn a császár Szent Péter templomának az ajtajához ért, ajándékol egy arannyal átszőtt palliumot nyújtott át; tizenkét napig maradt Rómában és minden érczből való dolgot, a melyeket hajdanában a város ékességére készítettek, magával vitt, úgyannyira, hogy még a Boldogságos Mária templomát is — a melyet kevéssel előbb Pantheonnak hívtak és az összes istenségek tiszteletére emeltek, majd pedig a korábbi uralkodók engedélyéből „Mindenszentek“ helyévé lett, — megfosztatta fedelétől és az érczből való fedőlapokat elhordatta és mindezeket a többi műremekekkel együtt Konstantinápolyba küldötte. Ezután a császár visszatért Neapolisba s onnan a szárazon tovább utazott Regium* városába. Majd a a hetedik indictio† alatt Siciliába ment át, a hol Syracusában lakott s oly nyomást gyakorolt Calábria, Sicilia, Afrika és Sardinia népére, birtokosaira és földesuraira, a milyenről azelőtt még csak nem is hallottak; így az asszonyokat férjeiktől s a gyermekeket szülőiktől szakították el. De még sok más hallatlan dolgot kellett ezen tartományok népének elsenvednie, hogy senkinek sem maradt már reménye az élethez. A kincsszomjuhozó görögök ugyanis a császár parancsára még a szent edényeket s az Isten szent templomainak

663—664.

* Reggio.

† Indictionak nevezték a rómaiaknál azt a császári rendeletet, a melyben az adólab bizonyos időre kivettették és ezt az időszakot egynek (I.) hívták. Az indictionak három nemét kell megkülönböztetnünk, u. m. a görög v. byzancit, a császárit (Bedánal fordul elő először) s a rómaid v. pápait. — L. bővebben Pallas Lex. IX. 621.

a drágaságait is elrabolták. A császár a hetedik indic-tiótól egészen a tizenkettedikig maradt Siciliában; de végre is annyi bűnért utólérte a bűnhődés, mert egy alkalommal, midőn fürdőt vett, saját emberei megölték.

12. — Constans császárnak Syracusában történt meggyilkoltatása után Siciliában, a keleti sereg akarata ellenére, Mecetius ragadta magához az uralmat. Mecetius ellen most Syracusába nyomultak Itália katonái, így némelyek Histriából, mások Campániából, ismét mások Afrika egyes részeiből és Sardiniából s őt életétől megfosztották. Birái közül is sokat megöltek, avagy Konstantinápolyba vittek; ezekkel egyszersmind az álcásászár fejét is elküldötték.

13. — Midőn ezen dolgokról tudomást vett a szaracénok népe, a kik Alexandriában és Aegyptomban már állandóan megtelepedtek, legott hajókra szállva Syracusára támadtak és a lakóság között nagy vérengzést vittek véghez; csak kevesen menekülhettek meg, a kik a legerősebb várakba, vagy a hegyek magaslataira futottak. A szaracénok roppant zsákmányt ejtettek, a többek között azokat az érczből készült remekműveket is, a melyeket Constans császár vitetett oda Rómából, továbbá különféle szöveteket is. Így tértek vissza Alexandriába.

14. — A király leánya pedig, a kit — mint mondtam* — kezes gyanánt Beneventumba hurczoltak, Siciliába érkezése után meghalt.

15. — Ezen időben oly nagy esőzések és oly erős mennydörgések voltak, a milyenekre egyetlen egy ember sem emlékezett vissza, úgyannyira, hogy a villámcsapásoknak az emberek és az állatok közül ezer számra áldozatul estek. Ezen esztendőben a hüvelyes vetemények,

* V. 8.

a melyeket az esőzések miatt nem tudtak összegyűjteni, újra kicsíráztak és egészen megérték.

16. — Így szabadította meg Grimuald király a beneventumiakat és tartományukat a görögöktől s midőn már ticinumi palotájába készült visszatérni, leányát, Romuald második nővérét, feleségül adta Transamundnak, a ki előbb Cápua grófja volt és őt a királyság megszerzésében hathatósan segítette, majd Atto után — a kiről fentebb beszéltem — Spoletum herczegévé tette. Ezután visszatért Ticinumba. 663.

17. — Miután, a mint már elbeszéltem, Grasulf foroiulumi herczeg meghalt, utódjává a herczegségben Ago lett, a kinek nevéből egy Foroiuliumban lévő házát mindmainapig *Ago-háza*-nak hívják. Ago halála után Lupust tették Foroiulium herczegévé. Ez a Lupus azon a gáton, a melyet maga a tenger alkotott, lovas sereggel az Aquilejától nem messzire fekvő Grádus* szigetére vonult, s miután a várost kirabolta, az aquilejai egyháznak ott lévő kincseit magához vette és azokat ismét visszahozta. Erre a Lupusra bízta Grimuald palotája vezetését, a mikor Beneventumba utazott. 663.

18. Lupus a király távollétében, a kinek visszajövetelét nem remélte, igen dőlyfösen viselkedett Ticinumban; a király visszatértekor azonban — jól tudván, hogy annak az ő rossz tettei nem fognak tetszeni — Foroiuliumba ment és saját bűnösségének tudatában felázadt a király ellen.

19. — Grimuald nem akart a longobardok között polgárháborút előidézni s ezért megbízta a cácánt, az avarok királyát, hogy vezessen sereget Foroiuliumba Lupus herczeg ellen és a háborúban semmisítse meg. És ez meg is történt. Midőn a cácán hatalmas seregé-

* Grado.

vel megérkezett, Lupus herczeg a foroiulumbeliekkel a Flovius* nevű helyen három napon át harczolt a cácán serege ellen, a mint nekem ezt öreg emberek elbeszéltek, a kik maguk is jelen voltak ebben a csatában. Az első napon megverte a cácán erős seregét és övéi közül csak kevesen sebesültek meg; a második napon már több embere megsebesült és meghalt, de ő is sokat levágott az avarok közül; a harmadik napon övéi közül még többen megsebesültek, avagy elvesztek, de viszont nem kisebb pusztítást vitt véghez ő is a cácán nagy seregében és gazdag zsákmányt ejtett. S mégis a negyedik napon oly roppant tömeget láttak ellenük nyomulni, hogy futásnak eredve alig-alig tudtak elmene-külni.

20. — Itt vesztette életét Lupus herczeg is, a többiek pedig, a kik megmenekedtek, a várakban sánczolták el magukat. Az avarok pedig az egész tartományt bebarangolták és tűzzel-vassal pusztítottak mindent. Midőn több napon át üzték már ezen munkát, felszólítá őket Grimuald, hogy hagyják abba a pusztítást. Erre követeket küldöttek Grimualdhoz és kijelentették neki, hogy Foroiuliumot, a melyet saját fegyvereikkel hódítottak meg, egyáltalában nincs szándékuk elhagyni.

21. — Grimuald most kénytelen volt sereget gyűjteni, hogy az országból az avarokat kiűzze. A róna közepén üttötte fel táborát, valamint az avar követek számára a vendégsátrat, és mivel seregének igen csekély része volt ott, azokat, a kik rendelkezésére állottak, több napon keresztül más és más ruhákban, más és más fegyverzettel felszerelve sokszor elvonultatta az avar követek szemei előtt, mintha szakadatlanul újabbnál-újabb seregek érkeztek volna Midőn az avar követek ugyanazt

* A Wippach völgyében, Krajna Adelsbergi kerületében.

a sereget különböző változatokban felvonulni látták, azon meggyőződésben voltak, hogy roppant nagy a longobardok serege. Ekkor Grimuald így szólt hozzájuk: „Ezzel az egész hadsereggel, a melyet láttatok, minden késedelem nélkül a cécánra és az avarokra rontok, hacsak gyorsan el nem távoztok Foroiulium területéről!” Midőn pedig az avar követek megjelentették királyuknak a láttakat és hallottakat, az legott egész seregével visszavonult a saját országába.

22. — Lupusnak — a mint már elbeszéltem — ily módon történt elveszése után a foroiuliumi hercegségben fia, Arnefrit akarta az atyja helyét elfoglalni; félt azonban Grimuald királynak a hatalmától s azért a szlávok népéhez menekült Carnuntumba*, a melyet rossz kiejtéssel Carantánumnak mondanak. Innen később szlávokkal tért vissza, hogy azoknak a segélyével a hercegséget újra hatalmába keríthesse. A Foroiuliumtól nem messze fekvő Nemast† városánál azonban a foroiuliumiak megrohanták és megölték.

23. — Ezután Wechtarit tették Foroiulium hercegévé. Ő Vincentia** városából származott, jóságos és a népet szelíden kormányozó férfiú volt. Midőn a szlávok meghallották, hogy ő Ticinumba ment, erős hadsereget gyűjtöttek össze és meg akarták támadni Foroiulium városát. A Foroiuliumtól nem messzire fekvő Broxast†† nevű helyre vonultak és ott tábort ütöttek. Az isteni gondviselés azonban úgy intézte a dolgot, hogy Wechtari herceg a szlávok tudta nélkül már azelőtt való este viszszerült Ticinumból. Midőn pedig grófjai, a mint az

663.

* Altenburg.

† Nimis, falu.

** Vicenza.

†† Némelyek a Natiso forrásvidékére helyezik, mások Cividale mellé.

történni szokott, haza indultak, akkor ő a szlávokról szóló hír hallatára csak kevesed magával, azaz huszonöt emberrel ellenük indult. A szlávok kinevették, midőn látták, hogy ily kevés emberrel közeledik és azt mondták, hogy a patriarcha a papjaival jön ellenük. Wechtari herczeg pedig a Natisio folyó hídjához* érve, a hol a szlávok táboroztak, sisakját levette a fejéről és ábrázatát megmutatá a szlávoknak; neki ugyanis egészen tar feje volt. A mint a szlávok felismerték, hogy az maga Wechtari, legott igen megzavarodának s kiabálják, hogy itt van Wechtari; most aztán oly nagy rémületbe hozta őket az Isten, hogy inkább futásra, mint harczra gondoltak. Erre Wechtari azon egynehány emberrel, a kik oldala mellett voltak, rájuk csapott és olyan mészárlást vitt véghez közöttük, hogy az ötezer emberből csak nagyon kevesen maradtak, a kik elmenekülhettek.

24. — Wechtari halála után Landari uralkodott a foroiuliumi herczegségben s ennek a halála után Rodoald következett.

25. — Midőn Lupus herczeg, a mint már elmondtam, meghalt, Grimuald annak Theuderada nevű leányát fiának, Romualdnak, a ki Beneventumban uralkodott, feleségül adta. Ez három fiút nemzett vele: Grimualdot, Gisulfot és Arichist.

26. — Grimuald király is kemény boszút vett mindazokon, a kik őt, midőn Beneventumba utazott, cserben hagyták.

27. — Forum Populi† római várost pedig, melynek polgárai Beneventumba vonulása alkalmával különféle károkat okoztak neki, és a Beneventumból jövő és

* Ponte de' Schiavi, S. Pietro de Schiavi közelében; valószínűleg a mai Borgo Cividale del Friauli mellett.

† Forlimpopoli.

odamenő követeit több ízben megsértették, a következő módon pusztította el. A nagybőjt idejében a rómaiak legcsekélyebb tudta nélkül a Bardoi*-Alpokon átkelt Tusciába és egész váratlanul a szent húsvét szombatján épen abban az órában rontott rá a városra, a melyben a keresztelés folyt és oly iszonyú vérengzést vitt véghez, hogy még a szentelt víz mellett lévő diakonusokat is, a kik a csecsemőket keresztelték, kardélre hányták. És úgy tönkretette a várost, hogy még napjainkban is igen kevés lakója van.

28. — Grimuald ugyanis roppant gyűlölettel volt eltelve a rómaiak ellen, a miért azok az ő testvéreit, Tasot és Caccot oly hitszegő módon rászedték.† Épen ez okból Opitergium** városát, a melyben azokat megölték, alapjából felforgatta és az ott lakók földjeit a foroiumbeliek, tarvisiumiak†† és a cenetabeliek*** között osztotta szét.

29. — Ezen időben Alzeco††† nevű bolgár herczeg — nem tudni mi okból — odahagyta a saját nemzetét és herczegségéből seregével békésen Itáliába vonult és Grimuald király elé járulván, ígéré neki, hogy szolgálatjára fog állni és az ő országában fog lakni¹. A király Beneventumba fiához küldötte, a kinek meghagyta, hogy ennek és népének lakóhelyet adjon. Romuald herczeg

* Bardi, Parma közelében.

† V. ö. IV. 38.

** Oderzo.

†† Treviso.

*** Ceneda.

††† Az Alzeco, illetve Alzecus név alatt nagy valószínűség szerint Alticeus értendő, a ki az avarok által Pannóniába kiűzött s aztán a bajorok által megtizedelt bolgár nép töredékét a vendekhez, majd pedig — ha a név azonosságát elfogadjuk — Itáliába vezette.

L. m. B. u. i. h.

¹ Theophanes (Historia miscella 671). másképen beszéli el.

kegyesen fogadta őket és letelepedésükre nagy területeket osztott ki közöttük, a melyek addigélé elhagyatottak voltak, — így Sepiánumot*, Boviánumot,† Iserniát** s más városokat is környékükkel együtt; Alzeco méltóságának a nevét pedig megváltoztatta és a hercegi cím helyett gastaldiusnak†† hívatta. Ezek a bolgárok még manapság is a most említett helyeken laknak s ámbár latinul beszélnek, de azért anyanyelvüket épen nem felejtették el.

668.

30. — Miután Constans császárt, a mint már elbeszéltem, Siciliában megölték és a rá következő zsarnok Mecetius is elnyerte a maga büntetését: a római birodalom kormányát Constans császár fia, Constantinus vette át és tizenhét éven keresztül uralkodott a rómaiak felett. Ennek a Constantinus császárnak az idejében küldötte Vitáliánus pápa Theodorus érseket és a nagy tudományú Adriánus apátot Britanniába, a kik ott igen sok angol egyházat részeltettek az egyházi tanok áldásában. Kettőjük közül Theodorus érsek bámulatos körültekintéssel állapította meg a bűnösök büntetését, azaz hány évig kell az embernek az egyes bűnökért vezekelnie.

676?

31. — Az ezután következő időben, augusztus havában, az ég keleti részén egy felette fényes csóvájú üstököscsillag mutatkozott és később ugyanazon irányban ismét eltűnt. S nem sokkal ezután keletfelől ugyanazon irányból jövő veszedelmes pestis pusztította a római népet. Ezen napokban Donus római pápa a Szent Péter

* Sipicciano.

† Bojano.

** Sergna.

†† Longobard méltóság, a mely mindjárt a herceg után következett; körülbelül a „helytartó“ fogalmának felel meg.

apostol egyháza előtti Paradisus nevű helyet fehér márványlapokkal pompásan kirakatta.

32. — Ezen időtájt a galliai részekben a frankok felett Dagipert uralkodott, a kivel Grimuald király szoros békeszerződést kötött. Ekkor Perctarit, a ki még mindig a frankok országában tartózkodott, felette megijedt Grimuald király hatalmától s ezért elhagyta Galliát, hogy Britannia szigetére a szászok királyához siessen. 675.

33. — Grimuald király pedig, mivel eretvágtak rajta, kilencz napon át a palotában maradt; s midőn ezután íjját kezébe vette, hogy egy galambot lenyilazzon, karján az ér ismét felszakadt. Ekkor, a mint beszélik, az orvosok megmérgezett gyógyszereket raktak rá s így megölték. Ő a Rothari király által szerkesztett törvénykönyvhöz még egynéhány előtte hasznosnak látszó törvényczikket függesztett. Hatalmas testalkatú volt, feje kopasz, szakálla tömött, bátorság tekintetében is az első s úgy a tanácsban, mint a cselekvésben egyaránt kitűnő. Testét Szent Ambrus hitvalló templomában temették el, a melyet korábban ő maga építtetett Ticinum városában. Egy év és három hónap telt el már, hogy Aripert király halála után a longobard királyságot megszerezte; ő maga kilencz évig uralkodott s országát a még kiskorú fiára, Garibaldra hagyta hátra, a kit neki Aripert király leánya szült. Perctarit pedig — a mint elkezdtem beszélni — odahagyva Galliát, hajóra szállt, hogy átkeljen Britannia szigetére a szászok királyához. Midőn azonban a tengeren már valamelyest tova hajózott, a partról hangokat hallottak, valaki kérdezte, hogy vajjon Perctarit azon a hajón van-e? Visszafelelték neki, hogy Perctarit ott van; mire a kiabáló tovább folytatá: „Mondjátok meg neki, hogy térjen vissza hazájába, mivel ma már harmadnapja, hogy Grimuald búcsút vett az élettől!” Ezen hír hallatára Perctarit azonnal vissza-

fordult, a partra érve azonban sehol sem tudta megtalálni azt a lényt, a ki őt Grimuald haláláról tudósította; ekkor arra a gondolatra jött, hogy az nem is ember, hanem isteni hírnök volt. Perctarit ezután útnak indult hazája felé s midőn Itália határához érkezett, ott találta már a longobardok nagy tömegével együtt a fejedelmet megillető hódolattal reá várakozó méltóságokat. Ismét visszatért tehát Ticinumba s miután a gyermek Garibaldot a királyságból kiűzte, Grimuald király halála után a harmadik hónapban a longobardok egyakarattal őt emelték az ország trónjára. Istenfélő ember volt és jó katolikus, szigorúan ragaszkodott az igazsághoz és bőkezű gyámolítója volt a szegényeknek. Tüstént Beneventumba küldött és onnan feleségét, Rodelindát és fiát, Cunincpertet, visszahozatta.

34. — Mindjárt uralomra léptekor a Ticinus folyó mellett azon a helyen, a honnan ő egykor elmenekült Urának és megszabadítójának kolostort építtetett a Boldogságos Szűz és Agatha martyr tiszteletére, a melyet „Novum“-nak neveznek. Sok szüzet gyűjtött ide össze és a helyet javadalmakkal s különböző értékes dolgokkal gazdagon megajándékozta. Felesége pedig, Rodelinda királyné, ugyanezen Ticinum városának a falain kívül Isten szent anyjának a tiszteletére emeltetett templomot roppant nagy munkával, a melyet „Ad perticas“-nak hívnak, és azt rendkívüli szép drágaságokkal díszítette fel. Azért hívják pedig ezt a helyet „Ad perticas“, mivel itt régebben egyenes póznák, azaz hosszú, keskeny gerendák voltak felállítva, a melyeket longobard szokás szerint a következő okból helyeztek ott el. Ha valaki idegen helyen háborúban vagy bármimás módon meghalt, annak vérrokonai a sírjára egy póznát szúrtak

* A póznához.

le, a melynek a hegyére fagalbort függesztettek és azt arrafelé fordították, a hol kedvesük elveszett, hogy ez által tudhassák, merrefelé nyugszik a meghalt.

35. — Perctarit, miután hét évig uralkodott egyedül, a nyolczadik esztendőben fiát, Cunincpertet, uralkodótársul maga mellé vette s vele még tíz éven át uralkodott. 680.

36. — Midőn ők a legnagyobb békében éltek és körülöttük mindenfelől nyugalom uralkodott, feltámadt ellenük a viszálykodás gyermeke Alahis nevében, a ki aztán felzavarta a békét a longobardok országában s általa a nép között véres mészárlások történtek. Ez, a mikor Tridentum városának hercege volt, háborúba keveredett a bajorok grófjával — ezt a méltóságot a bajorok „gravio“-nak hívják — a kit Bauzánium* s még több erős vár uralt, és fényes győzelmet aratott fölötte. Ezáltal oly elbizakodottá lett, hogy most már a saját királya, Perctarit ellen emelte kezét s miután Tridentum városában magát jól megerősítette, nyíltan fellázadt. Perctarit király legott ellene nyomult és kívülről erős ostromzár alá vette; Alahis azonban egy váratlan pillanatban a városból hirtelen kitörvén, a király táborát is futni kényszerítette. Későbbén mégis a király fiának a közbenjárására, a ki régtől fogva szeretettel viseltetett iránta, visszatért Perctarit király hűségébe. Valahányszor a király ezt az Alahist ki akarta végeztetni, fia, Cunincpert, mindannyiszor megakadályozta abban, mert azt hitte, hogy a jövőben hű lesz; s nem nyugodott addig, a míg atyját annyira nem vitte, hogy az a Brexiai† hercegséget is neki adományozta. Atyja több ízben kinyilvánította rosszaságát, hogy Cunincpert

* Botzen vagy Bolzano, Tirolban a Talfer völgyében.

† Brescia.

mindezt a saját vesztére teszi, mert hatalommal ruházza fel ellenségét, hogy az az uralmat majd magához ragadhassa. Brexia városában ugyanis állandóan igen sok longobard nemes tartózkodott s ezért attól félt Perctarit, hogy azoknak a segélyével igen hatalmassá lesz Alahis. Ezen napokban Perctarit király Ticinum városában a palota közelében nagy művészettel egy kaput építtetett, a melyet „Palatiensis“-nek is neveznek.

688? **37.** — Miután tizenhatsz éven át* először egyedül, később pedig fiával közösen kormányozta az országot, jobblétre szenderült; holttestét a Megváltó templomában, a melyet még atyja, Aripert építtetett, helyezték örök nyugalomra. Tisztos külsejű és zömök testalkatú volt, mindenben szelíd és kegyes. Cunincpert király az angolszász származású Hermelindát vette feleségül. Ez egy alkalommal a fürdőben megpillantotta a gyönyörű termetű és csaknem egészen a sarkig leomló szőke hajjal díszelgő Theodotét, a ki igen előkelő római családból származó leány volt és ennek a szépségét azután férjének, Cunincpert királynak eldicsérte. A király nem mutatta ugyan, hogy mily örömmel hallja ezt feleségétől, a leány iránt azonban mégis forró szerelemre gerjedt. Késedelem nélkül vadászatra indult az úgynevezett „Városerdő“-be és feleségét, Hermelindát is magával vitte. Ő azonban éjjel tüstént visszatért Ticinumba, Theodote leányzót magához hozatta és vele hált. Később egy Ticinumban levő zárdába küldötte, a melyet az ő nevéől neveztek el.†

38. — Alahis pedig elfeledé azon nagy jótéteményeket, a melyekkel Cunincpert király elhal-

* A 35. fejezetben azt mondja Paulus, hogy Perctarit tizenhét évig uralkodott.

† Monasterium s. Mariae Theodotis. Most dela Posterla. — Wa. u.

mozta őt, elfeledte az esküjét is, a melylyel neki hűséget fogadott és még sok más longobardnak az ösztönzésére az agyában már régen megfogamzott, viszályt-szülő tervét megvalósította; Cunincpert távollétében ugyanis annak királyságát és Ticinumban levő palotáját hatalmába kerítette. Cunincpert ennek hallatára onnan, a hol éppen volt, gyorsan a láriusi* tónak Comotól nem messzire fekvő szigetére futott és ott igen erős állást foglalt el. Nagy szorongás szállta most meg mindazokat, a kik őt szerették, de főképen a papokat és az egyházhoz tartozókat, a kik Alahis előtt mindannyian gyűlöletesek voltak. Ebben az időben a tici-numi egyház püspöke, Istennek kedvelt embere, az életszentségéről híres és a szépművészetekben járatos Damiánus volt. Ez, a mint Alahist a palotába bevonulni látta, hogy annak a részéről sem őt, sem egyházát valami baj ne érje, diaconusát, az okos és vallásos Thomast, legott hozzája meneszté és átküldötte vele Alahisnak az anyaszentegyház áldását.† Jelentették pedig Alahisnak, hogy Thomas diaconus az ajtó előtt áll és hogy a püspöktől áldást hozott. Ekkor Alahis, a ki — mint már említettem — gyűlölettel vi-seltetett az egész papság iránt, így szólt embereihez: „Menjetek és mondjátok meg neki, hogy jöjjön be hát, ha van tiszta lábravalója, ha nincs, úgy maradjon csak kint!” Thomas ezen beszéd hallatára felelé: „Jelentsétek neki, hogy van tiszta lábravalóm, mivel éppen ma mosottat öltöttem fel.” Mire Alahis ismét így izent neki: „Nem a lábravalóról beszélek én, hanem azokról, a mik a lábravalón belül vannak.” Ezekre Thomas ilyen választ adott: „Menjetek és mondjátok meg neki, hogy

* Lago di Como.

† Szokás szerint szentelt kenyeret.

ebben a tekintetben egyedül az Isten találhat bennem valami kivetni valót, ő azonban épen nem.“ Alahis most maga elé bocsáttatá a diaconust s eléggé darabosan és fenyegető hangon beszélt vele. Ekkor a zsarnok iránti félelem és gyűlölet szállta meg a papokat és az egyházi személyeket, mert úgy vélték, hogy ők annak vad természetét semmiképen sem tudják kiállani. S annál inkább kezdének most Cunincpert után vágyakozni, minél magasabb fokra hágott a királyi hatalom dölyfös bitorlója ellenében átkozódásuk. De ez a vadság és bárdolatlan nyerseség nem sokáig tartotta kezei között az igaztalanul szerzett hatalmat.

39. — Midőn egy napon asztalán solidusokat számolt, egy tremissis* leesett az asztalról, a melyet Aldonak még egészen kicsiny fiacskája a földről felvevén, azt Alahisnak ismét visszaadta. Alahis most azon hitben, hogy a fiúcska legkevésbé sem érti meg, így szólt hozzá: „Ezekből sok van a te apádnak, de azokat legközelebb már nekem fogja adni, ha az Isten is úgy akarja!“ Mikor a gyermek este haza ment atyjához, az kérdező tőle, hogy mit mondott neki ma a király; mire a gyermek atyjának mindent elbeszélt úgy, a hogyan történt és a mit a király neki mondott. Aldo ezen hír hallatára fölötte megrémült, tüstént magához hívatta testvérét, Grausot és előadott neki mindent, a miket a király rosszindulatúlag mondott. Legott tanácskozássra gyűltek össze barátaikkal és mindazokkal, a kikben bízhattak, hogy miképen foszszak meg a zsarnok Alahist az uralomtól, mielőtt az még valamit árthatna nekik. Korán reggel a palotába mentek és így szóltak Alahishoz: „Ugyan, miért méltóztatol állandóan itt a falak között ülni? Hiszen az egész város és az összes nép hű hoz-

* A solidus egyharmad része.

zád s az a részeges Cunincpert annyira tönkre ment már, hogy többé semmi hatalom sem áll a rendelkezésére. Szedd hát össze magad s menj vadászatra, fiatal társaiddal járj-kelj ide s tova; mi meg azalatt a te többi hiveddel oltalmazzuk a várost. S még azt is megígérjük, hogy rövid idő múlva ide fogjuk hozni a te ellenségednek, Cunincpertnek a fejét!” Alahis hajlott ezeknek a beszédére; odahagyta a falakat és a nagy területű „Városerdő”-be ment s ott kezdé magát beleélni a mulatozásba és a vadásztatásba. Aldo és Grauso pedig a Comacinus* tavához siettek s ott hajóra szállván Cunincperthez mentek. Midőn eléje érkeztek, lábaihoz borulának s bevallják, hogy alávaló módon cselekedtek elene egyszersmind tudomására hozzák, hogy őket illetőleg Alahis milyen álnok kijelentést tett s ők milyen tervet forraltak ki annak a megrontására. De hagyján! Mindnyájan könyekre fakadtak, egymásnak hűségeskütek tettek s megállapították a napot, a melyen Cunincpertnek majd mennie kell, hogy neki Ticinum városát átadják. És úgy is történt. Cunincpert ugyanis a kijelölt napon Ticinum elé érkezett és azoknak fölötte szívélyes fogadtatása mellett ismét bevonult a palotájába. Versengve tódult most hozzá az egész polgárság, különösen pedig a püspök, a papok s az egyháziak, öregek s ifjak és könyek között ölelgették őt mindnyájan s határtalan örömmel eltelve adtak hálát az Istennek viszsztatéréséért; Cunincpert meg mindenkit, a kit csak tudott, megcsókolt. Alahishez pedig tüstént hírnök ment, hogy Aldo és Grauso a nekik tett ígéretüket beváltották s elhozták számára Cunincpert fejét, sőt nemcsak a fejét, hanem az egész testét is, hogy ő most már megerősödve ül a palotában. Midőn Alahis ezt meghal-

* L. d. Como.

lotta, nagyon meghökkent s dühöngve és fogcsikorgatva szórtafenyegetéseit Aldo és Grauso ellen. Majd Placentián* keresztül Austriába† húzódott vissza és az egyes városokat részint hízélgéssel, részint erőszakkal pártjára vonta. Mikor Vincentia** alá érkezett, a polgárok kivonultak a városból és haddal támadtak rá. Alahis azonban legyőzte és ezáltal szövetségeseivé tette őket. Innen tovább vonulva Tarvisium†† vette be és hasonló módon a többi várost is. Miközben Cunincpert sereget gyűjtött ellene és a foroiuliumiak is hűségesen segítségére akartak jönni: azalatt Alahis elrejtőzött az úgynevezett Capulánus erdőben, a Ticinum felé vezető úton a Lipientia*** folyó hídjánál, a mely folyó Foroiuliumtól negyvennyolcz mérföldnyire††† távolságban folyik, — s a mint a foroiuliumiak serege elszórt csapatokban haladt előre, azon rendben, a hogyan odaérkeztek, kényszerítette őket, hogy zászlója alá esküdjenek, egyszersmind nagy ovatossággal ügyelt arra, hogy a már megérkezettek közül valaki vissza ne térjen az utánuk jövőket figyelmeztetni. És így mindazok, a kik Foroiuliumból jöttek, az ő szolgálatára esküdtek fel. De hagyjék! Egymás ellen indultak: Alahis az egész kelettel, Cunincpert pedig az ő híveivel és a Coronate¹ nevű síkon táborot ütöttek.

40. — Cunincpert ekkor követett küldött Alahishoz és fölszólítá, hogy álljon ki vele párosviadalra s így nem lesz szükséges, hogy seregeiket zaklassák. Alahis

* Piacenza.

† Az ország keleti része értendő alatta. Így a középkori okmányok Civalet következetesen C i v i t a s A u s t r i a e-nak nevezik.

** Vicenza.

†† Treviso.

*** Livenza.

††† Nyolcz-tíz földrajzi mérföld.

¹ Corna v. Cornate, Como vidékén.

azonban semmi szín alatt sem akart ezen ajánlatba be-
leegyezni. Midőn pedig egyik embere, a ki Tusciából
való volt, felszólította őt, mint a háborúban jártas és
vitéz embert s azt tanácsolta neki, hogy szálljon síkra
Cunincperttel, Alahis így felelt neki: „Cunincpert ám-
bátor részeges és hibás elméjű, de azért mégis vak-
merő és bámulatos testi ereje van. Atyjának az életé-
ben, a mikor mint fiatal emberek együtt voltunk, a pa-
lotában roppant nagy kosokat tartottak, a melyeket ő,
megmarkolván hátukon a gyapjút, kinyújtott karral emel-
getett fel a földről, a mit én nem tudtam megcsele-
kedni.“ Ennek hallatára mondá neki a tusk: „Ha te
nem mersz Cunincperttel párviadalban megmérkőzni,
úgy én sem leszek tovább a te segítőtársad!“ Ezen sza-
vak után kapta magát s legott átmenekült Cunincpert-
hez és elbeszélte neki az egész dolgot. A két hadsereg
tehát, a mint már említettem, a Coronate síkon találko-
zott össze. S mikor már oly közel értek egymáshoz,
hogy össze kelle csapniok, akkor Seno, a ticinumi egy-
ház diaconusa s a hajdanában Gundiperga királynétől
emelt, ugyanazon városban fekvő Keresztelő Szent Já-
nos templomának a gondozója, mivel nagyon szerette a
királyt és félt, hogy az a csatában el talál esni, így
szólt a királyhoz: „Uram királyom, mindnyájunk élete
a te személyed szerencsés megmaradásától függ, ha te
a harczban elesel, az a zsarnok Alahis a legválogatot-
tabb kínzások között fog bennünket kivégeztetni. Fogadd
tehát szívesen az én tanácsomat. Add át nekem az
egész fegyverzetedet s majd én megyek s én kelek
harczra azzal a tyrannussal. Ha elesem, úgy te a ma-
gad ügyét ismét jóvá teheted, ha pedig győzők, az csak
a te dicsőségedet fogja emelni, mivel egy szolgád által
győztél!“ Midőn a király kijelentette, hogy ő ezt nem
teszi meg, akkor azon egynehány hű embere, a kik

körülötte voltak, könyörgésre fogták a dolgot, hogy egyezzek bele abba, a mit a diaconus mondott. S végre is, mivel igen gyengéd lelketű volt, meghajlott azoknak a kérése és könyei előtt s pánczéliját, sisakját, lábvértjeit és fegyverzetének egyéb részeit átadta a diaconusnak s így saját királyi fegyverzetében a harczba küldötte őt. A diaconus ugyanis épen olyan testalkatú és nagyságú volt, úgyannyira, hogy a midőn ő így fölvegyerve a sátorból kilépett, mindenki Cunincpert királynak tartotta. Az ütközet tehát kezdetét vette és teljes erővel folyt a küzdelem. Alahis a leghevesebb támadást arrafelé irányozta, a hol a királyt vélte lenni és azon hitben vágta le Seno diaconust, hogy Cunincpertet ölte meg. Midőn azonban annak fejét véteté, hogy lándzsán a levegőbe emeljék és Istennek hálát adjanak: akkor a sisak levétele után észreveszi, hogy csak egy papot ölt meg. „Jaj nekem — kiáltott fel ekkor dühösen — semmit sem nyertünk, ha azért harczoltunk, hogy egy papot öljünk meg. Most tehát azt a fogadást teszem, hogy egy kútat papmonynyal fogok megtölteni*, ha az Isten nekem még egyszer győzelmet ad!”

41. — Midőn Cunincpert észrevette, hogy övéi az ügyet elveszettnek tartják, legott megmutatá magát nekik, a mi által a félelmet eloszlatta és mindenki szívét a győzelem reményével töltötte el. Erre a csatasorok ismét helyre állanak és egyfelől Cunincpert, másfelől pedig Alahis készülődik az ütközetre. Majd Cunincpert újból felszólítja Alahist ezen szavakkal: „Ime, mily nagy néptömeg áll készen mindkét oldalon. Mi szükség van arra, hogy olyan sokan elveszsenek? Mérjük össze mi ketten, én és ő fegyvereinket párosviadalban s a kit közülünk az Úr tetszése szerint a győzelemmel

* Quod unum puteum de testiculis impleam clericorum.

megajándékoz, az aztán maga uralkodjék a sértetlenül maradt nép fölött!“ Ekkor Alahist buzdították övéi, hogy tegye meg, a mit neki Cunincpert ajánl; ő azonban felelél: „Én ezt nem tehetem meg, mivel lándzsáik között Szent Mihály arkangyal* képét látom, a mely előtt én hűséget esküdtem neki.“ Mire emberei közül monda neki az egyik: „Félelemből látod azt, a mi nincs, túl vagy már te azon, hogy ilyeneken jártasd az eszed!“ Erre megharsantak a hadi tárogatók és a két seregegy-másra rohant; s minthogy egyik rész sem engedett egy tapodtat sem, iszonyú emberöldöklést vittek véghez. Végre elesett a kegyetlen, a zsarnok Alahis, és az Úr engedelmeiből Cunincpert nyerte el a győzelmet. Alahis serege pedig az ő halálának hírére futásban keresett menedéket. A kit a kard megkimélt, azt az Adduát folyó nyelte el. Alahisnak a fejét leütötték, lábszárait levágták, hogy csak a holttest alaktalan tömege maradt vissz-sza. Ebben a csatában a foroiuliumiak serege épen nem vett részt, mivel akarata ellenére Alahisnak esküdött fel s ezért aztán sem Cunincpert királynak, sem Alahisnak nem nyújtott segítséget, hanem, a mikor ezek egymással harczba bonyolódtak, visszaindultak otthonukba. Ily módon veszett el Alahis. Seno diaconus tetemét azonban nagy pompával temettette el Cunincpert király Szent János templomának az ajtaja előtt, a melynek az gon-dozója volt; ő maga pedig, mint uralkodó, általános örömujjongás közepette diadalmenetben tért vissza Tin-cinumba.

* Szent Mihály arkangyal Keresztelő Szent János mellett a longobard nép legkedveltebb szentje volt, kinek képét a fennmaradt érmeken is láthatni.

† Adda.

HATODIK KÖNYV.

1. Romuald Tarentumot elfoglalja. Theuderata Szent Péter tiszteletére kolostort épített. — 2. Romuald halála. Szent Benedek testét Galliába viszik. — 3. Roduald foroiuliumi hercegtől Ansfrid elragadja a hercegséget. — 4. A konstantinápolyi zsinat. Damiánus püspök levele. — 5. Nap- és holdfogyatkozás. Rómában és Ticinumban dögvész pusztít. — 6. Aldonak és Grausonak titokzatos módon tudomásukra jut, hogy őket Cunincpert meg akarja öletni. — 7. Félix grammatikus. — 8. Johannes bergamusi püspök. — 9. A sötét árnyékú csillag. A Bebius kitörése. — 10. A szaracénok elfoglalják Afrikát és Carthagót feldúlják. — 11. Constantinus halála. Justiniánus uralkodása és győzelme a szaracénok fölött. — 12. Leo az uralmat magához ragadja és Justiniánust száműzi. — 13. Tiberius Leót legyőzi, börtönbe veti s a császári trónt elfoglalja. — 14. Sergius pápa az ötödik egyetemes zsinatot elismerni nem akaró aquilejai zsinatot intései által meggyőzi. — 15. Cedoald angol-szász király Rómában megkeresztelkedik s rögtön meghal. — 16. A frankoknál a királyi hatalmat a háznagyok ragadják magukhoz. — 17. Cunincpert király halála után a trónt az ő fia, Liutpert örökli. — 18. Raginpert taurinumi herceg Liutpertet legyőzi, királyságát elfoglalja, de még ugyanazon esztendőben meghal. — 19. Aripert háborúval támadja meg Liutpertet és a csatában élve elfogja. — 20. Aripert a lázongó Rotharit bergamusi herceget legyőzi és megöleti. — 21. Ansprand Teutpert bajor herceghez menekül. — 22. Aripert Ansprand feleségén, leányán és fián kegyetlenül boszút áll; a gyermek Liutprandnak azonban megengedi, hogy atyjához Bajorországba menjen. — 23. Anschis, Arnulf fia, a frankok fölött mint háznagy uralkodik. — 24. Ado halála után Ferdulf nyeri el a foroiuliumi hercegséget, a ki a szlávok elleni csatában halálát leli. — 25. Corvulus foroiuliumi herceget a király megvakíttatja. — 26. Pemmo és három fia. — 27. Gisulf beneventumi herceg Surát és más várakat megszáll. — 28. Aripert a Cotti-Alpokat a Szentszéknak ado-

mányozza. Két angolszász király Rómába zárandokol. — 29. Benedek mediolánumi érsek. — 30. Transmund spoletumi herceg halála után a hercegséget az ő fia, Faroald örökli. — 31. Justinianus császár hatalmát visszaszerzi és ellenségeit megöleti. — 32. Filippicus Justinianust legyőzi és birodalmát magához ragadja. — 33. Petrus patriarcha halála után az aquilejai egyház vezetését Serenus veszi át. — 34. Anastasius Filippicust a trónról letaszítja. — 35. Ansprand Teutpert bajor király segélyével Aripertet legyőzi. Aripert a Ticinus folyóba fullad, testvére pedig, Gumpert, Frankóniába menekül, mire Ansprand és fia nyerik el a királyságot. — 36. Theodosius Anastasiust legyőzi és a császári trónt elfoglalja. A Tiberis szerfűlötti megáradása. — 37. Az angol nép zárandoklása Rómába. Pipin frank király háborúi és fia, Károly. — 38. Liutprand király az ellene fellázadó Rotharit megöleti. Liutprand nagy bátorsága. — 39. Gisulf beneventumi herceg halála után a hercegséget az ő fia, Romuald örökli. — 40. Petronax Szent Benedek kolostorát Cassinumban helyreállíttatja. Szent Vincentius kolostora. — 41. Theodosius császárt a trónon Leó követi. — 42. Károly frank fejedelem Raginfridet legyőzi. — 43. Liutprand király a Szentszéket a neki adományozott Cotti-Alpok birtokában megerősíti és leányát Teutpert bajor herceghez feleségül adja. — 44. Faroald elfoglalja Classist. Theudo bajor herceg Rómába zárandokol. — 45. Serenus patriarcha halála után Calixtus veszi át az egyház kormányzását. Pemmo háborúja a szlávok ellen. — 46. A szaracénok Hispániát meghódítják; Galliában azonban Károly és Eudo legyőzik őket. — 47. A szaracénok Konstantinápolyt ostrom alá veszik és a bolgároktól vereséget szenvednek. — 48. Liutprand király Szent Augustinus földi maradványait Ticinumba viteti. — 49. Liutprand király több római várost elfoglal. Leó császár képrombolása. — 50. Romuald beneventumi herceg és fia, Gisulf. — 51. Pemmo ellenségeskedése Calixtus patriarchával. — 52. Ratchis háborúja a szlávok ellen. — 53. Liutprand király Károly fiának, Pipinnek lenyirja a haját. — 54. A Galliába ismételten betörő szaracénokat a frankok Liutprand király segélyével kiűzik. — 55. Transmund spoletumi herceg lázadása. A gyermek Gisulfot Liutprand Beneventumból elviszi. Gergely elnyeri a beneventumi hercegséget. Hildeprandot királylá kiáltják ki. — 56. Gergelyt a beneventumi hercegségben Godescalc követi. Liutprand a Pentapolishan háborút visel. — 57. Liutprand Transmundból papot csinál. Godescalcot menekülése

közben a beneventumiak agyonverik. -- 58. Liutprand király Gisulfot visszahelyezi a beneventumi hercezségbe. Bauddinus jövőendőmondó. Liutprand kegyes uralkodása.

1. Mialatt a Páduson túl* a longobardoknál ilyen dolgok történnek, azalatt Romuald beneventumi herceg hatalmas sereget gyűjtött össze, ostrom alá vette s elfoglalta Tarentumot, majd hasonló módon Brundisiu-mot† és nagy területen köröskörül azt az egész vidéket hatalma alá hajtotta. Ebben az időben építtetett felesége, Theuderata, Beneventum városának falain kívül Szent Péter apostol tiszteletére templomot és mellette isten sok szolgáló leányának a számára zárdát is alapított.

678. 2. Romuald is, miután már tizenhat éven át kormányozta hercezségét, búcsút vett az élettől. Utána fia, Grimuald, három évig uralkodott a samnit nép fölött. Vele kelt egybe Wigilinda, Cunincpertnek a nővére, Perc-tarit királynak a leánya. Grimuald halálával az ő testvére
681. Gisulf nyerte el a hercezséget, a ki tizenhét évig állt Beneventum élén. Ez Winipergát vette feleségül, a ki
653. neki Romualdot szülte. Ez időtájt Celmánia** és Aureliat†† vidékéről frankok jöttek át Cassinum várába, a hol Szent Benedek tetemei pihentek, s a hol már évek hosszú sora óta nagy elhagyatottság uralkodott. És miközben úgyszinlelték, hogy ők az egész éjet a szent test mellett virrasztják át: magukhoz vették ezen szent Atyának és az ő nővérének, tisztelendő Scholasticának a csontjait és elvitték saját hazájukba; ott aztán két kőlostort emeltek tiszteletükre, egyet Szent Benedeknek, egyet pedig Szent Scholasticának. Annyi bizonyos, hogy

* T. i. a Pótól északra

† Brindisi.

** Azaz Cenomannia.

†† Le Mans v. Maine és Orleans vidékéről.

az a szent és minden nektárnál édesebb száj, azok a mindig égfelé tekintő szemek és a testnek egyéb részei is, ámbár elenyésztek, de mégis csak nálunk maradtak. Mert egyedül csak az Úr teste nem látott enyészetet, a szentek teste azonban azoknak a kivételével, a melyek isteni csoda által éppen maradnak fenn, a mulandóságnak vannak alávetve, hogy azután az örök dicsőségben ismét megújuljanak.

3. — Midőn egy alkalommal Rodoald, a ki — mint említettem* — a foroiuliumi herczegséget kormányozta, a városból távol volt, herczegségét a Reunia† várából való Ansrit a király beleegyezése nélkül magához ragadta. Ezen hírré Rodoald Histriába menekült s onnan hajón Ravennán át Ticinumba a királyhoz ment. Ansrit pedig nem elégedett meg Foroiulium herczegségével, ezenfelül még Cunincpert királyságát is meg akarta szerezni s ezért fellázadt ellene. Veronában azonban elfogták, a király elé vitték s miután szemeit kitolták, számkivetésbe küldötték. A foroiuliumi herczegséget pedig ezután Ado, Rodoaldnak a testvére, mint helytartó, egy évig és hét hónapig kormányozta.

4. — Mialatt Itáliában ilyen dolgok történtek, Konstantinápolyban eretnokség ütötte fel fejét, a mely a mi Urunk Jézus Krisztusban csak egy akaratot és egy működést fogadott el. Ezt az eretnokséget Gergely konstantinápolyi patriarcha, Macharius, Pyrrus, Paulus és Petrus támasztottak. E miatt Constantinus császár rendeletére százötven püspök gyűlt össze, a kik között ott voltak a római szentegyháznak Agatho pápától küldött követei is, úgymint: Johannes diaconus és Johannes portusi** püspök. Ezek mindnyájan kárhoztatták azt az

* V. 24.

† Ragogna.

** Porto, a Tiber torkolatánál.

eretnekséget. Ezen órában oly nagy mennyiségű pókháló hullott a nép közé, hogy mindenki elcsudálkozott rajta. És ez annak a jele volt, hogy az istentelen eretnekség szennyét elvetették. Gergely patriarchát megkorrholták, a többieket pedig, a kik annak a védelmezésében állhatatosan megmaradtak, egyházi átokkal sújtották. Ekkortájt Damiánus, a ticinumi egyház püspöke, Mansuetus mediolánumi érsek neve alatt ezen ügyben, az igazhitet illetőleg, egy igen üdvös levelet írt, a mely az említett zsinaton nagy tetszésben részesült. A helyes és az igazi hit az, hogy a mi Urunk Jézus Krisztusban két természet van, egy isteni s egy emberi; s ugyancsak kettős akaratot és kettős működést is hiszünk benne. Tudni akarod, miben nyilvánul az ő istensége? „Én — úgymond Krisztus — és az Atya egy vagyunk*.” Tudni akarod, miben nyilvánul az ő emberisége? „Az Atya nagyobb én nálamnál.”† Lásd emberiségében őt, midőn a hajóban aluszik; lásd istenségében, a mikor az evangélistával** szól: „És felkelvén megdorgálá a szeleket és a tengert, és lőn nagy csendesség.” Ez volt a hatodik egyetemes zsinat; Konstantinápolyban tartották és görög nyelven jegyezték föl Agatho pápa idejében és Constantinus császár vezetése alatt az ő palotájának belső részében folyt le.

680. **5.** — Ezen időben a nyolczadik indictio alatt holdfogyatkozás volt. Csaknem ugyanazon időben, május
679. másodikán délelőtt tíz órakor napfogyatkozás is volt. S erre nem sok idő múlva igen veszedelmes dögvész pusztított három hónapon át, t. i. juliusban, augusztusban és szeptemberben; oly nagy volt az elhaltak száma, hogy

* János, 10, 30.

† János, 14, 28.

** Máté, 8, 26.

Rómában a szülőket a gyermekekkel, a fivéreket a nővérekkel kettenként helyezték el Szent Mihály lován s úgy vitték őket a temetőbe. Hasonló módon dühöngött ez a dögvész Ticinumban is, oly annyira, hogy onnan az összes polgárság részint a hegyhátakra, részint egyéb helyekre menekült el, a város utczáit s a vásártért pedig fű és bokrok verték föl. Sokan látták ekkor, a mint éjnek idején a jó és a gonosz angyalok a városon keresztül-kasul jártak és a hányszor csak a jó angyal parancsára a halálangyal, a ki kezében vadászgerelyt tartott, valakinek a házáat megütötte, abban a házban másnap éppen annyi ember halt meg. Ekkor egy valakinek kinyilatkoztatás útján tudomására jutott, hogy a dögvész nem szűnik meg előbb, a míg csak Szent Péter templomában, a melyet *Ad vincula*-nak* hívnak, Szent Sebestyén martyrnak oltárt nem emelnek. S úgy is történt. Róma városából elhozták Szent Sebestyén martyr ereklyéit és a már megnevezett templomban oltárt emeltek neki, mire a dögvész is azonnal megszűnt.

6. — Midőn ezek után Cunincpert király Ticinum városában főlovászmesterével — a kit longobard nyelven „marpahis“-nak hívnak† — a fölött tanakodott, hogy miképen kellene Aldot és Grausot életüktől megfosztani: váratlanul egy nagyobbacska légy szállott az ablakra, a mely mellett állottak. Cunincpert törével ketté akarta vágni, hogy megölje, de csak az egyik lábát metszette le. Eközben Aldo és Grauso a király szándékáról mit sem tudva a palota felé mendegéltek; midőn azonban a palota közelében fekvő Szent Románus martyr templomához értek, egyszerre csak egy csonkalábú sánta ember termett előttük és mondá nekik, hogy Cunincpert,

* A bilincsekhez.

† V. ö. II. 9.

ha hozzája mennek, meg fogja őket öletni. Ennek halatára nagy félelem lepte meg őket s ugyanazon templom oltára mögé menekülének. Nemsokára jelentették Cunincpert királynak, hogy Aldo és Grauso Szent Rómánus martyr templomába menekültek. Ekkor a király szemrehányással illeté a főlovászmestert, hogy miért kellett neki az ő tervét elárúlnia. Mire a főlovászmester válaszolá: „Uram királyom, hiszen te tudod, hogy én, a mióta ezen dologról tanácskozunk, szemeid elől nem távoztam el, hogyan beszélhettem volna tehát erről valakinek?“ Ekkor a király Aldohoz és Grausohoz küldött és kérdeztette tőlük, hogy miért menekültek a szent helyre. Azok pedig válaszolák: „Mivel hírül adták nekünk, hogy a mi Urunk Királyunk meg akar bennünket öletni.“ Erre ismét hozzájuk küldött a király és tudakolta tőlük, hogy ki volt az, a ki ezt nekik hírül adta és egyszersmind szigorúan megizente nekik, hogy kegyelmére nem számíthatnak, hacsak meg nem nevezik a hírvivőt. Ezek most értésére adtak a királynak mindent, a mint történt és elbeszélték, hogy egy sánta emberrel találkoztak, a kinek az egyik lába hiányzott s egészen térdig falába volt. Ez tudatta velük a megöletésükre vonatkozó tervet. Ekkor átlátta a király, hogy az a légy, a melyiknek a lábát levágta, valami gonosz szellem volt, a ki az ő titkos terveit elárulta. Aldot és Grausot tehát védelmének a biztosítása mellett a templomból azonnal előhozatta, bűnüket megbocsátotta s ettől kezdve a legbizalmasabb emberei közé számította őket.

7. — Ezen időben igen nagy tekintélynek örvendett Felix grammatikus, az én tanítómesteremnek, Fláviusnak a nagybátyja, a ki iránt oly nagy szeretettel viseltetett a király, hogy a különböző gazdag ajándékok között egy arannyal és ezüsttel díszített bottal is megtisztelte őt.

8. — Ezen időben élt Johannes is, a bergámusi* egyháznak szent életéről híres püspöke. Ő egy alkalommal a lakománál beszélgetés közben megsértette Cunincpert királyt, a miért is a király, midőn az lakására akart visszatérni, egy szilaj és zabolátlan lovat adatott alája, a mely éktelen nyerítés közepette szokta volt földre dobni mindazokat, a kik reája ültek. Mihelyt azonban a püspök ráült, oly szeliddé lett, hogy könnyű ügetésben vitte őt egészen a házáig. Midőn a király ezt meghallotta, azon naptól fogva a köteles tisztelettel viseltetett a püspök iránt és még azt a lovat is neki ajándékozta, a melyet lovaglása által megszentelt.

9. — Ezen időben karácsony és vízkereszt között éjjelenként a derült égen a Fiastyúk közelében egy csillag volt látható, a melyet azonban sötét árnyék takart be, mint mikor a hold felhők mögé búvik. Később február havában nyugot felől épen délben egy csillag jelent meg, a mely nagy ragyogás közepette a keleti irányban ismét eltűnt. Erre márczius hónapban a Bebiusnak** több napon át kitörése volt, mely alkalommal a belőle kihányt por és hamu köröskörül minden zöldet kipusztított.

10. — Ekkor tájban a hitetlen és istentelen szaracén nép roppant nagy tömegben Aegyptomból Afrikába rontott, Carthágot ostrommal bevette, kegyetlenül kirabolta és a földdel egyenlővé tette.

11. Eközben Konstantinápolyban meghalt Constantinus császár és a római birodalmat az ő fiatalabbik fia, Justinianus vette át, a ki tíz évig uralkodott. Ez a szaracénok kezei közül ismét kiragadta Afrikát s meg-

685.

* Bergamo.

† „ . . . Stella iuxta vergilias . . . ”

** Vezuv.

kötötte velük a békét tengeren és szárazon. Zakariás protospatháriusát* pedig elküldötte, hogy az ő parancsára Sergius pápát hozza Konstantinápolyba, mivel az a Konstantinápolyban tartott zsinat tévedéseit nem akarta kedvezően fogadni, sem megerősíteni. Ravennának és a szomszédos részeknek a katonasága azonban nem vette figyelembe a császár istentelen parancsát és szégyenlettel és gyalázattal üzte ki Zakariást Róma városából.

695. **12.** — Ezen Justiniánustól Leó elragadta a császári méltóságot s megfosztá őt birodalmától; három évig kormányozta a római birodalmat s az idő alatt Justiniánust Pontusban számkivetésben tartotta.

698. **13.** — Leo ellen pedig Tiberius lázadt fel, birodalmát magához ragadta és őt magát uralkodásának egész ideje alatt ugyanazon városban fogságban tartotta.

14. — Ezen időben az Aquilejában tartott zsinat a hitben való tájékoztatlansága következtében bizalmatlansággal fogadta az ötödik egyetemes zsinatot, míg végre Szent Sergius pápa üdvös intései által felvilágosítva Krisztusnak többi egyházával együtt annak az elismerésébe maga is belenyugodott. Ezt a zsinatot Vigilius pápa és Justiniánus császár idejében tartották Theodor és mindazok ellenében, a kik azt állították, hogy Szent Mária egyedül csak embert és nem Istent s embert szült. Ezen a zsinaton egyszersmind katolikus hitczikelylyé tették, hogy a Boldogságos Szűz Mária istenanyjának† neveztessek, mivel, a mint a katolikus vallás tartja, nemcsak embert, hanem valósággal Istent s embert szült.

* A császár személye körüli magas hivatalnok.

† „Theotocos diceretur. . .”

15. — Ezen napokban Cedoald angolszász király, a ki sok háborút viselt országában, Krisztushoz tért és Rómába sietett. Útközben Cunincpert király a legnagyobb tisztelettel fogadta. Midőn megérkezett Rómába, 689. Sergius pápa megkeresztelése és Petrus nevet adott neki; még a fehér ruhát hordotta, mikor már a mennyországba költözött át*. Holttestét Szent Péter templomába temették el. Nyughelye fölött sírfelirat olvasható.†

16. — Ez időtájt Galliában, mivel a frank királyok elkorcsosodásukban ősi vitézségüket és szellemi erejüket egyaránt elvesztették, a királyi háznagyok lépnek fel és a királyi hatalmat s egyáltalában mindent, a mi szokás szerint a királyok hatáskörébe tartozott, ők kezdék gyakorolni; elhatározták ugyanis az égben, hogy a frankok feletti uralom ezeknek a nemzetségére szálljon át. Akkoron a királyi palotában Arnulf volt a háznagy, a ki — mint később kitűnt — Isten előtt kedves és igen szent életű férfiú volt. Ő ezen világ dicsősége után magát Krisztus szolgálatára adta s mint püspök föltette kitűnt; végre is a remete életet választotta és a belpoklosokat teljes odaadással szolgálta ki mindenben, maga pedig a legnagyobb önmegtartóztatást gyakorolva élt. A metzi egyházban, a hol püspökösködött, van egy könyv, a mely az ő csodatételeit és életében tanúsított önmegtartóztatását foglalja magában. Én is azon könyvben, a melyet a jóságos és jámbor Angilramnak, a most említett egyház érsekének a sürgetésére Metz városának a püspökeiről írtam, feljegyeztem egyik-másik

* Akkori szokás szerint a húsvét vigiliáján megkereszteltek fehér ruhát kaptak, a melyet csak a nyolczadik napon vetettek le. Ennek emlékét tartja fenn a fehér vasárnap.

† Tizenkét pár distichonból áll a sírfelirat, a melynek szerzőjéül Benedek milánói érseket (681—725.) tartják.

csodatételét Arnulfnak*, ezen szent férfiúnak, a melyeket azonban itt újból ismételni fölöslegesnek tartok.

700. **17.** Eközben Cunincpert is, a mindenki által oly forrón szeretett fejedelem, miután atyja halála után tizenkét éven át egyedül uralkodott a longobardok fölött, búcsút vett az élettől. Ő a Coronate† síkon, a hol Alahis ellen csatázott, Szent Gergely martyrnak a tiszteletére kolostort alapított. Szép külsejű, minden tekintetben igen jóságos, bátor és hadértő férfiú volt. A longobardok könyárja között helyezték nyugalomra a Megváltó Isten templomában, a melyet hajdan az ő nagyatyja, Aripert építtetett. A longobard királyságot a még gyermekkorban levő fiára, Liutpertre hagyta hátra, kinek gyámjává az okos és nagy tekintélynek örvendő Ansprandot rendelte.

18. Nyolcz hónap leforgása után Raginpert taurinumi** herceg, — a kiről fentebb beszéltem† — a kit hajdan Godepert király, midőn őt Grimuald megölte, mint kicsiny gyermeket hagyott hátra, hatalmas sereggel nyomult ellenük s Ansprandot és Rotharit bergámusi herceget Novariánál*** megtámadván, őket a nyílt síkon meggyőzte és a longobard királyságot magához ragadta. De még ugyanazon esztendőben meghalt.

701. **19.** Erre az ő fia, Aripert, újból háborút kezdett és Liutpert királylyal, valamint Anspranddal, Atoval, Tatzoval, Rotharittal és Faraoval Ticinumnál csatába bocsátkozott. Valamennyit legyőzte és az ütközetben a gyermek Liutpertet élve keríté kézre. Ansprand pedig

* Mon. Germ. Hist. Sriptores. II. 264.

† Cornate.

** Turin.

†† IV. 51.

*** Novara, a Ticino partján.

Comacina szigetére* menekült és ott erős védelmi állásba helyezkedett.

20. — Rotharit bergamusi herczeg pedig, midőn városába visszatért, a királyságot magához ragadta. Erre Aripert király nagy sereggel ellene indult s miután előbb Laudet† ostrommal bevette, Bergámust szállotta meg és azt faltörőkosokkal és egyéb hadigépekkel minden nagyobb nehézség nélkül hamarosan a hatalmába kerítette, Rotharit álkirályt is elfogta s miután hajál és szakállát lenyíratta, Taurinumba** számkivetette, a hol néhány nap mulva megölték. A már előbb foglyúl ejtett Liutpertet is épen ilyen módon fosztotta meg életétől a fürdőben.

21. — Ansprand ellen is sereget küldött Comacina szigetére. Ansprand e hír hallatára Clavennába†† menekült, majd onnan a rhaetiai Curia*** városon keresztül Teutpert bajor herczeghez ment és kilencz évig nála tartózkodott. Aripert serege pedig a szigetet, a melyre Ansprand menekült, megszállotta és várát lerombolta.

22. — Miután Aripert király magát az uralomban megerősítette, Ansprand fiának, Sigiprandnak a szemeit kitolatta s a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta mindazokat, a kik azzal rokoni összeköttetésben voltak. Ansprand fiatalabbik fiát, Liutprandot is fogságban tartotta; azonban oly csekély jelentőségű személynek és még oly fiatalnak látszott előtte, hogy nemcsak semmi-nemű testi fenyítéssel nem illette őt, hanem ellenkezőleg szabadon bocsátotta, hogy atyjához mehessen. Két-

* A Lago d. Comoban.

† Lodi, az Adda mellett.

** Turin.

†† Chiavenna.

*** Chur.

ség kívül a mindenható Isten akaratából történt ez így, a ki elő akará őt készíteni az ország kormányzására. Liutprand tehát Bajorországba ment atyjához, a kinek odaérkezésével kimondhatatlan nagy örömet szerzett. Aripert király ezen kívül elfogatta még Ansprand király feleségét is, névszerint Theodorádát és mivel az női szeszélyből azt hánytorgatta, hogy ő királyné fog lenni, orrát és füleit levágatta és így az egész arczát eléktelenítette. Hasonló módon fosztotta meg szépségétől Liutprand nővérét, Auro-nát is.

23. — Ezen időben Galliában a frankok fölötti uralmat háznagy* néven Arnulfnak a fia, Anschis gyakorolta, a kit — mint hiszik — a hajdani trójai Anschises után neveztek így.†

24. — Ado halála után, a kiről, mint Foroiulium helytartójáról, már említést tettem**, egy álnok és dolyfős ember, a liguriai származású Ferdulf foglalta el a herczegséget. Így azon vágyakozása által, hogy a szlávok felett hadi dicsőséget arasson, mind magának, mind pedig a foroiuliumiaknak sok kárt okozott. Nehány szlávot ugyanis gazdagon megajándékozott, hogy az ő saját kérésére szláv sereget küldjenek tartományába. A mi meg is történt és végeredményben nagy romlást hozott Foroiuliumra. A szláv rablóbandák rátörtek a juhászokra és a nyájakra, a melyek a velük szomszédos területeken legeltek s a gazdag zsákmánynyal aztán tovább állottak. Azon kerületnek nemes és testileg, lelkileg derék főnöke — a kit anyanyelvükön sculdahis-nak†† hívnak — utánuk eredt ugyan, de nem tudta már beérni a

* „Sub nomine maioris domui . . .“

† V. ö. Paulusnak a metzi püspökről írt munkájának idevágó részével. Mon. Germ. Hist. II. 264.

** VI. 3.

†† Olyanféle lehetett, mint régebben nálunk a vajda.

rablókat. Midőn visszafordult, szembe találta Ferdulf herceget, a ki kérdezé tőle; hogy mi történt a rablók-kal; mire Argait — ez volt ugyanis a neve — azt felelé neki, hogy elmenekültek. Ekkor Ferdulf boszúsan mondá neki: „Ugyan mikor hajthattál volna végre valami vitézi tettet te, a ki Argait nevedet Argából vetted?“ Ez pedig, mivel vitéz férfiú volt, nagy haragra lobbanva válaszolá: „Úgy adja az Isten, hogy sem én, sem te, oh Ferdulf herceg, ne távozassunk el előbb ebből az életből, a mig nyilvánvalóvá nem lesz, hogy kettőnk közül ki inkább az arga*!“ Nehány nappal azután, hogy ezek egymást kölcsönösen ilyen közönséges kifejezéssel illették, nagy erővel megjelent a szlávok hadserege is, a kiknek a bejöveteletét pénzen vásárolta meg Ferdulf herceg. Táborukat magas hegytetőn ütötték fel, a hol bármelyik oldalról is igen nehezen lehetett hozzájuk férkőzni; midőn pedig Ferdulf herceg seregével odanyomult és vizsgálgatva körüljárta az egész hegyet, hogy minél lakásabb helyen törhessen rájuk, akkor Argait, a kiről az imént beszéltem, így szólt Ferdulfhoz: „Emlékezzél rá Ferdulf herceg, hogy te engem semmirekellő és gyáva embernek, azaz a mi nyelvünkön argának nevezél. Szálljon hát az Isten haragja most arra, a ki kettőnk közül utóljára jut fel ezekhez a szlávokhoz!“ Ezen szavak után lovát megfordítá s megindúlt a meredek és nehezen járható hegyoldalon fölfelé a szlávok táborához. S minthogy Ferdulf önmagára nézve gyaláznak tartotta volna, ha nem ugyanazon a nehéz úton rohanja

* Olyannyira sértő volt e csúfnév, hogy még Rothari törvénykönyve is megemlékszik róla (c. 381.); ugyanis tizenkét solidus lefizetésére bünteti azt, a ki mást ok nélkül ezen kifejezéssel illet. Eseteg párbajjal oldották meg a kérdést, de a sértőnek, ha legyőzöttet meg kellett fizetnie a tizenkét solidust.

meg a szlávokat: azért követte őt a meredek és járhatatlan helyen felfelé. Nyomban utána indult serege is, mivel herczegét nem követni szégyenletes dolognak tekintette. A szlávok pedig, midőn látták, hogy ezek azon a fölötté csuszamlós helyen támadnak reájuk, erős ellenálláshoz fogtak és nem is annyira fegyverekkel, mint inkább nagy szikladarabokkal és fejszékkel hadakoztak ellenük; s ezek lovaikról lebukva csaknem mindnyájan ott veszték. Nem a saját erejükkel, hanem a véletlen esélye által nyerték tehát el a győzelmet a szlávok. Itt ment tönkre Foroiulium nemessége, itt esett el maga Ferdulf herczeg is s ugyancsak itt lelte halálát az is, a ki őt ezen tetre felhívta. Az a sok derék ember, a kik itt az ádáz versengés és a meggondolatlanság következtében elvérzettek, azok üdvös egyetértés és jó vezetés mellett az ellenség közül sok ezret elpusztíthattak volna. Mindazonáltal a longobardok közül nagyszerű vitézi tettet hajtott végre itt egy ember, névszerint Munichis, a ki a későbbi foriuliumi Péter és cenetai* Ursus herczegeknak az atyja volt. Midőn ugyanis lováról ledobták, egy szláv hirtelen rávetette magát és karjait összekötözte; ekkor ő bilincsekbe vert kezeivel kiragadta a lándzsát a szláv jobbjaából és azt keresztül döfte vele, azután pedig a földre dobta magát s úgy megkötözötten lehengeredett a meredek hegyoldalon és így megmenekedett. Ezen eseményt azért foglaltam bele történetem keretébe, hogy áldatlan vetekedés következtében mással hasonló dolog ne történjék.

25. — Ferdulfnak ilyen módon történt halála után helyét Corvulus foglalta el, a ki azonban nem sokáig ült a herczegségben, mert a királylyal szemben elkö-

* Ceneda.

vetett sértése miatt szemeit kitolták s megaláztatásban kellett hátralévő napjait leélnie.

26. — Ez után egy igen jellemes és hazaszerető ember, Pemmo nyerte el a hercegséget. Atyja Billo volt, a ki Bellunumból* származott oda, a honnan azon lázadás miatt, a melyet épen ő keltett, Foroiulumba telepedett át és ott békésen élt. Ennek a Pemmonak a feleségét Ratpergának hívták, a ki, mivel igen parasztos külsejű volt, gyakran kérte férjét, hogy taszítsa el magától és vegyen más asszonyt, a ki jobban illik feleségül egy olyan hatalmas herceghez. Pemmo azonban, mint okos ember, kijelentette, hogy többre becsüli az ő erkölcsös-ségét, alázatosságát és mocsoktalan tisztaságát, mint a testi szépséget. Ettől a feleségtől három fia született, névszerint: Ratchis, Ratchait és Aistulf, mind derék férfiak, kiknek a születése az anya alacsony származásának tiszteletet kölcsönzött. Ez a herceg mindazon nemeseknek a gyermekeit, a kik az imént említett csatában elvesztek, magához vette és a saját fiaival együtt neveltette őket, mintha csak azok is a tulajdon magzatai lettek volna.

27. — Ezen időben hódította meg Gisulf beneventumi herceg Sura,† Hirpinum** és Arcis:‡ római városokat. Ez a Gisulf János pápa idejében nagy erővel Campániába nyomult és azt tűzzel-vassal pusztította; sokakat foglyúl ejtett és egészen addig a helyig nyomult előre, a melyet Horreának neveznek és senki sem

702?***
vagy
685?

* Belluno.

† Sora.

** Arpino.

‡‡ Arce.

*** Ez VI. János pápa (701—705.) idejében történt. Azonban itt ellenmondás van a VI. 2. fejezetében mondottakkal, a miért sokan ezen eseményt V. János (685—686.) korába, 685-re teszik.

tudott neki ellenállni. Ekkor a pápa apostoli ajándékokkal papokat küldött hozzá, az összes foglyokat visszaváltotta tőle és rábirta a herceget, hogy seregével együtt térjen vissza országába.

707. **23.** — Ez időben Aripert longobard király az atyjától örökben kapott Cotti-Alpokat — a mely a régebbi idöket illetöleg jogilag különben is a Szentszékhez tartozott, de a longobardok már régóta megszállva tartották — ajándékképen visszabocsátotta az apostoli Szentszék birtokába és az erről aranybetűkkel kiállított adománylevelet Rómába küldötte. Ebben a napokban jött két szász király is Rómába az apostolok nyughelyére, a hol kivánságuk szerint hamarosan meghaltak.

29. — Benedek mediolánumi* érsek ekkor Rómába ment, hogy a ticinumi† egyház fölötti jogát megoltalmazza; azonban vereséget szenvedett, a mennyiben a ticinumi püspököket már régtől fogva a római székesegyházban szentelték föl. Ez a tiszteletreméltó Benedek érsek egyébiránt kiválóan szent életű férfiú volt és egész Itáliában igen jó hírnévnek örvendett.

703. **30.** — Transamund spoletumi herceg halála után fiát, Faroaldot választották helyébe. Transamund testvére Wachilápus volt, a ki fivérével egyszerre kormányozta a hercegséget.

705. **31.** — Justiniánus pedig, a ki koronája elvesztése után Pontusban számkivetésben élt, most Terebellus bolgár király segítségével birodalmát ismét visszaszerzte és kivégezteté mindazokat a patriciusokat, a kik őt elűzték. Kezei közé kerültek Leo és Tiberius is, a kik helyét bitorolták; ő pedig a czirkusz közepén a nép jelenlétében mindkettőt kivégeztette. Gallicinus Konstan-

* Milano.

† Pavia.

tinápolyi patriarchát előbb megvakíttatta s azután Rómába küldötte; Cyrus apátot pedig, a ki őt pontusi számkivetésében gondozta, Gallicinus helyett a püspöki székre tiltette. Ezután az ő felhívására hozzá menő Constantinus pápát nagy tisztelettel fogadta és bocsátotta vissza; a pápa előtt a földre borult és úgy kérte, hogy járjon közben az ő bűneiért, az egyháznak pedig összes kiváltságait megújította. Midőn sereget küldött Pontusba Filippicus elfogatására, a kit oda számkivetett, a tiszteletreméltó pápa nagyban fáradozott, hogy ezt ne cselekedje meg; mindazonáltal nem tudta terve kivételében feltartóztatni.

32. — A sereg, a melyet Filippicus ellen küldött, a Filippicus pártjára állott át és azt császárrá tette. Erre Filippicus Konstantinápoly felé nyomult Justiniánus ellen, kivel a várostól számítva a tizenkettedik mérföldkőnél ütközött meg, hol legyőzte s meg is ölte azt, birodalmát pedig magához ragadta. Justiniánus fiával, Tiberiussal, ezen második alkalommal hat évig uralkodott. Leó ezen utóbbinak számkivetésekor levágatta az orrát; a ki most, hogy ismét uralomra jutott, valahányszor kezével a hurutos helyről egy cseppet letörölt, mindannyiszor kivégeztetett valakit korábbi ellenségei közül.

711.

33. — Az ezen napokban meghalt Péter patriarcha után az aquilejai egyház vezetését Serenus vette át, egy becsületességgel megáldott és Krisztus szolgálatára feltétlenül kész férfiú.

34. — Filippicus, a kit Bardanisnak is hívtak, miután magát a császári méltóságban megerősítette, az imént említett Cyrust főpapi állásától megfosztotta és visszaküldötte Pontusba, hogy vegye át ismét kolostora vezetését. Ez a Filippicus Constantinus pápá-

nak téves hitnézetekkel telt leveleket küldött, a melyeket azonban a pápa az apostoli szék tanácsa szerint megvetéssel utasított vissza; ez a dolog szolgáltatott okot Szent Péter portikusában azon festményekre, a melyek a szentjellegű hat egyetemes zsinat határozatait foglalják magukban. Az ilyenféle festményeket ugyanis, a melyek a királyi városban találhatók voltak, Filippicus elvitette. Ezért a római nép azt a határozatot hozta, hogy az eretnek császárnak a nevét vagy képét se az okmányok, se a pénzek ne viseljék. Így aztán a temlomba sem vitték be a képét és a nevét sem ejtették ki ünnepélyes istentiszteletek alkalmával. Egy évi és hat hónapi uralkodása után az ellene feltámadó Anastásius, a kit Artemiusnak is neveztek, őt a trónról letaszította és szemeit kiszúratta; életét azonban meghagyta. Ez az Anastásius Itália exarchája, a patricius Scholasticus által levelet küldött Rómába Constantinus pápához, a melyben magát a katolikus vallás védőjének és a hat szent zsinat elismerőjének vallotta.

35. — Kilencz évet töltött már el Ansprand a bajor földön számkivetésben, midőn végre a tizedik esztendőben rábírt Teutpertet a háborúra. A bajor herczeg csakugyan hatalmas sereggel benyomult Itáliába, Ariperttel megütközött, a mely alkalommal mindkét részről fölötte sokan hüllottak el. S ámbár csak az éj vett véget a csatának, mégis bizonyos, hogy a bajorok futottak el a csatatérrel és Aripertnek a serege győzelmesen vonult vissza táborába. Aripert azonban azon tette által, hogy nem akart a táborban maradni, hanem inkább Ticinum városába húzódott, saját embereit elbátortalanította, az ellenségbe pedig nagyobb merészséget öntött. Nem sokkal azután, hogy a városba be-

* Csarnok, oszlopfolyosó.

vonult, tapasztalnia kellett, hogy ezen tette által a sereg vele szemben ellenséges magatartást tanúsít; ennek következtében tehát elfogadta azt a tanácsot, hogy Frankóniába meneküljön. És a palotából annyi aranyat vitt magával, a mennyit csak szükségesnek látott. A mint azonban az arannyal megterhelten a Ticinus* folyón át akart úszni, annak súlya alatt elmerült s ott veszett el a vízbe fulladva. Csak másnap reggel akadtak rá holttestére, a melyet legott illendő tisztelettel a palotába vivének, onnan pedig a Megváltó Isten templomába szálították át, a melyet még az öreg Aripert építtetett, s ott helyezték örök nyugalomra. Ez a király, a mikor még az uralom birtokában volt, gyakran éjnek idején eltávozván, hol ide, hol oda ment, hogy saját füleivel hallja, mit beszélnek róla egyik-másik városban s a mellett szorgalmasan kutatta, hogy a bírák miképen ítélkeznek népe fölött. Ha idegen nemzet követei jöttek hozzá, silány ruhákba vagy épen bőrköntösbe öltözködve jelent meg előttük és hogy semminemű elfojtott vágy ne keletkezzék bennük Itáliára, sohasem szolgáltatott fel nekik finom borokat, vagy egyéb különleges dolgokat. Össze-vissza tizenkét évig uralkodott, részint egyedül, részint pedig atyjának, Raginpertnek a társaságában. Jámbor ember volt, bőkezűen adakozó és őszinte barátja az igazságosságnak; az ő idejében a föld buja termékenységgel pompázott, pedig az időjárás szigorú volt. Testvére, Gumpert, akkor Frankóniába menekült s egészen haláláig ott maradt. Ennek három fia volt, a kik közül a legöregebb, névszerint Raginpert, napjainkban Aurelianum† városának az élén áll. Aripertnek az eltemetése után Ansprand azonnal magához ragadta a longobard királyságot, de

* Ticino.

† Orleans.

csak három hónapig uralkodott. Minden tekintetben kitűnő férfiú volt, a kinek az okosságával csak kevesen mérközhettek össze. A longobardok, midőn halála óráját közeledni látták, fiát, Liutprandot ültették a királyi trónra, a mely hír hallatára a még életben lévő Ansprand fölötte megörlt.

36. — Ebben az időben küldött Anastásius császár hajóhadat Alexandriába a szaracénok ellen. Serege azonban jobbnak látta a félútról ismét visszatérni Konstantinápoly városába, a hol aztán az előkeresett, igazhitű Theodosiust császárrá kiáltották ki és akarata ellenére a birodalom trónjára emelték. Ez a Theodosius Nicea városa mellett kemény ütközetben meggyőzte Anastásiust, a kinek tetszésére bízták, hogy az egyházi-rendbe lépjen és pappá szenteltethesse magát. Theodosius mindjárt uralomra lépte után a királyi városban azt a tiszteletreméltó képet, a melyen a szent zsinatok voltak lefestve, visszahelyezteté a régi helyére, a honnan azt Filippicus eltávolíttatta. Ezen napokban olyannyira megáradt a Tiberis folyó, hogy medréből kilépett és igen sok kárt okozott Róma városában; így a *Vialátán** másfélembennyi magasságra emelkedett a víz és a Szent kaputól a molviusi hídig összefüggő egészet képezett.

37. Ezen időben Britanniából az angolok közül sok nemes és nem nemes férfiú és nő, herceg és közönséges ember zarándokolt Isten iránti szeretettől indítatva Rómába. Frankóniában pedig ekkoron Pipin tartotta kezében az uralmat. Vakmerően bátor volt, a ki ellenségeit gyors támadással törte össze. Így egyik ellenfelére, a Rhenuson† átkelve, csak egy emberével tört rá és azt sátrában környezetével együtt legyilkolta. Sok és dicső-

* Nagy-úteza.

† Rajna.

séges hadjáratot is viselt a szászokkal, főképen pedig Ratpotoval, a frisek királyával. Több fia volt neki, a kik között Károly vala a legjelesebb, a ki később az uralomban utódja lett.

38. Liutprand királyt pedig, midőn uralma már megerősödött volna, egyik vérrokona, névszerint Rothari, el akarta tenni láb alól. Ez ugyanis Ticinumban levő házában nagy lakomát adott, a mely alkalommal a lakásban markos és fegyveres embereket rejtett el, hogy azok majd az asztalnál étkező királyt öljék meg. A mint ez a dolog Liutprand fülébe jutott, őt tüstént magához hívatta a palotába. És most, miközben megtapogatta őt, valóban úgy találta, hogy — a mint már jelentették neki — ruhája alá pánczélt öltött. Ekkor Rothari is észrevette, hogy el van árulva, hirtelen félreugrott tehát s kirántá kardját, hogy a királyt keresztül szúrja; ellenében azonban a király is kihúzta hüvelyéből a maga kardját. Most a királyi szolgák közül az egyik, névszerint Subo, hátúlról megragadta Rotharit, de homlokán megsebesült. Erre mások is Rotharira vetették magukat és azon a helyen megölték. Négy fiát pedig, a kik nem voltak jelen, a hol épen rájuk akadtak, ott szúrták le. Liutprand különben ritka bátorságú férfiú volt. Így egyszer magánosan ment ki két paizshordozójával — a kik, mint neki jelentették, meg akarták ölni — a legsűrűbb erdőbe s ott meztelen kardját feléjük nyujtva közelebb lépett hozzájuk s nógatta őket, hogy hajtásák végre tervüket. Ezek azonban lábai elé borulának s mindent bevallottak neki, a miket az ő megrogtására szöttek. Másokkal is hasonlóképen cselekedett, de a mihelyt bűnösségüket bevallották, hibájukat azonnal megbocsátotta.

39. Gisulf beneventumi herceg halála után a samnit nép fölötti uralmat az ő fia, Romuald vette át.

720.

40. — Ez időtájt ment Petronax brexiai* polgár Isten iránti szeretetétől indítva Rómába, a honnan az apostoli Szentszék akkori pápájának, Gergelynek a buzdítására Cassinum várába indult s miután eljutott Szent Benedek atyának szent testéhez, ott is maradt lakni más egyenes szívű embereknek a társaságában, a kik már azelőtt oda telepedtek le. Ezek most a tiszteletreméltó Petronaxt főnökükké választották. Petronax erre nem sok idő múlva Isten irgalmasságának a közreműködése által és Szent Benedek atya bőséges érdemeinek a támogatásával, miután már csaknem száztíz esztendő forgott le azóta, hogy ez a hely teljesen lakatlanul állott, sok előkelő és közrendű szerzetessel, a kiket most maga köré gyűjtött, itt ismét berendezte az emberi lakokat, újból a szent szabályok előírt módja és Szent Benedek rendeletei szerint kezdenek élni és ő hozta ezt a szent kolostort abba az állapotba, a melyben manapság láthatjuk. Ennek a tiszteletreméltó férfiúnak, Petronaxnak, a következő időben a papok mintaképe s Istennek választott embere, Zakariás pápa, sok mindenben segítségére volt, így megajándékozta őt a szentírást tartalmazó könyvekkel és még más egyebekkel is, a mikre a kolostornak szüksége volt; ezenfelül atyai jóindulattal átengedte neki azt a rendszabályzatot is, a melyet hajdan még maga Benedek atya szent kezeivel foglalt írásba. Szent Vincentius[†] martyr kolostorát pedig, a mely a Volturnus[‡] folyó forrásánál fekszik s most igen nagy népességnek örvend, akkor már fölépítette a három testvér, t. i. Tato, Taso és Paldo, a mint ezt a tudós Autpert, ugyan ezen szerzet apátja, erről a dologról írt könyvében feljegyezte. Még Szent Gergely római pápa idejében foglalták el a beneventunii longo-

* Brescia.

† Volturno.

bardok Cumae várát; a nápolyi herceg azonban éjnek idején rájuk ütven, a longobardokat részint foglyul ejtette, részint pedig lekaszabolta. Így azután Cumae várát a rómaiak ismét visszanyerték. Ezen várnak a megváltásáért hetven font aranyat adott a pápa, a mint azt előre megígérte.

41. — Eközben Theodosius császár helyét, ki egy 717. évi uralkodása után meghalt, Leo császár foglalta el.

42. — A frank nemzetnél is, miután a halál Pi- 714. pint az élők sorából elszólította, az ő fia, Károly, a k. ról már említést tettem, sok háború és harcz után Raginfrid kezei közül az uralmat magához ragadta. Ő ugyanis, midőn Isten akarata szerint fogságából, a melyben tartották, kiszabadult, eleintén kevészer, csak valami kétszer-háromszor harczolt Raginfrid ellen, utoljára azonban egy nagy csatában Vinciacum* mellett teljes győzelmet aratott fölötte. De mégis meghagyta őt egy város, t. i. Andegavum† birtokában, hogy ott lak-
jék; az egész frank nép kormányzását azonban ő maga vette át.

43. — Ebben az időben erősítette meg Liutprand 715. király a római székesegyházat a neki adományozott Cotti-Alpok birtokában. Ez az uralkodó nemsokkal ezután Teutpert bajor hercegnek, a kinél számkivetése idejében tartózkodott, Guntrut nevű leányát feleségül vette, a ki azonban csak egy leánykával ajándékozta meg őt.

44. — Ebben az időben foglalta el Faroald spoletumi herceg a Ravenna közelében fekvő Classis várost; Liutprand király parancsára azonban kénytelen

* Viney, Cambray mellett.

† Angers vagy Andecavi, a Maine partján. A római korban igen fontos hely volt.

724. volt azt a rómaiaknak ismét visszaadni. Ezen Faroald
 716. herczeg ellen a tulajdon fia, Transamund, fellázadt s
 egészen magához ragadta. Ezen napokban érkezett
 Teudo herczeg Rómába a szent apostolok nyughelyére,
 hogy ott imádkozzék.

15. Foroiuliumban Serenus patriarchának a földi
 dolgokkal való leszámolása után az aquilejai egyház
 igazgatását Liutprand királynak a sürgetésére a jeles te-
 hetségu Calixtus vette át, a ki addigelé a tarvisiumi*
 egyház archidiaconusa volt. Ezen időben — a mint már
 említettem† — Pemmo állott a foroiuliumiak élén. Mi-
 dőn azon nemes fiúk, a kiket ő saját gyermekeivel
 együtt neveltetett, már az ifjúkort elérték: hírül adják
 neki, hogy a Lauriána** nevű helyen nagy tömeg szláv
 jelent meg. Erre ő ezen ifjakkal három ízben rohanta
 meg a szlávokat és nagy vérontás közepette keményen
 megverte őket; a longobardok részéről senki más nem
 esett itt el, csak Sicuald, a ki különben is már igen
 öreg ember volt. Ő még a korábbi csatában, a mely
 Ferdulf alatt történt, két fiát vesztette el. Miután már
 úgy az első, mint a második roham alkalmával saját
 óhaja szerint boszút vett a szlávokon, harmadizben sem
 engedte magát a herczeg s a többi longobard által
 visszatartatni, hanem így válaszolt nekik: „Most már
 eléggé megboszúltam fiaim halálát és így megnyugodva
 fogadom a halált, ha jönnie kell!“ S úgy is történt.
 Ebben a csatában egyedül csak ő esett el. Pemmo pe-
 dig, miután már az ellenség közül sokakat leterített,
 nem akarta, hogy övéi közül még valaki áldozatul essék s

* Treviso.

† VI. 26.

** Ugy hiszik, hogy a mai S p i t a l (Villach közelében) áll a
 helyén.

ezért még ugyanazon a helyen békére lépett a szlávokkal. És ettől az időtől fogva kezdték a szlávok mindinkább rettegni a foroiuliumiak fegyvereit.

46. — Ezen időben hajózott át Afrikából a szaracénok népe a Septem* nevű helyhez és az egész Hispániát meghódították; tiz év múlva pedig nejeikkel és gyermekeikkel ismét felkerekedtek és Galliának Aquitánia tartományába nyomultak azzal a szándékkal, hogy ott letelepedjenek. S ámbár Károly ekkoron Eudoval, Aquitánia fejedelmével, viszályban volt, most mégis szövetségre léptek egymással és közös megállapodás szerint harczoltak a szaracénok ellen. A frankok ezután megrohanták a szaracénokat s közülök háromszázhetvenötezret vágtak le, míg a frankok részéről csak ezerötszázan estek el. Eudo is rátört övéivel a szaracénok táborára és hasonló módon sokat leölt közülök és elpusztított mindent. 732.

47. — Ezen időben nyomult a szaracénok népe Konstantinápoly alá is, s miután a várostkörül vették, három álló esztendőn át megszakítás nélkül szigorú ostromzár alatt tartották, míg végtére is a polgároknak Istenhez intézett áhitatos és szünetnélküli könyörgéseire az éhség, a hideg, a fegyver és a betegség következtében igen sokan elpusztultak közülök és így az ostromra ráunva tovább mentek. Midőn innen eltávoztak, a Danubiustól fölfelé lakó bolgár népet támadták meg, de ott is vereséget szenvedtek, mire aztán hajóikra menekültek. Mikor azonban a nyílt tengerre szálltak, hirtelen vihar támadt, a mely hajóikat szétroncsolta s a legtöbbet elmerülve odavesztek. Konstantinápolyban pedig háromszáz-ezer embert ragadott el a pestis.

48. — Liutprand azon hír hallattára, hogy a sza-

* Ceuta, a Gibraltari szoros keleti bejáratának déli partján.

racénok Sicilia feldúlása után azt a helyet is háborgatják, a hová egykor a barbárok pusztításai elől Szent Agustinus püspök csontjait szállították és nagy tisztelettel elhelyezték: küldöttei által nagy pénzösszezen kiváltatta a szent ereklyét és Ticinum* városába vitette, a hol aztán a kiváló atyához illő tisztelet mellett tették nyugalomra. Ebben a napokban hódították meg a longobardok Narnia† városát.

49. — Ezen időben szállta meg Liutprand király Ravennát, Classis városát pedig elfoglalta és lerombolta. Ekkor küldött Paulus patricius Ravennából embereket, hogy azok öljkék meg a pápát; a longobardok azonban a főpap védelmére keltek s miután a spoletumiak a saláriai** hídnál, a tusciai longobardok pedig egyéb helyeken az utakat elállották, a ravennaiak terve teljesen kudarcot vallott. Konstantinápolyban ez időtájt égette el Leó császár a mindenünnen összehordott szentképeket s egyszersmind a római pápát is felszólította, hogy hasonlóképen cselekedjék ő is, ha császári kegyében meg akar maradni. A főpap azonban megvetéssel fordult el ezen tett végrehajtásától. Az egész ravennai és venetiai sereg is egy szívvel-lélekkel foglalt állást ezen parancs ellenében s hacsak a pápa vissza nem tartóztatja őket, már összegyűltek, hogy új császárt választaszának maguknak. Liutprand pedig Emilia†† következő várait hódította meg: Ferroniánomot, Mons Belliust***, Buxetát†††, Persicetát, Bononiát¹, a Pentapolist

* Pavia.

† Narni.

** T. i. a Salariavián, a mely országút a Porta-Collinánál indul ki Rómából.

†† T. i. Emilia tartományban fekvő.

*** Montebello.

††† Talán a Lucaniában fekvő Policastro.

¹ Bologna.

és Auximumot.* Hasonló módon foglalta el ugyanekkor Sutriumot† is, de már néhány nap múlva ismét visszaadta a rómaiaknak. Eközben Leó császár mind gonoszabb dolgokra vetemedett, úgyannyira, hogy részint erőszakkal, részint rábeszélés által Konstantinápolyból az egész lakóságot távozni kényszerítette, hogy az Üdvözítőnek, avagy az ő szent anyjának és az összes szenteknek bárhol tartogatott képeit a város közepére hordják, a hol aztán azokat elégettette. És mivel a nép közül többen meg akarták akadályozni ez istentelen tett keresztülvitelét, azért sokakat fejvesztésre ítelt, másokat pedig kemény testi fenytéssel sújtott. Germánus patriarchát, a ki tévedésében nem értett vele egyet, méltóságától megfosztotta és helyébe Anastásius presbytert tette.

50 Romuald beneventumi herczeg pedig feleségül vette Liutprand király nővérének, Auronának, Gumperga nevű leányát. Ettől egy fiacskája született, a kit atyjáról Gisulfnak nevezett el. Ezen első feleségének a halála után ismét megházasodott, nőül vevén Ranigundát, Gaiduald bresciai herczeg leányát.

51. Épen ez időtájt Pemmo herczeg és Calixtus patriarcha között igen mérges viszály keletkezett. Ennek a viszálynak az oka a következő. Fidentius püspök még a régebbi időkben odahagyván Julia várát**, az előbbeni herczeg beleegyezésével Foroiulium várának a falai között telepett le és püspökségének a székhelyét ide tette át. Halála után a püspöki székben Amator kö-

737.

* Osimo.

† Sutri.

** Julia Carnica. Most romokban hever.

Aquilejában, székhelyük sem Foroiuliumban, hanem Cormoneban* volt. Calixtusnak, a ki igen előkelő származású volt, semmiképen sem tetszett az, hogy az ő egyházmegyéjének egyik püspöke a herczeg közelében a longobardok között tartózkodjék, ő maga pedig oly közönséges nép társaságában töltse továbbra is életét. De hagyján! Ezért aztán nagyon kikelt Amator püspök ellen, Foroiuliumból kiűzte s házában maga helyezkedett el. Ezen tette miatt Pemmo herczeg több előkelő longobarddal egyesülve elfogatta és a tenger mellett fekvő Pontium† várába vitette, a honnan a tengerbe akarta taszítani, a mit azonban az isteni gondviselés következtében még sem tett meg; mindazonáltal fogóságba vetette és megízleltette vele a sanyarúság kenyerét. Midőn ez a dolog Liutprand király fülébe jutott, igen nagy haragra lobbant; Pemmot herczegségétől megfosztá és helyébe fiát, Ratchist tette. Erre Pemmo övéivel elhatározta, hogy a szlávok országába menekül; fia azonban, Ratchis, addig könyörgött a királynál, míg végre az ismét visszafogadta őt királyi kegyébe. Pemmo most, miután biztonságát visszanyerte, hogy semmi baj se érje, mindazokkal a longobardokkal, a kikkel ama tervet kifőzte, a király elé járult. Ekkor a király törvényt ült felettük, Pemmonak és az ő két fiának, Rathaitnak és Aistulfnak, a Ratchis kedvéért megbocsátott és fölszólította őket, hogy álljanak trónusa mögé. Most azután hangosan kiáltá a király mindazoknak a neveit, a kik Pemmonak bűnrészesei voltak és megparancsolta, hogy ragadják meg őket. Ezen látványra Aistulf nem tudta tovább türtőztetni fájdalmát és kicsiben múlt, hogy kirántott kardjával keresztül nem dőfte

* Cormons, Görz-Gradiskában.

† A Tagliamento torkolatánál feküdt.

a királyt; de ebben megakadályozta őt testvére, Ratchis. Midőn ezeket a longobardokat megragadták, közülök egy Herfemár nevezetű krántván kardját, oly vitézül védelmezte magát, hogy nagyszámú üldözőivel szemben sikerült neki Szent Mihály templomába menekülni. És a király jóindulatából egyedül csak ő került ki a bűntetést, a többiek hosszú ideig rabláncokban sínylődtek.

52. — Miután Ratchis, a mint már említettem, Foriulium herczegévé lett, övéivel egy nagyobb hadjáratot intézett a szláv Carniola* ellen, a mely alkalommal igen sokat leölt a szávok közül s mindenüket elpusztította. Itt a szlávok egyszer oly hirtelen ütöttek rája, hogy fegyverhordozójától még a lándzsáját sem tudta átvenni s így az ellenséget, a ki épen eléje került, botjával ütötte le, a melyet kezében szokott tartani.

53 — Ez időtájt küldötte Károly frank fejedelem Pipin nevű fiát Liutprandhoz, hogy ez a bevett szokás szerint nyírja le a haját. Miután pedig annak hosszú haját levágta, azáltal mintegy atyai viszonyba lépett vele; majd királyilag gazdagon megajándékozva visszaküldé szüleihez.

54. Ezen időben a szaracénok serege ismét berontott Galliába és nagy pusztítást vitt véghez. Nem messzire Narbotól† ütközött meg velük Károly s miként korábban, úgy most is keményen megverte őket. Ennek daczára a szaracénok ujólag** megjelentek Gallia területén és egészen Provinciáig†† nyomultak előre, Arelátet*** hatalmukba kerítették és köröskörül mindent

* Krajna.

† Narbonne.

** Ez aligha felel meg a valóságnak, mert a frank történetírók mit sem tudnak róla.

†† Provence.

*** Arles.

feldúltak, Erre Károly ajándékokkal megrakott követeket küldött Liutprand királyhoz, segílyt kérvén tőle a szaracénok ellen. Ez minden késedelem nélkül az egész longobard sereggel segílyére sietett. A szaracénok pedig ezen hír hallatára legott odahagyták azokat a vidékeket, mire Liutprand is visszatért Itáliába. — Sok háborút viselt ez az uralkodó a rómaiak ellen s mindig ő maradt a győztes, kivéve azt az egy esetet, midőn távollétében serege Ariminiumnál* vereséget szenvedett és egy más alkalommal, midőn a Pentapolis Pilleum nevű falujában való tartózkodása alatt a rómaiak a királynak ajándékokat, adományokat s a különböző egyházak áldásait vivő nagyembertömeget megrohanták s részint legyilkolták, részint pedig foglyúl ejtették őket. Midőn Hildeprand, a királyné unokája és Peredeo vincentiai herceg† Ravennát újból ostrom alá vették, a venetek hirtelen rájuk ütöttek és Hildeprandot elfogták, Peredeot pedig vitéz ellenállás után levágták. A következő időben a rómaiak szokott gögjükkal eltelve mindnyájan összesereglettek és miután Agatho perusiumi** herceget vezérükké választották, Bononia†† elfoglalására indultak, a mely alatt akkor Walcari, Peredeo és Rotcari táboroztak. Ezek most a rómaiakra támadtak és nagy öldöklést vittek véghez közöttük, a még életben maradottakat pedig megfutamították.

55. — Ezen napokban lázadt fel a király ellen Transamund is; mikor azonban a király seregével ellene nyomult, Rómába menekült. Helyét Hilderic foglalta el. Meghalt az ifjabb Romuald beneventumi herceg is, a ki huszonhat éven át kormányozta hercegségét, utódul a

* Rimini.

† Vicenza.

** Perugia.

†† Bologna.

még egészen kiskorú fiát, Gisulfot hagyta hátra. Ez ellen 731?
 egynehányan pártot ütöttek és minden áron el akarták
 pusztítani; a beneventumi nép azonban, a mely mindig
 hűséggel viseltetett hercegeihez, most is megvédel-
 mezte hercegének az életét, a mennyiben a merénylő-
 ket agyonverte. Minthogy pedig a gyermekkorban lévő
 Gisulf még nem volt alkalmas egy ilyen hatalmas nép
 kormányzására, azért Liutprand király, midőn Beneven-
 tumban járt, magával vitte s helyébe saját unokaöcscsét,
 Gregoriust tette Beneventum hercegévé, kinek a fele- 732.
 ségét Giselpergának hívták. S a dolgoknak ilyenén való
 elintézése után Liutprand király ismét visszatért királyi
 székhelyére. Unokaöcscsét pedig, Gisulfot, atyai jóindu-
 lattal nevelte fel s az előkelő származású Scaunipergá-
 val házасította össze. Maga a király azon időben nagy
 gyengeségbe esett és már utolsó perczeihez közelgett. A
 longobardok most azon hiszemben, hogy Liutprand már
 meghal, a város falán kívül Isten szent anyjának a temp-
 lománál, a melyet *Ad Perticas*-nak* neveznek, az ő
 unokaöcscsét, Hildeprandot, királyukká kiáltották ki.† 735.
 Midőn pedig szokás szerint lándzsát adtak a kezébe,
 hirtelen egy kakuk madár repült eléjük s ráült a lándzsa
 hegyére. Ekkor az okosabbak közül egyik-másik ezen
 csodás dolog jelentését odamagyarázta, hogy az ő ural-
 kodása nem fog semmi jót sem hozni. Liutprand király,
 midőn ez tudomására jutott, nem valami nyugodt lélek-
 kel vette, de egészsége helyreállta után mégis csak kor-
 mánytársul fogadta. Néhány év leforgása után Transa-
 mund, a ki Rómába menekült, ismét visszatért Spole-
 tumba. Hilderiket megölte és vakmerően újból lázadást
 támasztott a király ellen.

* V. ö. V 34.

† Paulus az időt illetőleg itt téved, mert Hildeprandot még Transamund lázadása előtt választották meg.

739. **56.** — Gregorius is, miután már hét éven át kormá-
nyozta a beneventumi herczegséget, elköltözött az élők
sorából. Az ő halála után Godescalc lett a herczeg, a ki
három évig állott a beneventumiak élén; feleségét An-
nának hívták. Liutprand király pedig, midőn Spo-
letumból és Beneventumból ilyen híreket hallott, sere-
gével ismét Spoleumba indult. Midőn Pentapolisba ér-
kezett s Fanumtól* Forum Simphronii† városa felé ment,
a rómaiakkal szövethetzett spoletumiak az út közepe tá-
ján elterülő erdőben seregének igen sok bajt okoztak.
A király ezen az utóbbi helyen a foroiuliumiakkal Rat-
chis herczegre és annak testvérére Aistulfra bízta a hát-
védet. Ezekre rontottak rá a spoletumiak s a rómaiak
és közülök egynehányat megsebesítettek. Ratchis azonban
testvérével és még több derék harczossal a roham egész
erejét felfogta és vitéz küzdelemben sokat leterítettek
közülök, a míg ők — a mint fentebb említettem — csak
kevés sebesüllet számlálva kerültek ki a csete-patéból.
Itt a spoletumiak egyik legvitézebb embere, a kit Ber-
tonak hívtak, Ratchis nevét elkiáltva fegyveresen reá ro-
hant; Ratchis azonban hirtelen átdőfte s lováról levetette.
Midőn körülötte levő emberei Bertot meg akarták ölni,
Ratchis az ő szokott kegyességével menekülni engedte
őt, a ki aztán négykézláb csúszva eljutott az erdőbe s
így megszabadult. Aistulf pedig, midőn egy hídon há-
túlról két igen erős spoletumi támadta meg, az egyiket
megfordított lándzsával átszúrva letaszítja a hídról, majd
hirtelen a másik felé fordulva azt is megöli s társa után
a vízbe löki.

742. **57.** Liutprand Spoleumba érkezése után Tran-
samundot megfosztá a herczegségtől, majd papot csinált

* Fano, a Metauro torkolata közelében.

† Fossombrone, a Metauro völgyében.

belőle és helyette unokaöcsését, Ansprandot ültette a hercegi székbe. Midőn Beneventum felé sietett, jövetelének a hírére Godescalc elhatározá, hogy hajóra száll és Görögországba menekül. Nejét és minden vagyonát hajóra rakatta s midőn utoljára maga is fel akart szállani, a Gisulfhoz hű beneventumiak rárohantak és megölték. Felesége pedig mindenével, a mije csak volt, szerencsésen eljutott Konstantinápolyba.

58. — Liutprand király, mihelyt Beneventumba érkezett, unokaöcsését, Gisulfot, az ő örökét képező helyen ismét herceggé tette. S a dolgoknak ilyenén való elintézése után visszatért palotájába. Ez a dicsőségekben megöregedett király azon helyeken, a hol tartózkodni szokott, Krisztus tiszteletére igen sok templomot emelt. Ő alapította Szent Péter tiszteletére a Ticinum város falain kívül fekvő kolostort is, a melyet *Caelum Aureum*-nak* hívnak. A Bardoi-Alpok† legmagasabb csúcsán emelkedő Bercetum nevű zárdát szintén ez a király építtette. Olonnában pedig az ő fejedelmi birtokán Szent Anastásius tiszteletére Krisztusnak egy nagyszerű épületet emeltetett, a melyben kolostor is volt. Hasonló módon alapított sok más helyen is isteni hajlékokat. A Megváltó Isten tiszteletére a saját palotájában is szentélyt építtetett és a mielőtt ő előtte még egyetlen király sem cselekedett meg, papokat és szerzeteseket rendelt oda, hogy azok naponként az ő számára istentiszteletet tartanak. Ezen király idejében élt a Tanarus** folyó mellett azon a helyen, a melyet Forumnak hívnak, egy nagyszentségű férfiú, névszerint Baodolinus, a ki Krisztus kegyéből véghez vitt csodatettei által igen híressé lett.

* „Aranyég.” — Moderannus püspök életirata szerint e kolostornak Liutprand nem alapítója, hanem gyarapítója volt.

† Barturberk.

** Tanaro.

Gyakran megjósolta a jövőt és a távolban történt eseményekről is úgy beszélt, mintha azok az ő jelenlétében történtek volna. Így midőn egy alkalommal Liutprand király vadászni ment a Városerdőbe, kíséroeinek egyike, a mint egy szarvasra rányílazott, véletlenül a király unokaöcscsét, azaz nővérének a fiát, Aufusust megsebesítette. A király ezen szerencsétlenség láttára — mint-hogy felette szerette azt a gyermeket — könyeit ontva fájdalmasan panaszkodék s emberei közül nyomban egy lovasat küldött Baodolinushoz, Isten kedves emberéhez, azon kéréssel, hogy könyörögjön Krisztushoz ezen gyermek életéért. Mialatt azonban a lovas Baodolinushoz ért, a gyermek már kinszenvedett. Az Isten szolgálja ezen szavakat mondá a hozzája érkezőnek: „Nagyon jól tudom, hogy miért jöttél, de azt a kérést, a mi miatt téged ide küldöttek, nem lehet teljesíteni, mivel a gyermek már meghalt.” Midőn a hírnök tudtára adta a királynak, a miket Isten szolgájától hallott, fájt ugyan neki, hogy így nem vehette igénybe az ő imádságának hathatós erejét, de legalább világosan látta, hogy Baodolinusnak, Isten ezen választott emberének, jóstehetsége van. Hozzá hasonló volt Verona városában egy Theudelapius nevezetű, a ki egyéb csodatettein kívül, a melyeket véghez vitt, jóstehetségénél fogva még a jövőre vonatkozólag is sok mindent előre megmondott. Ezen időben élt a tettei és élete által oly híressé lett Péter is, a ticinumi egyház püspöke, a kit hajdan Aripert király, mint a király* vérrokonát Spoleumba számkivetett Midőn egyszer Sabinus martyr templomát meglátogatta, a tiszteletreméltó martyr megjósolta neki, hogy Ticinum püspöke lesz. S minthogy ez be is teljesedett, azért Szent Sabinus martyrnak Ticinum városában a saját telkén temp-

* T. i. mint Liutprand király vérrokonát.

lomot építtetett. Jóságos életének egyéb erényei között a szűzies tisztaság virágjaival is ékeskedett. Egyik csodatettét, a melyet a későbbi időben művelt, majd a maga helyén beszélem el. — Liutprand király is harmincegy évi és hét hónapi uralkodása után már mint megélemedt korú végezte be élte futását; holttestét Szent Adrianus martyr templomában, a hol atyja is pihent, helyezték örök nyugalomra.* Igen bölcs férfiú volt, éles elméjű a tanácsban, fölötte istenfélő s a béke barátja, a harczban hatalmas, az elhagyatottakkal szemben jóságos, tiszta és erkölcsös, mindig éber az imádkozásban, bőkezűen adakozó s ámbár a tudományokban járatlan, a bölcsészekkel mégis egyenlően becsülendő, népének gondos atyja s a törvények hű őre volt. Uralkodása kezdetén a bajoroknak sok erős várát elfoglalta és mindig inkább az imádságba, mint a fegyverek erejébe helyezte bizalmát; az avarokkal és a frankokkal kötött békét pedig állandóan gonddal őrizte.

* Napjainkban Liutprand király síremléke nem Adrián martyr templomában van — mint itt Paulus írja — hanem Szent Péter templomában, az „Aranyég“-ben (in Coelo auro). — Sírfeliratából, a mely jóval későbbi keletű, figyelemre méltó a következő kitétel.

„Ungarus, a solo hoc adjutus Francus comes
Vicini grata degebat pace per omnes.“

VÉGE.

TARTALOM.

ELŐSZÓ	Lap 7
------------------	-------

ELSŐ RÉSZ.

Paulus Diaconus élete és munkássága.

I. FEJEZET. — A rómaiak hatása a germán népekre. A longobardok erős nemzeti érzülete az idegen eszmékkel szemben. Paulus Diaconus gondviselészerű alakja. — A longobardok szellemi termékeinek legrégibb formái. — A hagyományok és mondák épségben maradása. — A 670. év körül keletkezett énekek. — Secundus trienti püspök munkája. — Origo. — Paulus Diaconus Historia Langobardorum-ja	11
II. FEJEZET. — Paulus életére vonatkozó egykorú, közeli egykorú és későbbi feljegyzések és azok értéke. — Hilderic, Paulus sírfeliratának a szerzője. — A Salornói barát. — Ostiai Leo. — Petrus Diaconus. — Alfanus salernói érsek. — Volturnói János, Szt. Vincentius kolostorának a krónikása. — Újabbkori feldolgozók: Blume, Bethmann, Dan Félix, Waitz G. és mások	17
III. FEJEZET. A Warnefrid család eredete Paulus adatai nyomán. — Kronológiai hiányok. — A Paulus korabeli közállapotok. — A három utolsó királynak: Ratchisnak, Aistulfnak és Dezsőnek a története. — A longobard birodalom megdőlése. — A Warnefrid család összeköttetése a friauli hercegi családdal. — Paulus első évei, neveltetése és Ratchis király udvarában való tartózkodása. — Paulus követi Ratchist a montecassinói kolostorba	21
IV. FEJEZET. Paulus a montecassinói kolostorban. — Ratchis király távozásával ő is elhagyja a kolostort. — Paulus Arichisnél, később pedig Dezső király udvarában, mint Adelperga nevelője. — Adelpergával visszatér a beneventumi hercegségbe. — Irodalmi munkássá-	

	gának első nyomai. — Versus de annis a principio. — Az Eutropius-féle Historia Romana. — Egyházi költeményei. — Ismét odahagyja Beneventumot és szülőföldjére megy. — A foroiulumi zavarok 776-ban. — A Warnefrid-fara pusztulása, Arichis fogságba jutása. — Paulus szerencsétlen tapasztalatai után ismét visszatér a montecassinói kolostorba	Lap 36
V. FEJEZET.	— Eltérő nézetek Paulus kolostorba vonulása felett. — „Diaconus“ nevéről. — További élete a kolostorban. — Megismerkedése N. Károlylyal 781-ben. — 782-ben Frankóniába megy. — Kérélmé Károlynál testvéro ügyében. — Levele Theudemar apáthoz. — Nagy Károly udvarában. — Utazásai. — Munkálkodása. — A Homiliarium. — A metzi püspökök története. — I. Gergely pápa leveleinek a leírása, Festus Pompeius könyvéből készített kivonata. — Pisai Péter verse és Paulus válasza. — Frankóniában való szereplésének a befejezése. — A Károly kívánságára készített sirfeliratok	42
VI. FEJEZET.	— A beneventumi hercegség utolsó napjai. 786-ban Károly a hercegség ügyében Itáliába megy, a mely alkalommal Paulus is visszatér a montecassinói kolostorba. — A 787-ben elhunyt Arichis herceg számára sirfeliratot készít. — További összeköttetése Nagy Károlylyal. — A források hamis kiszínezése. — Legfőbb munkája: A longobardok története. — Hírneve sok tanítványt vonz a kolostorba. — Halála. — Sirfelirata. — Emlékezete	54
VII. FEJEZET.	— Paulus fennmaradt munkái meghatározásának a nehézségei. — A kétségtelen bizonyosságú és a kétes munkák felsorolása. — A „Historia Langobardorum“ jellemzése, hibái, előnyei, anyagi becsé	63

MÁSODIK RÉSZ.

A longobardok története.

ELSŐ KÖNYV. — 1. Germánia a népek szülőhazája. — 2. Scandinávia a winnilek, azaz a longobardok őshazája. — 3. A winnilek első vezéri, Ibor és Aio, Gambara fiai voltak. — 4. A hét alvó férfiú. — 5. A scritobinok népe. — 6. Az ocean örvénylései. — 7. A winnilek Scoringába vándorolnak. — 8. A Wotanról és Frearól szóló mese. — 9. Hogyan kapták a winnilek a longobard nevet. — 10. A longobardok legyőzik a vandalokat. — 11. A Mauringába költözködő longobardoknak útját állják az assipitek. — 12. Egy longobard és egy assipit férfiú párosviadala. — 13. A longobardok Mauringában lete-

lepednek. — 14. Ibor és Aio halála után a longobardok Agelmundot királylá választják. — 15. Egy asszony 7 gyermeket szül egyszerre, ezek egyike Lamissio volt, ki az amazont párosviadalban legyőzi. — 16. A bolgárok éjnek idején a longobardok táborára ütnek s Agelmund ki ályt megölik, leányát rabságba hurczolják. — 17. Lamissio királylá lesz és legyőzi a bolgárokat. — 18. Lamissio halála után Lethu, Hildeoc, majd Gudeoc jut trónra. — 19. Odoacar legyőzi Feletheust, a rúgiak királyát, mire a longobardok megszállják Rugilandot. — 20. Gudeoc halála után Clafllo, ez után pedig Tato uralkodott. — 21. Wacho és Waltari királyok családja. — 22. Audoin a longobardokat Pan óniába vezeti. — 23. Háború a gepidák és a longobardok között, a melyben Alboin megöli a gepida királyfit. — 24. Alboin Turisind gepida királyhoz megy fegyverzetet kérni. — 25. Justinianus uralkodása. — 26. Szent Benedek. — 27. Alboin legyőzi Cunimund gepida királyt s leányát, Rosamundát feleségül veszi.

75

MÁSODIK KÖNYV.

1. A longobardok megsegítik Narses-t a gótok ellenében. — 2. Buccellinus és Amingus frank vezéreket Narses győzi le, Leuthart pedig a halál ragadja el. 3. Narses az ellene fellázadó Sinduald herul királyt kivégezteti. — 4. A nagy dögvész, a mely Narses idejében Itáliát pusztítja. 5. Narses-t a rómaiak a császárnál bevádolják, mire Narses a longobardokat felszólítja Itália elfoglalására. — 6. Alboin a szászoktól segílyt kér. — 7. Alboin odahagyja Pannóniát és a longobardokkal Itáliába megy. — 8. Alboin Itália határszélén fölmege a Király-hegyre s megszemléli a vidéket. — 9. Alboin Venetia területére ér és Foroiulium kormányzását unokaöccsére, Gisulfia bízza. — 10. Az ezen időben uralkodó frank királyok Benedek pápa. Pál aquilejai patriarcha. — 11. Narses halála. — 12. Félix tarvisiumi püspök. Alboin a Plube folyónál. — 13. Félix és a bölcs Fortunátus. 14. Alboin Venetia tartományt elfoglalja. Venetia neve és határai. 15. Itália második tartománya Liguria A két Rhaetia. — 16. Az ötödik tartomány a Cotti-Alpok s a hatodik Tuscia. — 17. A hetedik tartomány Campánia, Lucánia és Brutium a nyolcadik. — 18. Kilenczedik tartomány az Apennini-Alpok, a tizedik Emilia. — 19. A tizenegyedik tartomány Flammia, a tizenkettedik Picenum. — 20. A tizenharmadik tartomány Valeria és Nursia, a tizennegyedik Samnium. — 21. A tizenötödik tartomány Apulia, Calabria és Sallentum. — 22. A tizenhatodik tartomány Sicilia, a tizenhetedik Corsica, a tizennyolczadik Sardinia. — 23. Itália egy részét Gallia-Cisalpinának nevezik. A gallok Itáliába jövele. — 24. Itáliát Ausoniának és Latiumnak is hívják. Nevének eredete. — 25. Alboin

Mediolánumot s a többi liguriai várost megszállja. Honoratus érsek Pol Patriarcha halála. — 6. Ticinum városa 3 éven át állja az ostromot. A longobardok Tusciába törnek. A különböző népségek, a melyeket a longobardok Itáliába magukkal hoztak. — 27. Aboin elfoglalja Ticinumot. — 28. Alboin három évi uralkodása után felesége tanácsára megöli Helmechis. — 29. Helmechis nem tud hozzájutni az uralkodáshoz, mire Rosamundával Ravennába menekül, a hol mindketten halálukat lelik. — 30. Longinus Álpsuindát a longobardok kincseivel együtt elküldi a császárnak. Peredeo Konstantinápolyban megöl két patriciust. — 31. Cleph király uralkodása és halála. — 32. A longobardokat tíz éven át vezérek kormányozzák, a kik Itáliát hatalmuk alá hajtják . . . . .

103

HARMADIK KÖNYV. — 1. A longobard hercegek Galliába rablóhadjáratot vezetnek. Jövetelüket Szent Hospitius megjósolja. — 2. A longobardok egyikének, a midőn le akarja szűzni Szent Hospitiust, megmerevül a karja. A szent meggyógyítja, mire a longobard szerzetessé lesz. — 3. Amatus patricius rátámad a longobardokra, de vereséget szenved s az ütközetben ő maga is halálát leli. — 4. A győztes longobardok nagy zsákmánnyal terhelten térnek vissza Itáliába. Az ismételt Gallia-ba törő longobardokat Mummulus patricius legyőzi. — 5. A Galliát pusztító szászkokat, a kik még a longobardokkal vándoroltak Itáliába, Mummulus leveri. — 6. A szászkok feleségeikkel, gyermekeikkel ismét Galliába mennek, de rablásaiknak gátat vet Mummulus. S miután hamis aranyaikkal sokakat megkárosítanak, Sigispert király engedelmeivel visszatérnek hazájukba. — 7. A szászkok a hazájukban letelepedett svábokat ki akarják űzni, de azoktól nagy vereséget szenvednek. — 8. Amos, Zabán és Rodanus longobard hercegek Galliába törnek, de Mummulus legyőzi s Itáliába visszatérni kényszeríti őket. — 9. A frankok elfoglalják Anagnis várát s Chramnichis frank vezér legyőzi Ragilo longobard grófot; Eoin tridentumi herceg pedig Chramnichist seregestül felkoncsozja. — 10. Sigispert frank király halála és Eoin herceg menyegzője. — 11. Ifjabb Justinus élete és halála. — 12. Tiberius Constantius uralkodása. Jó cselekedeteiért az Isten gazdagon megajándékozta. — 13. A császár Hilperic királynak menyegzőt küld, Szent Gergely. Classis pusztulása. — 14. Probinus patriarcha halála. Helias. — 15. Tiberius Constantinus halála. Mauicius trónralépése. — 16. Authari uralkodása. — 17. Childpert Itáliába ör, de csakhamar békét köt a longobardokkal. — 18. Brexillus városának a bevétele. Droctulft herceg menekülése. — 19.

Droctulf halála. — 20. Pelágus pápa. Helias patriarcha tévelygése. — 21. Childepert hadat indít a hispániaiak ellen. Ingundis halála. — 22. Itáliába frank sereg tör, de minden eredmény nélkül tér vissza. — 23. A nagy árvíz. Szent Zeno templomának csodálatos épségben maradása. — 24. Szent Gergelyt pápává választják. Rómát árvíz s dögvész pusztítja. — 25. Szent Gergely megtérítetteti az angolokat. — 26. Helias patriarcha halála. Severus tévelygése. — 27. Authari Istriába sereget küld. Francio. — 28. Authari Childepert nővérét feleségül kéri. — 29. Az Itáliába törő frankokat a longobardok legyőzik. — 30. Authari Bajorországba megy, hogy jegyesét megnézzé. Házassága Theudelindával. — 31. Az ismételten Itáliába törő frank sereget betegség lepi meg, mire visszatérnek hazájukba. — 32. Authari meghódítja Beneventumot. — 33. Zotto, Beneventum első hercege. — 34. Authari követeket küld Gunthramnushoz, Gunthramnus csodás látomása. — 35. Authari halála. — Agilulf trónralépése. . . . .

128

HEGYEDIK KÖNYV. — 1. Agilulf király a foglyok érdekében követeket küld Frankóniába. — 2. A nagy szárazság és a saskajárás. — 3. Agilulf király megöleti Minulfot. Gaidulf és Ulfari pártütése. — 4. Ravennában ismét kitör a dögvész. Childepert háborúba keveredik Hilperic fiával. — 5. Szent Gergely dialogusait elküldi Theudelinda királynénak. — 6. Theudelinda királyné jócselekedetei. — 7. Childepert frank király Tassilot királylányá teszi. — 8. Románus patricius a longobardok által elfoglalt városokat ismét megszállja. Agilulf Maurisiot megöleti s Szent Gergelyvel és a rómaiakkal békét köt. — 9. Szent Gergely levele Theudelindához és Agilulffhoz. — 10. Az üstökös csillag. Johannes püspök és Eoin herceg halála. Itáliába vad lovakat s bivalyokat hoznak. — 11. Childepert frank királyt megmérgezik. Az avarok háborúja a frankokkal. Gunthramnus frank király halála. — 12. A khán követeket küld Agilulffhoz. Gallicinus patricius békét köt Agilulffal. — 13. Agilulf örök békére lép a frankokkal. Agilulf kivégezteti Zangulfot és Warnecautiust. — 14. Ravennában és Veronában pestis pusztít. — 15. Az égen véres jel mutatkozik. Polgárháború Frankóniában. — 16. Ariulf halála. Theudelapius elnyeri a spoletumi hercegséget. — 17. A longobardok rátörnek Szent Benedek kolostorára. — 18. Zotto halála után Arichis uralkodik a beneventumi hercegségben. — 19. Szent Gergely pápa levele Arichishez. — 20. Agilulf király leánya fogságba jut. Agilulf mesterembereket küld az avar khánnak. — 21. Theudelinda királyné Modiciában Szent Jánosnak templomot épített. — 22. Theudelinda palotája. — 23. Patáviium elpusztítása. — 24. Agilulf békét köt az avarok-

kal. A longobardok Istriába törnek. — 25. Adaloald születése. Mons Silicis megvétele. — 26. Mauricius császár halála. — 27. Gaidoald és Gisulf hercegeket Agilulf kegyeihe fogadja. Adaloald megkereszteltetése. — 28. Cremona és Mantua bevétele. Agilulf király leányának a halála. Háború a frankokkal. — 29. Szent Gergely pápa halála. — 30. Adaloaldot királylyá választják. Béke a frankokkal. — 31. A frankok háborúja a szászokkal. Péter kántort megüti a villám. — 32. Agilulf békét köt Smaragdus patriciussal. A tusciai városok megszállása. — 33. Severus patriarcha halála. János és Candidianus megválasztása. — 34. Neapolis bevétele. Eleutherius trónbitorló halála. — 35. Agilulf békét köt a császárral. — 36. Focas uralkodása és halála. Heraclius császár. — 37. Gisulf herceg halála. Az avarok felprédálják Foroiuliumot és sok bajt okoznak a longobardoknak. Grimuald hőstette. Romilda árulása és bűnhődése. Paulus elbeszéli családja történetét. — 38. Taso és Cucco uralkodása. Gergely római patricius esküszegően halálukat okozza. — 39. Grasulf foroiuliumi herceg. Rodoald és Grimuald Beneventumba mennek. — 40. Agilulf király a császárral és a frankokkal megújítja a békeszerződést. Istria elpusztítása. Gundoard halála. — 41. Agilulf halála. Adaloaldot Arioald megfosztja a tróntól. — 42. Arioald halála. Rothari uralkodása. Arichis herceg fiát, Aiot, a királyhoz küldi. — 43. Arichis beneventumi herceg halála. Aio uralkodása. — 44. Aio halála és Raduald uralkodása. — 45. A Rothari által elfoglalt városok. — 46. Radualdot a hercegségben testvére, Grimuald követi. — 47. Rothari király halála. Rodoald uralkodása. — 48. Rodoald halála. Aripert trónralépte. — 49. Heraclius császár halála. Constantinus uralkodása. — 50. Cesara perzsa királyné. — 51. Aripert és Godepert halála. Grimuald elfoglalja a trónt. Garipald meggyilkoltatása. . . . .

158

ÖTÖDIK KÖNYV. — 1. Grimuald feleségül veszi Aripert király leányát. — 2. Peretarit menekülése; később visszatér Grimualdhoz, majd Frankóniába menekül. — 3. Grimuald király kegyessége Peretarit kamarásához és Unulfhoz. — 4. Grimuald megengedi, hogy a kamarás és Unulf Peretarithoz menjenek. — 5. Grimuald háborúja a frankok ellen és győzelme. — 6. Constans császár Italiába megy és Beneventumot ostromolja. — 7. Grimuald fiának, Romualdnak a hívására Beneventumba megy. — 8. A császár Romuald nővérét tuszul nyeri, mire Beneventum alól eltávozik. — 9. A császár seregét Mitola cápuai gróf megveri. — 10. Romuald legyőzi Saburrust húsz ezer emberével együtt. — 11. Constans császár zsarnokoskodása Rómában. Az egyes tartományokat kifosztja. Halála. — 12. Mecetius uralkodása és halála. — 13. A

szaracénok kirabolják Siciliát s a miket Constans császár Rómából elhozott, magukkal viszik. — 14. Gisának, Romuald nővérének a halála. — 15. Az azon időbeli nagy záporosók és mennydörgések. — 16. Grimuald Transmundot Spoletum hercegevé teszi s leányát feleségül adja hozzá. — 17. Foroiliumban Grasulf után Ago nyeri el a hercegséget, ő utána pedig Lupus. — 18. Lupus herceg Grimuald ellen fellázad. — 19. Lupus az avarokkal háborúskodik. — 20. Lupus herceg halála. Az avarok Foroilium területén rabolnak. — 21. A Foroilium területét elhagyni nem akaró avarokat Grimuald csellel kiűzi. — 22. Arnefrit, Lupus fia. — 23. Wechtari foroiliumi herceg győzelmet arat a szlávok fölött. — 24. Wechtari halála után Landari, majd Rodoald következik a hercegségben. — 25. Grimuald király Lupus leányát fiával, Romualddal házасítja össze. — 26. Grimuald a tőle elpártolókon boszút áll. — 27. Grimuald király Forum Populit elpusztítja. — 28. Grimuald gyűlölete a rómaiak ellen. — 29. Alzeco bolgár herceg Beneventumban letelepedik. — 30. Mecetius megöletése után Constans fia, Constantinus nyeri el a császári trónt. — 31. A nagy üstökös csillag. Donus pápa munkája. — 32. Perctarit Britanniába a szászok királyához indul. — 33. Grimuald király halála. Perctarit visszatérése. — 34. Perctarit és neje kolostorokat építtetnek. — 35. Perctarit fiával, Cuninepérttel közösen uralkodik. — 36. Alachis pártütése és megterése. — 37. Perctarit halála. Cuninepert uralkodása. Theodote meggyalázása. — 38. Alahis elfoglalja Cuninepert palotáját. — 39. Cuninepert ismét visszafoglalja palotáját. — 40. Alahis küzdelme Cuninepert ellen. Seno diacónus halála. — 41. Cuninepert és Alahis között újból kitör a háború, melyben Cuninepert nyeri el a győzelmet és diadalmasan bevonul Ticinumba. . . . .

193

HATODIK KÖNYV

— 1. Romuald Tarentumot elfoglalja. Theoderata Szent Péter tiszteletére kolostort építtet. — 2. Romuald halála. Szent Benedek testét Galliába viszik. — 3. Roduald foroiliumi hercegtől Ansfrid elragadja a hercegséget. — 4. A konstantinápolyi zsinat. Damiánus püspök levele. — 5. Nap- és holdfogyatkozás. Rómában és Ticinumban dögvész pusztít. — 6. Aldonak és Grausonak titokzatos módon tudomásukra jut, hogy őket Cuninepert meg akarja öletni. — 7. Félix grammatikus. — 8. Johannes bergamusi püspök. — 9. A sötét árnyékú csillag. A Behius kitörése. — 10. A szaracénok elfoglalják Afrikát és Carthagót feldűlják. — 11. Constantinus halála. Justinianus uralkodása és győzelme a szaracénok fölött. — 12. Leo az uralmat magához ragadja és Justinianust száműzi. — 13. Tiberius Leot legyőzi, börtönbe veti s a császári trónt elfoglalja. —

14. Sergius pápa az ötödik egyetemes zsinatot elismerni nem akaró aquilejai zsinatot intései által meggyőzi. — 15. Cedoald angolszász király Rómában megkeresztelkedik s rögtön meghal. — 16. A frankoknál a királyi hatalmat a háznagyok ragadják magukhoz. — 17. Cunincpert király halála után a trónt az ő fia, Liutpert öröklí. — 18. Raginpert taurinumi herceg Liutpertet legyőzi, királyságát elfoglalja, de még ugyanazon esztendőben meghal. — 19. Aripert háborúval támadja meg Liutpertet és a csatában élve elfogja. — 20. Aripert a lázongó Rotharit bergámusi herceget legyőzi és megöleti. — 21. Ansprand Teutpert bajor herceghez menekül. — 22. Aripert Ansprand feleségén, leányán és fián kegyetlenül boszút áll; a gyermek Liutprandnak azonban megengedi, hogy atyjához Bajorországba menjen. — 23. Anschis, Arnulf fia, a frankok fölött mint háznagy uralkodik. — 24. Ado halála után Ferdulf nyeri el a foroiulumi hercegséget, a ki a szlávok elleni csatában halálát leli. — 25. Corvulus foroiulumi herceget a király megvakíttatja. — 26. Pemmo és három fia. — 27. Gisulf beneventumi herceg Surát és más várakat megszáll. — 28. Aripert a Cotti-Alpokat a Szentszéknek adományozza. Két angolszász király Rómába zárandokol. — 29. Benedek mediolánusi érsek. — 30. Transamund spoleumi herceg halála után a hercegséget az ő fia, Faroald öröklí. — 31. Justinianus császár hatalmát visszaszerzi és ellenségeit megöleti. — 32. Filippicus Justinianust legyőzi és birodalmát magához ragadja. — 33. Petrus patriarcha halála után az aquilejai egyház vezetését Serenus veszi át. — 34. Anastasius Filippicust a trónról letaszítja. — 35. Ansprand Teutpert bajor király segélyével Aripertet legyőzi. Aripert a Ticinus folyóba fullad, testvére pedig, Gumpert, Frankóniába menekül, mire Ansprand és fia nyerek el a királyságot. — 36. Theodosius Anastasiust legyőzi s a császári trónt elfoglalja. A Tiberis szerföltötti megáradása. — 37. Az angol nép zárandoklása Rómába. Pipin frank király háborúi és fia, Károly. — 38. Liutprand király az ellene fellázadó Rotharit megöleti. Liutprand nagy bátorsága. — 39. Gisulf beneventumi herceg halála után a hercegséget az ő fia, Romuald öröklí. — 40. Petronax Szent Benedek kolostorát Cassinumban helyreállíttatja. Szent Vincentius kolostora. — 41. Theodosius császárt a trónon Leó követi. — 42. Károly frank fejedelem Raginfridet legyőzi. — 43. Liutprand király a Szentszékét a neki adományozott Cotti-Alpok birtokában megerősíti és leányát Teutpert bajor herceghez feleségül adja. — 44. Faroald elfoglalja Claszt. Theado bajor herceg Rómába zárandokol. — 45. Serenus patriarcha halála után Calixtus veszi át az egy-

ház kormányzását. Pemmo háborúja a szlávok ellen. — 46. A szaracénok Hispániát meghódítják; Galliában azonban Károly és Eudo legyőzik őket. — 47. A szaracénok Konstantinápolyt ostrom alá veszik és a bolgároktól vereséget szenvednek. — 48. Liutprand király Szent Augustinus földi maradványait Ticinumba viteti. — 49. Liutprand király több római várost elfoglal. Leó császár képrombolása. — 50. Romuald beneventumi herceg és fia, Gisulf. — 51. Pemmo ellenségeskedése Calixtus patriarchával. — 52. Rat-chis háborúja a szlávok ellen. — 53. Liutprand király Károly fiának, Pipinnek lenyírja a haját. — 54. A Galliába ismételt betörő szaracénokat a frankok Liutprand király segélyével kiűzik. — 55. Transamund spoletumi herceg lázadása. A gyermek Gisulfot Liutprand Beneventumból elviszi. Gergely elnyeri a beneventumi hercegséget. Hildeprandot királyllyá kiáltják ki. — 56. Gergelyt a beneventumi hercegségben Godescalc követi. Liutprand a Pentapolisban háborút visel. — 57. Liutprand Transamundból papot csinál. Godescalcot menekülése közben a beneventumiak agyonverik. — 58. Liutprand király Gisulfot visszahelyezi a beneventumi hercegségbe. Baudinus jövendőmondó. Liutprand kegyes uralkodása. . . . .

224

TARTALOM. 261

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ. 271

MELLÉKLET: A longobard királyok genealogiája. . . . .

Országos Széchényi Könyvtár

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A. Á.

- Acilum (Asolo), város; *püspöke*: Agnellus 147.
 Adalard, corbeyi apát 51.
 Adalhard, montecassinói apát 66.
 Adaloald, Agilulf fia, longobard király 170. 172. 183.
 Addua (Adda), folyó 114. 223.
 Adelchis, Desiderius fia, az „utolsó longobard“ 31. 38. 39. 55.
 Adelhard 61.
 Adelheid, Pipin leánya 52.
 Adelperga, Desiderius kir. leánya, Arichis beneventumi herceg felesége 36. 37. 38. 39. 56. 58.
 Adelperga pia l. Adelperga.
 Ado, foroiuliumi helytartó, Rodoald herceg testvére 227. 236.
 Adperticas 214. 255.
 Adria, város, l. Hadria.
 Adriai tenger 82. 104. 110. 118. 119.
 Adrián l. Hadrián.
 Aegyptom 80. 137. 174. 206. 231.
 Aegyptomi 87.
 Aemila, tartomány 117. 118. 120. 186. 190. 250.
 Afrika 98. 175. 205. 206. 231. 249.
 Africanus, melléknév 98.
 Agatha 214.
 Agatho, pápa 227. 228.
 Agatho, perusiai herceg 254.
 Agelmund, Aio fia, longobard király 86—88.
 Agerentia (Acerenza), város 120. 202.
 Agia Sophia, templom 98.
 Agilulf v. Ago, longobard király, taurinumi herceg; *felesége*: Theudelinda; *gyermekai*: Adaloald és Gundiperga 151. 156. 157. 159. 160. 162. 163. 165. 167—170. 172—174. 182. 183. 187.
 Agiprand, spoletumi herceg, Hildeprand király unokája 257.
 Agnellus, püspök Acilumból 147.
 Agnellus, püspök Tridentumból 147. 153. 159.
 Ago l. Agilulf.

- Ago, foroiuliumi herczeg 189. 207.
 Aguntum (Innichen), város 107. 113. 182.
 Aio, Arichis beneventumi herczeg fia 184. 185.
 Aio, a winnilek vezére; *fia*: Agelmund 77. 82. 83. 86.
 Aistulf, longobard király, Pemmo herczeg fia 28—30. 239. 252. 256.
 Alahis, tridentumi és brexiai herczeg 13. 215—223. 234.
 Alamannicus, melléknév 98.
 Alanicus, melléknév 98.
 Albis (Elbe), folyó 112.
 Alboin, Audoin fia, longobard király; *feleségei*: Chlotsuinda, Rosamunda; *leánya*: Alpsuinda; *unokája*: Gisulf 13. 22. 23. 62. 95. 96. 97. 100—102. 104. 109. 110. 112. 114. 122—125. 127.
 Alcuin 44. 50.
 Aldo, brexiai polgár; *testvére*: Grauso 218—220. 229. 230.
 Alemann 57. 115. 143. 144. 179.
 Alemannia 104.
 Alexandria 206. 244.
 Alfano, salernói érsek 19.
 Alichis, brexiai herczeg 127.
 Alpok 110. 112. 115. 121. 135. 168.
 Alpsuinda, Alboin longobard király leánya 101. 125. 126.
 Alsuca (Valsugana), vár 153.
 Altina (Altino), város; *püspöke*: Petrus 107. 147.
 Alzeco, bolgár herczeg 211. 212.
 Amacina (L. d. Comoban), sziget 148. 160. 235.
 Amalongus, longobard 204.
 Amator, püspök Juliumból 251. 252.
 Amatus, Provincia patriciusa 131.
 Amazonok 87.
 Ambri, vandal vezér 82.
 Ambrus (Szent) 213.
 Ameria (Amelia), város 162.
 Amingus, frank herczeg 104. 105.
 Amiternum (Terni), város 119.
 Amo, longobard herczeg 134. 135.
 Amtalan, a maurok királya 98.
 Anagnis (Nano), vár 135.
 Anastasius (II.) v. Artenius, császár 242. 244.
 Anastasius, konstantinápolyi patriarcha 251.
 Anastasius (Szent) 257.
 Anastasius, ariánus püspök Ticinumban 184.
 Andegavum (Angers), város 247.
 Angilramnus 50. 233.
 Angolok 244.
 Angolszászok 216.
 Anna, Godescalc beneventumi herczeg felesége 256.
 Ansa, Desiderius longobard király felesége 39.
 Anschis, háznagy, Arnulf fia 236.
 Anschises 236.

- Ansfrít, foroiumi herceg 227.
- Ansprand, longobard király ; *felesége*: Theodorada ; *gyermekai*: Sigiprand, Liutprand, Aurona 234—236. 242—244. 257.
- Ansul, Authari király rokona 151.
- Anthab 86.
- Anticus, melléknév 98.
- Antonius, a grádusi egyház védője 146.
- Apenninek 117. 118.
- Apennini-Alpok 117. 118.
- Aper, poitiersi apát 49.
- Aper, apát Pictavisban 114.
- Appa 175.
- Appianum, vár 153.
- Apulia, tartomány 119. 120. 201.
- Aquileja ; *patriarchái*: Paulus, Probinus, Helias, Severus, Johannes, Petrus, Serenus, Calixtus 32. 62. 111. 112. 115. 141. 146. 147. 207. 232. 248. 252.
- Aquilejai zsinat 232.
- Aquines (Aix) 134.
- Aquis (Acqui), város 116.
- Aquitania ; *fejedelme*: Eudo 81. 249.
- Arábia 80.
- Arator, római subdiaconus 99.
- Archidiaconus 44.
- Archilochus 100.
- Arcis (Arce) 239.
- Arelate (Arles) 134. 253.
- Arga 66. 237.
- Argait 237.
- Ariánismus 13.
- Ariánus 144. 184.
- Arichis (I.), beneventumi herceg ; *fia*: Aio 182. 184. 185.
- Arichis (II.), beneventumi herceg ; *felesége*: Adelperga. 31. 36—40. 42. 55—58.
- Arichis, Leupchis fia, Paulus diaconus nagyatyja ; *fia*: Warnefrid 25. 181.
- Arichis, Warnefrid fia, Paulus diaconus testvére 25. 36. 37. 40. 181.
- Arichis, Romuald (I.) beneventumi herceg fia 210.
- Arigis 167.
- Arigises I. Arichis.
- Ariminium (Rimini), város 120. 254.
- Arioald, longobard király 183.
- Aripert (I.), Gundoald herceg fia, longobard király ; *fiai*: Perctarit, Godipert ; *leánya*: Theoderata, Grimuald felesége 187. 189. 194. 213. 216. 243.
- Aripert (II.), longobard király, Raginpert fia ; *testvére*: Gumpert 234—236. 240. 242. 258.
- Aripert (I.), frank király, Chlotár (I.) fia 111.
- Ariulf, spoletumi herceg 165. 166.
- Arius 183.
- Arnefrít, Lupus foroiumi herceg fia 209.
- Arnulf, háznagy, később metzi

püspök; *fia*: Anschis 233.
234. 236.
Arodus nemzetség, melyből
Rothari király származott
183.
Arogis I. Arigis.
Artemius I. Anastasius.
Artenia (Artegna), vár 17.
Arx, Cassinum vára 99.
Asculus (Ascoli), város 118.
Asfeld 97.
Assi, vandal vezér 83.
Assipitek 84.
Asta (Asti), város; *hercege*:
Gundloald 183. 197. 200.
Atesis (Etsch), folyó 145.
Athén, város 201.
Atto, longobard 234.
Attigny 48.
Atto, spoletumi herceg 189.
207.
Audoin, longobard király;
felesége: Rodelinda; *fia*:
Alboin 95. 96. 100. 101.
104.
Auduald, frank herceg 152.
Aufidena (Alfidena), város
119.
Aufusus, Liutprand király
unokája 258.
Augsburg 72.
Augusta (Augsburg), 113.
Augustinus (Szent Ágoston)
teste 250.
Augustinus (Szent Ágoston),
cantiumi (Kent) püspök 146.
Aurelia, tartomány 116. 118.
226.
Aurelianum (Orleans); *gróf*-
ja: Ragimpert 111. 243.
Aurona, Ausprand király leá-

nya; *leánya*: Gumperga
236. 251.
Ausonia (Itália) 38. 62. 121.
Ausonus 121.
Austria 220.
Austigusa, a gepida király
leánya, Wacho longobard
király felesége 94.
Authari, Cleph longobard ki-
rály fia; *felesége*: Theu-
delinda; *rokonai*: Agi-
lulf, Ansul 13. 62. 141.
143. 148. 149. 150. 151.
153. 154. 156. 157.
Authari oszlopa 154.
Autpert, Szent Vincentius
kolostorának apátja 69. 246
Auximum (Osimo), város 251.
Avarok 23. 24. 101. 102.
109. 112. 160. 164. 165.
168—170. 175—179. 191.
194 207—209. 259.
Ázsia 53. 76.

B.

Baján, avar khán 101.
Bajorok 102. 150. 164. 179.
182. 215. 259.
Bajorország; *hercegei és*
királyai: I. Garipald, I.
Tassilo, II. Garipald, Theu-
depert. Theudo 149. 161.
182. 236.
Balneus Regis (Bagnorea),
város 173.
Band v. bandus 66. 93.
Banthaib 86.
Baodolinus vagy Baudinus
257. 258.
Bardanis I. Filippicus.
Bardok == longobardok.

- Bardoi-Alpok 211. 257.
 Barna 80.
 Bart 66. 84.
 Bauzanum (Botzen), erősség 215.
 Bebius hegy (Vezuv) 231.
 Beda 59. 70.
 Belgium 15.
 Belisár, patricius 98.
 Bellunum (Belluno), város; *püspöke*: Laurentius 147. 239.
 Benacus tó (Lago di Garda) 105. 115.
 Benedictus = Benedek.
 Benedictus, cassinumi apát, I. Szent Benedek.
 Benedictus (I. Benedek pápa) 137. 143.
 Benedictus (Benedek), mediolánumi érsek 240.
 Beneventum (Benevento); *hercegei*: Zotto, I. Alichis, Aio, Rodoald, I. Grimuald, I. Romuald, II. Grimuald, I. Gisulf, II. Romuald, Gregorius, Godescalc, II. Gisulf, II. Alichis 31. 37—40. 54. 58. 69. 119. 121. 153. 154. 167. 182. 185. 186. 190. 191. 194. 201—204. 206. 207. 210. 211. 214. 226. 245. 246. 254—257.
 Beneventumi I. Beneventum.
 Bercetum, kolostor 257.
 Bergamus (Bergamo); *hercegei*: Wallari, Gaidulf, Rotharit; *püspöke*: Johannes 114. 121. 127. 160. 165. 131. 234. 235.
 Berto, spoletumi 256.
 Bethmann 15. 20. 49. 61. 64. 79. 142.
 Bilitio (Bellenz) erősség 152.
 Billo, Pemmo foroiuliumi herczeg atyja 239.
 Blume 20.
 Bobium (Bobbio); *apátja*: Szt. Columbanus 116. 183.
 Bobium (Galeata) 117.
 Boldogságos Szűz 214.
 Bolgárok 87. 122. 211. 212. 240. 249.
 Bonifácus, római jegyző 172.
 Bonifácus (III.), pápa 174.
 Bonifácus (IV.), pápa 174.
 Bonitus, cassinumi apát 167.
 Bononia (Bologna), város 118. 250. 254.
 Borovszky Samu 20. 72. 77.
 Bovianum (Bajano) város 212.
 Brennus, gall király 120.
 Brentek; *királyuk*: Sinduald 105.
 Brentonicum 153.
 Bresciai Leno 18.
 Brexia (Brescia), város; *hercegei*: Alichis, Alahis, Gaiduald 121. 127. 215. 216. 246. 251.
 Brexillus (Bersello) 143. 171.
 Briones (Brenner) 113.
 Brionok 160. 161.
 Britannia 81. 146. 212. 213. 244.
 Brittia (Bruttium) 116. 167.
 Broxas 209.
 Brundisium (Brindisi) 120. 226.
 Brunicheld's vagy Brunehildis, I. Sigispert frank ki-

rály felesége 112. 136. 159.
164.
Buccellinus frank vezér 104.
105.
Burgund 57. 131.
Buxetum (Policastro), vár
250.
Byrrus (Rienz), folyó 113.
Byzanc 28. 52. 55.

C.

Caballorum l. Cavallorum.
Cacan, avar khán v. kán
164. 165. 168—170. 175.
176. 191. 194. 207—209.
Cacco, Gisulf foroiuliumi her-
czeg fia 175. 176. 181. 211.
Caelum aureum, kolostor Ti-
cinumban 257.
Caesariai Priscianus 99.
Calabria 119. 205.
Calixtus, aquilejai patriarcha
248. 251. 252.
Caloris (Calore), folyó 203.
Camerinum (Camerino) 165.
Campania 105. 108. 112.
116. 118. 119. 206. 239.
Candidianus, gradusi pat-
riarcha 173.
Cantu 97.
Canusium (Canosa) 120.
Cappadociai Mauricius 141.
Capua; *grófjai*: Transa-
mund, Mitola 116. 203.
207.
Capulanus erdő 220.
Carantanum 209.
Carellus 187.
Carlmann 29.
Carniola 253.
Carnuntum (Altenburg) 209.

Carolus I. Nagy Károly.
Carsiolis (Carsoli), város 119.
Carthagó, város 152. 231.
Cassianum (Cassano) város
117.
Cassinum (Monte Cassino),
kolostor; *apátjai*: Szent
Benedek, Constantinus,
Simplicius, Vitalis, Boni-
tus, Szent Petronax, Theu-
demar 99. 100. 166. 226.
246.
Cassiodorus, consul és se-
nátor 69. 99.
Catalogus Italiae provincia-
rum 115.
Cavai 15.
Cavallorum (Châlon — sur
Saône) 155.
Cedinus, frank herczeg 152.
Cedoald, angolszász király
233.
Celmaniai tartomány (Le
Mans) 226.
Cenitense (Ceneda), erős-
ség; *herczege*: Ursus 113.
211. 238.
Cesara, perzsa királyné 188.
Chalcedoni zsinat 143.
Charybdis 80. 81.
Childepert (II.), Sigispert
frank király fia; *fiai*:
Theudepert, Theuderic;
nővére: Ingundis 112.
136. 142. 144. 148. 151.
152. 154. 156. 160. 161.
164.
Chiusium 31.
Chlothar (I.), frank király;
gyermekai: Aripert, Gunth-
ramnus, Hilperic, Sigis-

- pert, Chlotsuinda 101.
109. 111. 112.
- Chlothar (II.), frank király
165. 171.
- Chlotsuinda, I. Chlothar frank
király leánya, Alboin lon-
gobard királyfelesége 101.
102.
- Chramnichis, frank herczeg
136.
- Cimbra (Cembra), erősség
153.
- Cividale del Friuli (Foroiu-
lium) 61.
- Claffo, Gudeoc fia, longo-
bard király; *fia*: Tato 91.
- Clarissimus püspök 147.
- Classis 140. 143. 247. 250.
- Clavenna (Chiavenna) 235.
- Cleph, longobard király;
felesége: Massana; *fia*:
Authari 127. 141.
- Clitorius tava (Lago di Bol-
sena) 116.
- Codex digestorum sive pan-
dectarum 98.
- Codex Justinianus 98.
- Columbanus (Szent), bobioi
apát 183.
- Comacina, sziget, l. Ama-
cina.
- Comacinus tava (L. d. Co-
mo) 219.
- Comum (Como), város 217.
- Consentia (Cosenza), város
117.
- Constans (II.) v. Constanti-
nus, III. Constantinus fia,
császár; *fia*: IV. Con-
stantinus 188. 201. 204.
206. 212.
- Constantinápoly l. Konstan-
tinápoly.
- Constantinus (III.), császár,
Heraclius fia; *fia*: Con-
stans 188.
- Constantinus, Mauricius fia
170.
- Constantinus (IV.), császár,
II. Constans fia; *fia*: II. Jus-
tinianus 212. 227. 228. 231.
- Constantinus (I.) pápa 241.
242.
- Constantinus, cassinumi apát
167.
- Consul 99. 130.
- Corbey 49.
- Corbia 31.
- Cormone (Cormons), vár
175. 252.
- Cornelii Forum l. Forum
Cornelii.
- Coronate (Kornate) 220. 221.
234.
- Corsica, sziget 120.
- Corvulus, foroiuliumi her-
czeg 238.
- Cotti-Alpok 115. 117. 183.
240. 247.
- Cottius király 115.
- Cremona 170.
- Cumae 247.
- Cunimund, gepida király,
leánya: Rosamunda 34.
101. 102. 123.
- Cunincpert, Perctarit fia, lon-
gobard király; *felesége*:
Hermelinda; *gyermekai*:
Liutpert, Wigilinda 191.
214—223. 226. 227. 229
—231. 233. 234.
- Curia (Cur), város 235.

Cusupald (Theodobald) frank király; *felesége*: Walderada 94.

Cynocephalok 85.

Cyrus, konstantinápolyi patriarcha 241.

Czuczor Gergely 76.

D.

Dagipert (II.), frank király 213.

Dagisteus 105.

Dahn Félix 20. 21. 39. 42. 49. 61. 64.

Damianus, ticinumi püspök 217. 228.

Dánia 71.

Danubius (Duna), folyó 90. 249.

De'nsis (Dié), város 116.

Dertona (Tortona). város 116.

Desiderius I. Dezső.

Dezső, longobard király; *felesége*: Ansa; *gyermekai*: Adelchis, Adelperga 28. 30. 31. 36—38. 56. 57.

Diaconus 43.

Dialogus (Szent Gergely dia-logusai) 161.

Diedenhofen 48. 62.

Digesta I. Codex digestorum.

Diemodes (Isola de tremiti), sziget 58.

Dionysius 99.

Donatus grammaticus 99.

Donus pápa 212.

Dráva (Dravus), folyó 113.

Droctulft v. Drocton herceg 69. 143.

Duna 150.

Duplabilis 113.

Düren 48.

E. É.

Ebredunum (Embrun) 131. 132. 134. 135.

Edictum 184.

Egyptom I. Aegyptom.

Eleutherius patricius 173.

Elszász 79.

Emilia I. Aemilia.

Enetek (venétek) 115.

Ennemase 153.

Epiphanius, grádusi patriarcha 173.

Epistola ad Adelpergam 64.

Eraclianus I. Heraclianus.

Eraclius I. Heraclius.

Északi tenger 77.

Etruria 119.

Eltruskok 119.

Éudo, Aquitania fejedelme 249

Euin vagy Eoin, tridentumi herceg 127. 136. 148. 159. 164.

Eunius I. Mummulus.

Európa 71.

Eusebius (Szent) 184.

Euthicius, konstantinápolyi püspök 140.

Eutropius 38.

Evodia (Alderney), sziget 81.

Exarchatus 29. 30.

Ezechiél 162.

F.

Fagitana 153.

Fanum (Fano), város 256.

Fara 66.

Farao, longobard 234.

Faroald (I.), spoletumi herceg; *fia*: Theudelapius 140. 165. 166.

Faroald (II.), I. Transamund fia, spoletumi herceg; *fia*: Transamund 240. 247. 248.

Feld 66. 91.

Feletheus v. Feva, a rugiak királya; *felesége*: Gisa 90.

Felix, tarvisium püspök 112. 113.

Félix, diaconus, grammaticus; *unokája*: Flavianus 230.

Feltria (Feltre); *püspöke*: Fonteius 147.

Ferdulf, foroiuliumi herceg 236—238. 246.

Ferronianum 117. 250.

Ferrugia 153.

Festus Pompeius 51.

Feva I. Feletheus.

Fiaſtyuk 231.

Fidentius, iuliumi püspök 251.

Filippicus v. Bardanis, császár 241. 242. 244.

Firmus (Fermo), város 118.

Flaccus 51. 52.

Flamminia 117. 118. 120.

Flavianus grammaticus, Paulus diaconus tanítója, Felix unokája 230.

Flavius, Authari király mellékeve 141. 148. 149.

Flovius 208.

Focas, császár 170. 174. 175.

Foebus I. Phoebus.

Fonteius, feltriai püspök 147.

Forinus (Forino) 204.

Foroiulium v. Forum Julii (Cividale del Friuli), vá-

ros, erősség, hercezség; *hercezei*: Gisulf, Taso, Cacco, Grasulf, Ago, Lupus, Wechtari, Landari, Rodoald Ansfrít, Ferdulf, Corvulus, Pemmo, Ratchis, Aisulf, Petrus; *helytartó*: Ado 23. 25. 26. 29. 31. 32. 37. 40. 54. 56. 110. 111. 115. 127. 137. 167. 170. 175. 176. 179. 181. 182. 185. 189. 207—211. 220. 223. 227. 236. 238. 239. 248. 249. 251—253. 256.

Fortunatus 49. 69. 113.

Forum 257.

Forum Corneliai (Imola) 118.

Forum Julii I. Foroiulium.

Forum Populi (Forlimpopoli) 210.

Forum Simphronii (Fossombrone) 256.

Francia 156. 159.

Francziaország 15.

Francicus, melléknév 98.

Francio 148.

Frankónia, a frankok birodalma 27. 30. 38. 39. 43—45. 48. 50. 156. 159. 243. 244.

Frankok; *királyaik*: I. Theudepert, Cusupald, I. Chlothar, I. Aripert, Gunthramnus, I. Hilperic, II. Childepert, II. Theudepert, II. Theuderic, II. Chlothar, II. Dagipertus, I. Pipin, Carolus; *háznagyok*: Arnulf, Anschis, Pipin, Raginfrid, Carolus

patriciusok : Amatus,
Mummulus; *hercegek* :
Buccellinus, Amingus,
Leuthar, Auduald, Olo, Ce-
dinus, Chramnichis 27. 30.
31. 57. 107. 111. 112.
135. 136. 140. 142. 144.
148. 149. 151—154. 156.
159—161. 164. 165. 169.
171. 172. 182. 183. 185.
200. 213. 226. 233. 336.
247. 249. 259.
Frea, Wotan felesége 83.
Freitag 83.
Frisek; *királyuk* : Ratpoto
245.
Fucinus tó (Lago di Calano)
119.
Furcona (Aquila) 119.

G.

Gaidoald, tridentumi her-
czeg 164. 170.
Gaiduald, brexiai herczeg;
leánya : Ranigunda 251.
Gaidulf, pergamusi herczeg
160. 165.
Gaila, Gisulf foroiuliumi her-
czeg leánya 175.
Galaták 121.
Galatia 121.
Gallia 76. 81. 104. 115. 120.
129. 131. 132. 134. 142.
144. 159. 164. 169. 183.
213. 233. 236. 249. 253.
Gallia-Belgica 79.
Gallia-Cisalpina 120. 121.
Gallia-Transalpina 50. 121.
Gallicia 81.
Gallicinus, konstantinápolyi
patriarcha 241.

Callicinus, patricius 165.
168. 170. 240.
Gallogrécek 121.
Gallok; *királyuk* : Brennus
120. 121.
Gamalihel 52.
Gambara; *tiai* : Ibor és Aio
77. 83.
Garganus (Gargano), hegy
186.
Garibald, Grimuald király
fia, longobard király 213.
Garipald (I.), bajor fejedele-
lem; *felesége* : Walde-
rada; *gyermekai* : Theu-
delinda, Gundwald 94.
149. 151.
Garipald (II.), bajor herczeg,
Tassilo fia 136. 182.
Garipald, taurinumi herczeg
189—192.
Gastaldius 212.
Gelimer, vandal király 98.
Genua 116. 122.
Georgius konstantinápolyi
patriarcha 227. 228.
Gepidák; *királyai* : Turi-
sind, Cunimund 94—97.
101. 102. 122.
Gergely (Nagy), pápa 51.
58. 60.
Gergely I. Gregorius.
Germania 76—78. 84. 88.
Germanicus, melléknév 98.
Germánok 11. 12. 32.
Germanus, konstantinápolyi
patriarcha 251.
Gesta episcoporum Metten-
sium 64
Gisa, Grimuald longobard

- király leánya; *testvére*:
Romuald 203.
- Gisa, Feletheus rúgiai ki-
rály felesége 90.
- Giselperga, Gregorius bene-
ventumi herczeg felesége
256.
- Giselpert, veronai herczeg
125.
- Gisulf, foroiuliumi herczeg,
Alboin unokája; *felesége*:
Romilda; *gyermekai*: Ta-
so, Cacco, Rodoald, Gri-
muald, Appa, Gaila; *test-
vére*: Grasulf; *rokona*:
Arichis 25. 26. 111. 127.
167. 170. 173. 175. 176.
181. 182.
- Gisulf (I.) beneventumi her-
czeg, I. Romuald fia; *fe-
lesége*: Winiperga; *fia*:
II. Romuald 210. 226
239. 255. 257.
- Gisulf (II.) beneventumi her-
czeg, II. Romnald fia; *fe-
lesége*: Scauniperga 245.
251.
- Glaffo 72.
- Glemona (Gemona), erős-
ség 175.
- Godan I. Wota.
- Godeoc 72.
- Godepert, I. Aripert longo-
bard kir. fia; *fia*: Ragin-
pert 189—191. 194. 234.
- Godescalc, beneventumi her-
czeg; *felesége*: Anna 256.
257.
- Golanda 86.
- Gombos F. Albin dr. 8. 122.
- Gotan 84.
- Gothicus, melléknév 98.
- Gótok; *királyaik*: Theude-
ric, Witichis, Totila; *gróf-
juk*: Widin 76. 104. 108.
137. 144. 148.
- Görögország 84. 257.
- Görögök 108. 121. 141. 186.
202. 204. 205. 207.
- Gradus (Grado), sziget; *pat-
riarchái*: Candidianus,
Epiphanius 112. 146. 147.
160. 173. 207.
- Grasulf, foroiuliumi herczeg,
Gisulf testvére 182. 189.
207.
- Gratianopolis (Grénoble), vá-
ros 134. 135.
- Grauso, brexiai polgár; *test-
vére*: Aldo 218—220.
229. 230.
- Gravio 215.
- Gregorius (I. Szent Gergely),
pápa 140. 144—146. 161
—163. 167. 171. 172.
- Gregorius (II.), pápa 246.
- Gregorius (Gergely), turo-
nesi püspök 129.
- Gregorius (Gergely), bene-
ventumi herczeg; *tele-
sége*: Giselperga 255.
256.
- Gregorius (Szt.), martyr 234.
- Gregorius, római patricius
181. 182.
- Grimuald, Gisulf foroiuliumi
herczeg fia, longobard ki-
rály, Beneventum első her-
czege; *felesége*: Ita; *gyer-
mekai*: Romuald, Gari-
bald, Gisa 15. 64. 175.
177. 182. 184—186. 194

—198. 200. 202—204.
207—211. 213. 214.
Grimuald (II.), beneventumi
herczeg, I. Romuald fia;
felesége: Wigilinda 189
—191. 210. 226. 234.
Grimuald, Arichis fia 31. 56.
Grippe, Childepert kir. kö-
vete 151.
Gudeoc, longobard király
89. 91.
Gudescalc, Agilulf király veje
168.
Gumperga, Auna leánya,
II. Romuald beneventumi
herczeg felesége 251.
Gumpert, II. Aripert longo-
bard kir. testvére; *fiu*:
Ragimpert 243.
Gundiperga, Agilulf király
leánya, Rodoald, majd
Arioald felesége 187. 221.
Gundoald, Garipald bajor
herczeg fia, Asta her-
czege 151. 183.
Gungingek 86.
Gunthramnus, frank király,
I. Chlothar fia 111. 131.
154. 155. 164.
Guntrut, Teutpert bajor her-
czeg leánya, Liutprand
long. kir. felesége 247.

III.

Hadria (Adria), város 118.
Hadriai tenger I. Adriai ten-
ger.
Hadrián, pápa 31.
Hadrián (Szent), martyr 259.
Hadrián, polensisi püspök
147.

Hadrián, apát 212.
Hannibál 117.
Hebrus (Maritza), folyó 53.
Helias, aquilejai patriarcha
141. 143. 146.
Helmechis, a király scilpora
124—126.
Heraclianus, praefectus 175.
Heraclius, császár, Heraclia-
nus fia; *felesége*: Mar-
tina; *fiái*: Heraclones, III.
Constantinus 175. 188.
Heraclones, császár, Herac-
lius fia 188.
Hercules; *fia*: Sardis 120.
Herfemar, longobard 253.
Heristal 48.
Hermelinda, Cunincpert lon-
gobard király felesége 216.
Hermingild, Levigild his-
paniai király fia; *fele-
sége*: Ingundis 144.
Herulok; *királyaik*: Rodulf,
Sinduald. 76. 90. 92—94.
105.
Hierosolyma (Jeruzsálem) 80.
155. 175.
Hildechis, Tato long. király
fia 94.
Hildegard, királyné 52.
Hildeoc, Lethu fia, longo-
bard király 72. 89.
Hildebrand v. Hildeprand,
Liutprand unokája, longo-
bard király 29. 254. 255.
Hilderic, spoletumi herczeg
254. 255.
Hildric, Paulus Diaconus
sírfeiratának a szerzője
17. 32—35. 43. 60.
Hilperic (I.), frank király,

Il. Chlothar fia 111. 136.
140. 160.
Hirpinum (Arpino), város 239.
Hisernia l. Isernia.
Hispalis (Sevilla), város 144.
Hispánia 112. 144. 148. 249.
Hispániaiak 144.
Historia Langobardorum 16.
20. 28. 38. 44. 48. 64—
67. 70. 72.
Historia Romana 33. 64.
Histria 82. 115. 148. 160.
169. 182. 206. 227.
Histrus 115.
Hollandia 15.
Homér 51. 52.
Homiliarium 49. 50. 64.
Honoratus, mediolanumi ér-
sek 122.
Horontius, püspök 147.
Horrea 239.
Hortae (Orte) 161. 162.
Hospitius (Szent), 129—131.
Hunfalvy 101. 112.
Hunok = avarok, l. avarok.
Hunok 109.
Hunyadi János 24.

I. J.

Ibligis (Iplis), erősség 175.
Ibor, Gambara fia, a winni-
lek vezére 77. 82. 83. 86.
Illyria 76.
Imolas 118.
Ingenuinus, püspök 147. 153.
Ingundis, Herminigild fele-
sége, Childepert frank ki-
rály nővére 144.
Institutiók 98.
Ion tenger 120.
Isernia (Sergna) 119. 212.

Isidorus 69.
Istria = Histria, l. Histria.
Istria 30.
István (II.), pápa 30.
Ita, Grimuald felesége 186.
Itália 28. 30. 44. 55—57.
61. 69. 71. 76. 79. 90.
98. 104. 105. 108—111.
115. 117. 119—123. 127.
131. 132. 135. 138. 142.
144. 150—152. 154. 164.
179. 180. 183. 184. 197.
200. 201. 206. 211. 214.
227. 249. 242. 254.
Italus 121.
Jankovich Miklós 72.
János evangélista 228.
János, exconsul 98.
János (II.), pápa, 111.
Johannes = János.
Johannes (János apostol)
113. 223.
Johannes (VI.), pápa 239.
Johannes, aquilejai patriar-
cha 173.
Johannes (III.), ravennai ér-
sek 146. 164.
Johannes, bergamói püspök
231.
Johannes, celeiai püspök 147.
Johannes, parentiumi püs-
pök 146. 147.
Johannes, portusi püspök
227.
Johannes, angliai követ 146.
Johannes, római diaconus
227.
Johannes, consiai 173.
Jordanes 69.
Juli-Alpok 113.
Julianus (Szent) szigete 160.

Julia (Julia Carnica), erős-
ség 251.
Julium (Zuglio) 147.
Julius Caesar 115.
Junior, veronai püspök 147.
Jupiter, Saturnus fia 121.
Justinianus (I.), császár 97.
102. 107.
Justinianus (II.), császár IV.
Constantin fia; *fia*: Tibe-
rius 237. 332. 240. 241.
Justinianus, II. Justinus csá-
szár unokája 139—140.
Justinus (Justinianus) II., csá-
szár; *felesége*: Sophia;
unokája: Justinianus 107.
108. 136. 137. 139.
Jütland 77.

██.

Karolingek 50.
Károly I. Nagy Károly.
Keresztelő Szent János 39.
168. 170. 180. 187. 191.
201. 221.
Kézai Simon 109.
Királyhegy (Monte maggiore,
Monte del Re) 110.
Kirsey 48.
Konstantinápoly; *császár-
jai*: I. Justinianus, II. Jus-
tinus, II. Tiberius, Mauri-
cius, Focas, Heraclius, He-
raclones, III. Constantinus,
II. Constans, IV. Constanti-
nus, II. Justinianus, Leo, III.
Tiberius, Philippicus, II.
Anastasius, III. Theodos-
sius, II. Leó; *patriarchai*:
Euthicius, Pyrrus, Paulus,
Petrus, Georgius, Gallici-
nus, Germanus, Anasta-

sius 31. 39. 93. 105. 107.
108. 112. 126. 136. 139.
144. 147. 151. 172—174.
188. 189. 201. 205. 206.
227. 228. 231. 232. 240.
241. 244. 249. 250. 251.
257.

Közép-Európa 62.

Középkori Krónikások 7. 8.
Krisztus 41. 45—47. 51. 52.
58. 60. 98. 123. 131.

■.

Lagaris (Lägerthal) 135.
Lainus (Lao), város 117.
Lama 66. 87.
Lamissio, longobard király
87—89.

Land 66.

Landari, foroiuliumi herczeg
210.

Lang 66. 84.

Lapideus Campus 134.

Lariustó (Lago di Como) 217.

Latinok 115.

Latium 121.

Laude (Lodi), város 194. 235.

Laumellum (Lumello), város
156.

Laurentius, bellunumi püs-
pök 147.

Lauriana 248.

Leander, hispalisi püspök
144.

Lebeuf 49.

Lecha (Lech), folyó 114.

Leó császár 232. 240.

Leó (II.), császár 241. 247.
259. 251.

Lethu, longobard király; *fia*:
Hildeoc 89.

Leuchis 22.

- Leupchis 22—26. 179—181
 Leupichis 22.
 Leupigis 22.
 Leuthar, frank herczeg, Buccellin testvére 105.
 Leovigild, hispaniai király; *fia*: Herminigild 144.
 Leypichys 22.
 Levita 43. 60.
 Liafgis 22.
 Liguria 106. 115. 117. 120. 122. 144. 236.
 Liim Fjord 77.
 Lipientia (Livenza), folyó 220.
 Lithingek 95.
 Liutpert, Cunincpert fia, longobard király 234. 235.
 Liutprand v. Luitprand, Ansprand fia, longobard király; *felesége*: Guntrut; *nővére*: Aurona; *unokái*: Hildeprand, Gregorius, Agiprand, Aufusus, 28. 29. 67. 235. 236. 244. 245. 247—250. 252—259.
 Longinus, Itália praefectusa 108. 125. 126.
 Longobard királyok genealogiai táblázatát l. a mellékleten.
 Longobardok 13. 14. 16. 18. 20. 22—31. 76. 84—91. 93—97. 100—102. 104. 108. 109. 111. 122. 123. 125—127. 129—132. 134. 137. 140—144. 148. 149. 151. 152. 154. 156. 157. 161—163. 168—173. 175. 176. 178. 179. 182—184. 186. 187. 190. 194. 200—202. 204. 209. 213—217. 226. 229. 234. 238. 240. 244. 246—248. 250. 251—255.
 Lopichis 25.
 Lucania 116. 119.
 Luceoli 162. 173.
 Luceria (Lucera), város 120. 201.
 Luitger 61.
 Luitprand l. Liutprand.
 Luna (Luni), város 185.
 Lupichis 22.
 Lupus, foroiumi herczeg; *leánya*: Theuderada 207—210.
 Luxemburg 79.
 Luxovium (Luxeuil) 183.
- M.**
- Mabillon 42. 49.
 Macharius 227.
 Machoavilla (Manosque) 134.
 Magyarország 61.
 Malcus, dalmatai püspök 171. 172.
 Madrid 15.
 Maletum (Malé), erősség 153.
 Mansuetus, mediolanumi érsek 228.
 Mantua 114. 120. 170.
 Marcellus (Szent), martyr 155.
 Marcus 100.
 Marenca 188.
 Marianum (Marano) 147.
 Marianus, ravennai érsek 164.
 Márki Sándor dr. 5. 20. 122. 125.
 Marpahis 66.

Marsok 119.
 Martell Károly 29.
 Martina, Heraclius császár felesége 188.
 Martinus (Szent Márton), turesi püspök 113. 114.
 Massana, Cleph long. kir. felesége 127.
 Massilia (Marseille) 134.
 Máté evangélista 228.
 Matritensis Codex 115.
 Mauricius császár 141. 142. 144. 148. 151. 170. 171. 174.
 Mauringa 84. 86.
 Maurisio, perusiai herceg 162.
 Maurok 98.
 Maxentius, iuliumi püspök 147.
 Meccetius, császár 206. 212.
 Medaria (Windisch Matrei) 181.
 Mediolánium (Milano), város; *hercege*: Albo; *érsekei*: Honoratus, Benedictus, Mansuetus 115. 121. 122. 152. 157. 165. 168. 170. 172. 189. 191. 228.
 Melittus 146.
 Mercurius 59.
 Metis (Metz), város; *püspökei*: Arnulf, Angilramnus 111.
 Metz 48. 79. 233.
 Micbán 87.
 Mihály, Rotrudis kísérője 52.
 Mihály (S. Michael), arkan-
 gyal 199.
 Mimulf 160.

Mincius (Mincio), folyó 115.
 Mitola, Capua grófja 203.
 Modenai 15.
 Modicia (Monza), város 168 —170. 187. 201.
 Molviusi híd 244.
 Mons Silicis (Monselice) 114. 170.
 Montebellium (Montebello) 117. 250.
 Montecassino 19. 40. 50. 55. 56. 60. 61.
 Mosel 48. 79.
 Mummulus v. Eunius, patri-
 cius 131—135.
 Munichis, longobard; *flai*:
 Petrus, Ursus 238.
 Muratori 15.
 Mustiascalmes (Moutiers) 131.
 Múzeum 72. 125.

N.

Nagy Károly 25—27. 30. 31. 37. 40. 43—45. 48—57. 61. 66. 245. 247. 249. 253. 254.
 Nápoly 90. 247.
 Narbo (Narbonne) 253.
 Narnia (Narni) 250.
 Narses, levéltáros és patri-
 cius 104. 105. 107. 108. 112. 122. 137. 138. 148.
 Natisio (Natiso), folyó 210.
 Neapolis (Nápoly), város 108. 116. 173. 203. 205.
 Nemas (Nimis), város 175. 209.
 Németország 15.
 Nero, császár 115.
 Nicea (Kis-Ázsiában) 244.

Nicea (Nizza) 129. 132.
Noé 144.
Noricum 90. 150.
Noricumiak 123.
Novaria (Novara) 234.
Novella 98.
Nursia (Norcia) 118. 119.

◼.

Odoacar, a turcilingek királya 90. 105.
Olaszország 15. 61.
Olo, frank herczeg 152.
Olonna 257.
Opitergium (Oderzo) 181.
185. 211.
Origo gentis Langobardorum 15. 67. 77.
Osa 66.
Osopum (Ossopo), város 113. 175.
Ostiaí Leó 18. 19. 21. 35.
37. 42. 43. 58.

◼.

Padus (Pó), folyó 117. 143.
202. 226.
Pál, pápa 35.
Pál, apostol 167.
Palatiensis 216.
Paldo, apát 69. 246.
Pallium 205.
Pandekták 98.
Pannónia 20. 22. 23. 95.
104. 108—110. 114. 150.
164. 176. 179.
Pannónok 123.
Pantheon 174. 205.
Papia = Ticinum 115.
Paradisus 213.

Parentium (Parenzo), város 146. 147.
Parisii (Paris) 111.
Parma 118. 168. 171.
Patavium (Padua) 114. 169.
Patera 102.
Patricius, püspök 147.
Paulus = Pál.
Paulus (Szent Pál), apostol 113. 121. 167.
Paulus, aquilejai patriarcha 122.
Paulus, konstantinápolyi patriarcha 227.
Paulus Diaconus 13. 15—28. 32—46. 48—67. 70—72. 75. 79. 86. 95. 99. 101. 102. 109.
Paulus Diaconus családfája 25.
Paulus, patricius 250.
Pávia 29—31. 33. 37. 55.
Pelagius-féle eretnkség 136.
Pelagius (I.), pápa 143.
Pelagius (II.), pápa 145. 146.
Pemmo, foroiuliumi herczeg, Billo fia; felesége: Ratperga; fia: Ratchis, Ratclait, Aistulf 239. 248. 251. 252.
Pentapolis 30 118. 250. 254. 256.
Perctarit, I. Aripert fia, longobard király; felesége: Rodelinda; gyermekei: Cunincpert, Wigilinda 189. 191. 194—200. 213—216. 226.
Peredeo, vincentiai herczeg 254.

Peredeo, longobard herczeg 254.
 Peredeo, Rosamunda szolgája 124. 126.
 Pergamus I. Bergamus.
 Persiceta 250.
 Perusia v. Perusium (Perugia); *hercegei*: Maurisio, Agatho 116. 161. 254.
 Perzsák 98. 140. 174. 188. 189.
 Perzsia 188.
 Pestus (Pesti), város 117.
 Péter, ticinumi kántor 173.
 Petronax (Szent), cassinumi apát, 246.
 Petrus = Péter.
 Petrus (Szent), apostol 167. 173. 205. 212. 226. 229. 233. 242. 257.
 Petrus, aquilejai patriarcha 241.
 Petrus, konstantinápolyi patriarcha 227.
 Petrus, altinumi püspök 147.
 Petrus, ticinumi püspök 258.
 Petrus diaconus 19.
 Petrus, római diaconus 161.
 Petrus, foroiuliumi herczeg, Munichis fia 238.
 Petrus, Cedoald angolszász király keresztneve 233.
 Petrus, grammaticus 33.
 Peutinger Konrád 72.
 Philippicus I. Filippicus.
 Philo 51. 52.
 Phoebus 34. 60.
 Picens 118.
 Pictavis (Poitiers), város 114.
 Pilleum 254.
 Pinnis (Penna), város 118.

Pipin, frank fejedelem; *fia*: Carolus 244. 247.
 Pipin I., frank király, Carolus fia 30. 35. 52. 56. 253.
 Pisai Péter 44. 51. 52.
 Piscaria (Pescara), folyó 118. 119.
 Plabe (Piave), folyó 112.
 Placentia (Piacenza) 118. 190. 220.
 Plinius Secundus 68. 69. 77. 87.
 Poitiers 49.
 Pola 147.
 Polimartium (Bomarzo) 161.
 Pontus 232. 240. 241.
 Portus (Porto) 227.
 Potium 252.
 Prandau br. 72.
 Prasinok 174.
 Priscianus, caesariai grammaticus 99.
 Priscus, patricius 170.
 Probinus, aquilejai patriarcha 122. 141.
 Probus, apát 162.
 Procopius 102. 104.
 Protospatárius 232.
 Provincia (Provence), tartomány 131. 200. 253.
 Psalmusok 99.
 Pugna 203.
 Punok 117.
 Pyrrus, konstantinápolyi patriarcha 227.

R.

Raduald, Gisulf foroiuliumi herczeg fia, beneventumi

- herczeg 175. 176. 182.
184—186.
Ragilo, gróf Lagarisból 135.
Raginfrid, háznagy 247.
Raginpert, Godepert fia, longobard király, taurinumi herczeg; *fiai*: II. Aripert, Gumpert 191. 234. 243.
Raginpert, Gumpert fia, aulrelianumi gróf 243.
Ranicunda, a turing kir. leánya, Wacho longobard kir. felesége 94.
Ranigunda, Gaiduald brexiai herczeg leánya, II. Romuald beneventumi herczeg felesége 251.
Rathait, Pemmo fia 239. 252.
Ratchis, Pemmo fia, foroiuliumi herczeg, longobard király 28—30. 32—36. 41. 59. 60. 123. 181. 239. 252. 253. 256.
Ratperga, Pemmo foroiuliumi herczeg felesége 239.
Ratpoto, a frisek királya 245.
Ravenna; *érsekei*: III. Johannes, Marianus; *prae-fectusai és exarchái*: Narses, Longinus, Smaragdus, Romanus, Gallicinus, Gregorius, Scholasticus, Paulus 29. 69. 113. 117—119. 122. 125. 126. 143. 146—148. 160. 161. 165. 168—171. 173. 184. 185. 227. 232. 247. 250. 254.
Reate (Rieti) 119.
Regia 132.
Regino 71.
Regium (Bruttiumban, Reggio) 117. 154. 205.
Regium (Aemiliában, Reggio) 118.
Renus (Reno), folyó 161.
Reunia (Ragogna), város 113. 175. 227.
Rhaetia 115. 235.
Rhaetiaiak 115.
Rhenus (Rajna), folyó 76. 244.
Rhodanus (Rhône) folyó, 133.
Rinaldus 80.
Rivus Francorum 200.
Rodanus, longobard herczeg 134. 135.
Rodelinda, Audoin long. kir. felesége 100.
Rodelinda, Perctarit long. király felesége 191. 214.
Rodoald, Rothari fia, long. kir.; *felesége*: Gundiperga 186. 187.
Rodoald, foroiuliumi herczeg; *testvére*: Ado 210. 227.
Rodulf, herul király 91—93.
Róma; *pápák*: Vigilius, I. Pelagius, I. Benedictus, II. Pelagius, I. Gregorius, Savianus, III. Bonifacius, IV. Bonifacius, Vitalianus, Donus, I. Sergius, Agatho, VI. Johannes, I. Constantinus, II. Gregorius, Zacharias; *diaconusok*: Gregorius, Petrus, Johannes; *subdiaconusok*: Arator, Savinus; *jegyző*: Bonifacius 29—31. 35. 44.

58. 99. 108. 112. 116—
118. 122. 137. 143. 145.
146. 161. 166. 173. 186.
205. 206. 232. 233. 240
—242. 244. 246. 248. 254.
255.
- Római 11. 12. 14. 104. 107.
108. 122. 127. 140. 160.
162. 165. 169. 170. 173
—175. 182. 184—186. 205.
211. 212. 232. 240. 247.
248. 250. 251. 254. 256.
- Romanus (Szent), mátyr 229.
230.
- Romanus, patricius és ex-
archa 147. 161. 165.
- Romilda, Gisulf foroiuliumi
herczeg felesége 13. 175.
176. 178.
- Romuald (I.), beneventumi
herczeg, Grimuald király
fia; felesége: Theude-
rada; fia: Grimuald, Gi-
sulf, Arichis; nővére:
Gisa 186. 190. 202—204.
207. 210. 211. 226. 254.
- Romuald (II.), I. Gisulf fia,
beneventumi herczeg; fe-
lesége: Gumperga, ké-
sőbb Ranigunda; fia: II.
Gisulf 226. 245. 251.
- Romulus 121.
- Rosamunda, Cunimund ge-
pida király leánya, Alboin
longobard kir. felesége
13. 102. 124. 125.
- Rotaliai mező 136.
- Rotcari, longobard herczeg
254.
- Rothari, longobard király az
Arodus nemzetségből; fia:
Rodoald 15. 69. 94. 183
—186. 213.
- Rothari, Liutprand kir. ro-
kona 245.
- Rotharit, bergamusi herczeg
234. 235.
- Rotheid 52.
- Rotrudis 51. 52.
- Rúgiak 76. 90.
- Rugiland 90.
- Rugorum patria 91.
- Rumetruda, Tato longobard
király leánya 91.
- Rusticus, tarvisiumi püspök
147.
- S. SZ.**
- Sabinianus, pápa 171.
- Sabinianus 172.
- Sabinok 118.
- Sabinus, mátyr 59. 166.
258.
- Sabinus, subdiaconus 167.
- Sabiona (Seben), város 147.
153.
- Saburrus 203. 204.
- Salariai híd 250.
- Salernói barát 18. 19. 21.
35. 37. 42. 43. 56. 58.
61. 62.
- Salernus (Salerno), város 116.
- Salinga, a herul kir. leánya,
Wacho longobard király
felesége 94.
- Salentinai föld 119.
- Salurnis 136.
- Samniták v. beneventumiak
119. 185. 186. 226. 245.
- Samnium 119.
- Sámson 126.
- Sangrus (Sangro), folyó 203.

- Saona 116.
 Sardes, herczeg, Hercules fia 120.
 Sardinia, sziget 120. 205. 206.
 Sardis, mező 151.
 Sasinek 122.
 Saturnus 121
 Saxo 71.
 Scadan 77.
 Scadinávia 77.
 Scala 66. 102.
 Scandinávia 67. 72. 77. 82. 86.
 Scauniperga, II. Gisulf beneventumi herczeg felesége 255.
 Scilpor 66. 124.
 Scholastica (Szent), Szt. Benedek nővére 226.
 Scholasticus, patricius és exarcha 242.
 Schuster Frigyes 125.
 Scoringa 82. 84.
 Scritobinok 72. 79.
 Sculdahis 66. 236.
 Scultenna (Tanaro), folyó 186.
 Scylla 80.
 Scythia 194.
 Sebestyén (Szent) 228.
 Secundus 15. 69. 149. 170. 182.
 Secusium (Susa), város 135.
 Senátor 98. 136.
 Seno, ticinumi diaconus 221 223.
 Senogallia (Sinigaglia) 120.
 Senonae (Sens) 120.
 Senoni gallok 120. 221.
 Sepianum (Sipicciano) 212.
 Sepontum (Siponto) 120. 185.
 Septem (Ceuta) 249.
 Sequanica 81.
 Serenus, aquilejai patriarcha 241. 248.
 Sergius (I.), pápa 232. 233.
 Sermiana 153.
 Servius 69.
 Sessionae (Soissons) 111.
 Sesuald, Romuald beneventumi herczeg tanítója 202.
 Severinus (Szent) 69.
 Severus, aquilejai patriarcha 146. 147. 173
 Severus, püspök 146. 147.
 Sextus Aurelius Victor 69. 117.
 Sicilia 107. 120. 144. 154. 205. 206. 212. 259.
 Sicilii szoros 80. 116.
 Sicuald, longobard 248.
 Siculok 121.
 Siculus 120.
 Siegfried 53.
 Sigiprand, Ansprand király fia 235.
 Sigispert v. Sigisbert (I.), I. Chlothar fia, frank király; felesége: Brunechildis; gyermekei: Childepert, Ingundis 101. 109. 111. 112. 132. 133. 136.
 Siler (Sele), folyó 116.
 Simplicius, cassinumi apát 167.
 Sinduald, a herulokés bren-tek királya 105.
 Sisimius 135.
 Skagen 77.
 Skótok 183.

Smaragdus, patricius 143.
146. 147. 170. 171. 173.
Solidus (értéke) 142.
Sophia, II. Justinus felesége
107. 108. 137. 139. 141.
Spanyolország 81.
Spoleto v. Spoletium (Spoleto); *hercegei*: I. Faroald, Ariulf, Theudelap-
pius, Atto, I. Transamund, Wachilapus, II. Faroald, II. Transamund, Hilderic, Agiprand 31.
69. 116. 140. 153. 165.
166. 189. 190. 207. 240.
247. 250. 255. 256. 258.
Stablicianus, Agilulf király
jegyzője 174.
Stablo 132.
Suavia 115. 150.
Suavok v. svábok 94. 109.
123. 133. 134. 143.
Sublacus (Subiaco) 99. 100.
Subo 245.
Sura (Sora) 239.
Sutrium (Sutri) 161. 251.
Svábok I. suavok.
Syracusa 205. 206.
Szaracénok 18. 206. 231.
244. 249. 250. 253. 254.
Szarmaták 123.
Századok 72. 77. 122.
Szászok 57. 102. 109. 132
—134. 172. 213. 240.
245.
Szent Benedek 43. 44. 46.
47. 56. 59—61. 69. 99.
111. 166. 167. 226. 246.
Szent Gergely 99. 100. 246.
Szent Mercurius 39.
Szent Mihály 199. 223. 253.

Szent Mihály Iova 229.
Szent Pál 111.
Szentszék 28—30. 40. 41.
44. 55. 61. 70. 240.
Szent Szeverin 90.
Szlávok 24. 161. 164. 169.
170. 180—182. 185. 209.
210. 236—238. 248. 249.
252. 253.

T.

Tacitus 77. 83.
Tanais (Don), folyó 76.
Tanarus 257.
Tannetum 105.
Tarentum 120. 201. 226.
Tarvisium (Treviso), város;
hercege: Ulfari; *püspökei*: Felix, Rusticus 112.
113. 147. 160. 185. 211.
220. 248.
Taso, apát 69. 246.
Taso, Gisulf fia, foroiuliumi
herceg 175. 176. 181. 182.
211.
Tassilo, bajor király; *fia*:
Garipald 161. 182.
Tato, Claffo fia, longobard
király; *gyermekai*: Ru-
metruda, Hildechis 91—94.
Tato, apát 246.
Tatzo, longobard 234.
Taurinum (Turin); *hercegei*: Agilulf, Garipald,
Raginpert 151. 156. 191.
197. 234. 235.
Terebellus, bolgár király
240.
Tertullus 51 52.
Tesana (Tesino), erősség
153.

Teudo, bajor herczeg 248.
 Teutpert, bajor herczeg 235.
 242. 247.
 Theate (Chieti) 119.
 Theodorada, Ansprand felesége 236.
 Theodorus, érsek 212.
 Theodorus, püspök 232.
 Theodosius (III.), császár 170. 244. 247.
 Theodote, római leány 216.
 Theudelapius, I. Faroald fia, spoletumi herczeg 166. 189.
 Theudelapius (Veronai) 258.
 Theudelinda, Garipald bajor kir. leánya, Authari, majd Agilulf longobard király felesége; *testvére*: Gundald 13. 62. 149. 151. 156. 161. 162. 168. 169. 183. 187.
 Theudelinda, Paulus diaconus anyja, Warnefrid felesége 25. 181.
 Theudemar, cassinumi apát 42. 43. 46. 64.
 Theudepert (I.) frank kir.; *felesége*: Wisegarda 94. 104.
 Theudepert (II.), frank király, II. Childepert fia 164. 165. 171. 172. 182.
 Theuderada, Lupus foroiuliumi herczeg leánya, I. Romuald beneventumi herczeg felesége 210. 226.
 Theuderic, gót király 123. 168.
 Theuderic (II.), frank király,

II. Childepert fia 164. 165. 171.
 Thomas, ticinumi diaconus 217.
 Thracia 168.
 Thüringia 112. 164.
 Tiberis 145. 244.
 Tiberius (II.), csász. 136. 141.
 Tiberius (III.), császár 170.
 Tiberius, II. Justinianus császár fia 232. 240.
 Tibullus 51. 52.
 Tibur (Tivoli) 119.
 Ticinum (Pavia); *templomai*: Szt. Hadrianusé, Szt. Ambrosiusé, Szt. Eusebiusé, Keresztelő Szt. Jánosé, Ad Perticas, Mihály arkangyalé, Szt. Péteré, Szt. Románusé, a Megváltóé, Szt. Savianusé; *kolostorai*: Szt. Agatháé, Coelum Aureum, Theodoteé; *kapui*: Szent Jánosé, Marencai, Palatiumi; *hercege*: Zabán; *püspökei*: Damianus, Petrus, Anastasius; *diaconusai*: Thomas, Seno 115. 121. —123. 127. 153. 156. 160. 162. 165. 173. 183. 184. 187—190. 194. 195. 207. 209. 213. 214. 216. 217. 219. 221. 223. 227—229. 234. 240. 242. 245. 257. 258.
 Ticinus, folyó 197. 214. 243.
 Tiliamentum (Tagliamento), folyó 113.
 Timabus (Timavo), folyó 32. 60.

Toldi Miklós 24.
 Tosti 49.
 Totilas, gót király 104.
 Totonis (Diendenhofen) 49.
 79.
 Toursi Gergely 59. 69. 70. 78.
 Transamund (I.), spoletumi
 herceg, capuai gróf; *fia*:
 II. Faroald; *testvére*:
 Wachilapus 190. 207.
 Transamund (II.), II. Fa-
 roald fia, spoletumi her-
 czeg 240. 248. 254—256.
 Tridentum (Trient), város;
püspöke: Agnellus; *her-
 czegei*: Eoin, Gaidoald,
 Alahis 105. 127. 135. 136.
 147. 148. 152. 153. 159.
 164. 170. 182. 215.
 Triest 32.
 Troiai Anchises 236.
 Troppai Márton 72.
 Truchilo 72.
 Tubrugi 66.
 Tudor (Todi) 162.
 Tunica 79.
 Turcilingek; *királyuk*: Odo-
 acar 76. 90.
 Turingek 94.
 Turisind, gepida király; *fia*:
 Turismod 95. 96. 97. 101.
 Turismod, Turisind gepida
 kir. fia 95—97.
 Turones (Tours), város 113.
 114.
 Tuscia 116—118. 122. 185.
 190. 211. 221. 250.
 Tyrrheni tenger 110. 115.
 116. 120.

U.

Udine 61.
 Ulfari, tarvisiumi herceg
 160.
 Ulixes; *fia*: Ansonus 121.
 Umbria 116—118.
 Unulf 194—197. 199. 200.
 Urbinum (Urbino), város
 117.
 Urbs Vetus (Orvieto), város
 173.
 Ursus, Munichis fia 238.

V.

Valentia (Valence) 134. 135.
 Valeria, tartomány 118. 119.
 Valkai András 125.
 Vandalok; *vezérek*: Ambri,
 Assi; *királyuk*: Gelimer
 76. 83. 84. 98.
 Városerdő 216. 219.
 Venetek 174. 254.
 Venetia 22. 82. 110. 114.
 115. 120. 122. 144. 175.
 250.
 Vergilius v. Virgilius 52. 69.
 80. 120.
 Verona, város; *püspöke*:
 Junior; *hercegei*: Zan-
 grulf, Giselpert 105. 114.
 117. 123. 145. 147. 151.
 152. 153. 165. 227. 258.
 Versus Pauli 52.
 Versus Petri grammatici 51.
 Vialata 244.
 Victor (Sextus Aurelius) 69.
 117.
 Vigilius pápa 146. 232.
 Vincentia (Vicenza), város;
püspöke: Horontius; *her-*

czege: Peredeo 114. 147.
209. 220. 254.
Vincentius (Szent), kolos-
tora a Volturino mellett;
apátjai: Tato, Taso, Pal-
do, Autpert 19. 246. *
Vinciacum (Vincy) 247.
Vindemius püspök 146. 147.
Virido (Wertach), folyó 114.
Vita S. Gregorii Magni 64
Vitalianus pápa 205. 212.
Vitalis (Szent) 143.
Vitalis, altinumi püspök 107.
Vitalis, cassinumi apát 167.
Vitianum 153.
Vitulus 121.
Volanes (Volano), 153.
Volturina (Valdoria) 171.
Volturnói János 19. 37. 43.
Volturnus (Volturino), folyó
246.
Vurgundaib 86.

W.

Wachilapus, I. Transamund
testvére, spoletumi herceg
240.
Wacho, longobard király;
feleségei: Ranicunda,
Austrigusa, Salinga; *gyer-
mekei*: Waltari, Wise-
garda, Walderada 94. 95.
Waitz 20. 72. 112. 115. 117.
142.
Walcari, longobard herceg
254.
Walderada, Wacho long.
kir. leánya, Cusupald frank
kir. felesége, később Ga-
ripald bajor herceg fele-
sége 94.

Wallari, bergamusi herceg
127.
Waltari, Wacho fia, long.
király 94. 95.
Wandalicus, melléknév 98.
Warnecauius 165.
Warnefrid; *felesége*: Theu-
delinda; *fiai*: Paulus Dia-
conus, Arichis 181.
Warnefrid Arichis 37. 40. 50.
Warnefrid-fara 22. 25—27.
32. 33. 40.
Warnefrid-fara családfája 25
Wechtari, foroiuliumi her-
ceg 209. 210.
Wendilsys 77.
Widin, gót gróf 105.
Wigilinda, Perctarit longo-
bard király leánya, II.
Grimuald beneventumi her-
ceg felesége 226.
Willibrord 61.
Winiperga, I. Gisulf bene-
ventumi herceg felesége
226.
Winnilek (= longobardok)
76. 77. 82—84.
Wisegarda, Wacho longo-
bard király leánya, I.
Theudepert frank király
felesége 94.
Witichis, gót király 98.
Wotan 83. 84.

Y.

Ydrontum (Otranto), város
120.

Z.

Zabán, ticinumi herceg 127.
134. 135.

Zakariás (Zacharias), pápa	Zeno (Szent), martyr 145.
29. 30. 34. 246.	Zotto, beneventumi herczeg
Zakariás protospathárius 232.	154. 167.
Zangrulf, veronai herczeg	Zuchilo, Tato longobard ki-
165.	rály testvére; <i>fia</i> : Wa-
Zellia (Cilly) 181.	chó 94.

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK:

110. lap. Albion h. olv. Alboin.
 113. „ a Tiliamentum és Reunia folyókat h. olv. a Tiliamentum fo-
 lyót, Reuniát. . .
 146. „ Virgilius h. olv. Vigilius.
 147. „ Julii h. olv. Julium.
 227. „ Gergely h. olv. Georgius.
 228. „ Gergely h. olv. Georgius.
 257. „ Ansprand h. olv. Agiprand.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

